Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra histórie

Michal Šmigeľ

KAPITOLY Z DEJÍN SOVIETSKEHO ZVÄZU

Deportácie a štátne násilie v období stalinizmu (1929 – 1953)

Vysokoškolské skriptá

BELIANUM
Banská Bystrica, 2021

KAPITOLY Z DEJÍN SOVIETSKEHO ZVÄZU

Deportácie a štátne násilie v období stalinizmu (1929 – 1953)

Vysokoškolské skriptá

Autor:

© doc. PhDr. Michal Šmigeľ, PhD.

Recenzenti:

prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.

doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.

Jazyková korektúra:

prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Všetky práva vyhradené

1. vydanie

Banská Bystrica 2021

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Edícia: Filozofická fakulta

ISBN 978-80-557-1918-4

https://doi.org/10.24040/2021.9788055719184

Táto publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons Attribution-No-Derivates 4.0 International Licence CC BY-ND (uvedenie autora – bez odvodeného obsahu).

OBSAH

NA ÚVOD **5**

Kapitola I
K NIEKTORÝM ASPEKTOM SPOLOČENSKÉHO A HOSPODÁRSKEHO VÝVOJA SOVIETSKEHO ZVÄZU V 20. ROKOCH **7**

„Rané“ sovietske deportácie (1920 – 1921) 7

Sovietska národnostná politika v 20. rokoch 11

Boľševický hospodársky liberalizmus 14

Koniec NEP a kurz na urýchlenú industrializáciu a kolektivizáciu 21

Kapitola II
DEPORTÁCIE „KULAKOV“ V OBDOBÍ KOLEKTIVIZÁCIE (1929 – 1931). **25**

Stalinova „revolúcia zhora“ 25

Prvá fáza rozkulačovania a kulackých deportácií (1930) 30

Roľnícky odpor proti kolektivizácii a rozkulačovaniu 31

„Marcový ústup“ Kremľa a „jarný odliv“ 32

Druhá fáza rozkulačovania a kulackých deportácií (1931) 33

Bilancia rozkulačovania a deportácií v rokoch 1930 – 1931 34

Kapitola III
VEĽKÝ SOVIETSKY HLADOMOR A PRESÍDLENIA V ROKOCH 1933 – 1934 ..... **38**

Príčiny a priebeh hladomoru v ZSSR 39

Hladomor na Ukrajine 43

Hladomor v Kazachstane 45

„Žiaden chlieb! Umierame!“ 47

Kompenzačné presídlenia po hladomore (1933 – 1934) 48

Projekty židovských presídlení a nezrealizovaných autonómií 53

Kapitola IV
ČISTKY V SOVIETSKOM POHRANIČÍ A DEPORTÁCIE NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN V ROKOCH 1935 – 1936 ..... **56**

Čistky v západnom pohraničí (1935 – 1936) 57

Deportácie fínskeho obyvateľstva (1935) 58

Deportácie Poliakov a Nemcov z Ukrajiny (1935 – 1936) 59

Čistky v ďalekovýchodnom pohraničí a na južných hraniciach ZSSR (1937 – 1938) 63

Deportácie Kórejčanov (1937) 63

Čistky na južných hraniciach ZSSR (1937 – 1938)..... 66
Bilancia čistiek v sovietskom pohraničí (1930 – 1938)..... 66

Kapitola V
REPRESIE A DEPORTÁCIE V OBDOBÍ VEĽKÉHO TERORU
(1937 – 1938)..... 68
Vertikála Veľkého teroru..... 70
„Kulacká operácia“ NKVD..... 73
„Národnostné operácie“ NKVD..... 74
Milicionárska operácia..... 79
Koniec Veľkého teroru a jeho výsledky..... 79

Kapitola VI
DEPORTÁCIE V ZSSR V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY
A V POVOJNOVÝCH ROKOCH (1939 – 1953)..... 83
Sovietske anexie v rokoch 1939 – 1940..... 84
Represie a deportácie z pripojených území v rokoch 1939 – 1941..... 86
Represie voči Poliakom na Ukrajine a v Bielorusku (1939)..... 86
Deportácie zo západnej Ukrajiny (1939 – 1941)..... 87
Deportácie zo západného pohraničia ZSSR (1940 – 1941)..... 90
Vojnové deportácie v ZSSR v rokoch 1941 – 1944..... 92
Preventívne deportácie (1941 – 1942)..... 93
Totálne deportácie (1943 – 1944)..... 95
Deportácie z Krymu, Kaukazu a Zakaukazska (1944 – 1945)..... 97
Povojnové represie a deportácie v ZSSR v rokoch 1944 – 1953..... 99
Represie a deportácie zo západnej Ukrajiny a Bieloruska (1944 – 1953)..... 100
Deportácie z ostatných regiónov ZSSR v rokoch 1948 – 1953..... 103

NA ZÁVER..... 106

POUŽITÁ LITERATÚRE A ZDROJE..... 110

NA ÚVOD

Publikácia *„Kapitoly z dejín Sovietskeho zväzu. Deportácie a štátne násilie v období stalinizmu (1929 – 1953)“* je prioritne určená študentom študijného odboru história – poslucháčom kurzu „Dejiny Ruska / ZSSR v 20. storočí“, ktorý sa vyučuje na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela (UMB) v Banskej Bystrici. Ide o kurz, ktorý sa na katedre neprednáša príliš dlho, ale aj napriek tomu má už niekoľko rokov za sebou a teší sa záujmu študentov. Práve z tejto skutočnosti vzniká potreba jeho zabezpečenia študijnou literatúrou a táto publikácia je tak prvým počinom v tomto smere. Ide o vysokoškolské skriptá, ktorých úlohou je dočasne nahradiť chýbajúcu vysokoškolskú učebnicu, a súčasne rozšíriť informačnú bázu študentských vedomostí, keďže samotný rozsah kurzu je limitovaný časopriestorovými možnosťami vzdelávacieho procesu.

Ako naznačuje podnázov publikácie, tieto učebné texty sa zameriavajú na jedno z najzložitejších období sovietskych dejín – na obdobie stalinizmu (1922 – 1953), ktoré je charakteristické upevnením totalitného (boľševického) režimu a obrovskými zmenami vo všetkých dimenziách sovietskej spoločnosti. Pritom sa v rámci tohto obdobia zameriavajú na represívnu stránku totality a v nej najmä na **stalinské deportácie a štátne násilie (1929 – 1953)** páchané na obyvateľstve krajiny, rozsah ktorých nemá v svetových dejinách obdobu. Zámerom je v komplexnejšom ponímaní odhaliť mohutný objem deportácií v kontexte represívnych praktík sovietskeho politického vedenia a diania v Sovietskom zväze od roku 1929 (Stalinom ohlásený „rok veľkého prelomu“) do roku 1953 (smrť Stalina). Teda širším zámerom publikácie je vtiahnuť jej čitateľov do hĺbky a rozsahu represívnej stránky stalinizmu 30. – 40. rokov minulého storočia, aby si uvedomili aj tragický obraz každodennosti sovietskeho štátu. Štátu, ktorý sa propagandisticky vyhlasoval za spravodlivý a jediný socialistický na svete a mal byť vzorom pre nasledovníkov marxisticko-leninskej cesty ku „svetlým zajtrajškom“.

Nepochybne dejiny Sovietskeho zväzu v 30. – 40. rokoch 20. storočia nie sú len dejinách stalinských deportácií a štátneho násilia. Sú aj príbehom vysokého pracovného a morálneho nasadenia spoločnosti v rámci prvých sovietskych päťročníc, výdobytkov hospodárskeho a vedecko-kultúrneho rozvoja, hrdinskej odvahy, sebazaprenia a obetavosti sovietskych občanov v boji s nacistickou agresiou v období 2. svetovej vojny, spoločenskej mobilizácie v povojnovej obnove krajiny atď. Represívna stránka stalinizmu však bola závažnou súčasťou tohto mnohodimenzionálneho spoločenského pohybu v ZSSR a preto si zaslúži osobitnú pozornosť.

V slovenskom a českom informačnom priestore je nedostatok literatúry k takto vymedzenej problematike a celkovo k problematike represií, teroru a zločinov stalinského režimu

v ZSSR. Existujú tu predovšetkým syntetické práce mapujúce uvedené obdobie v rámci celkových dejín Ruska alebo v rámci všeobecných dejín Sovietskeho zväzu, určených pre odbornú a širšiu verejnosť. Problematika sovietskych deportácií, ktoré sa stali charakteristickým znakom stalinského režimu, je zobrazovaná len sporadicky alebo v nepatrnej miere. Takéto informačné vákuum (aj v digitálnom priestore), znásobené tým, že mladá generácia zväčša neovláda ruský jazyk a nevie čítať azbuku, neumožňuje odkazovať na štúdium výsledkov výskumov v tejto oblasti v súčasnej ruskej, ukrajinskej či bieloruskej historiografii. Tie – od rozpadu ZSSR v roku 1991 – výrazne pokročili vo výskume stalinského obdobia sovietskych dejín a priniesli (prinášajú) pozoruhodné výsledky. Čiže ďalším poslaním týchto učebných textov je aj transfer poznatkov z ruskojazyčnej (a tiež ukrajinskej, poľskej, ako aj západoeurópskej a inej) historiografie, podporený aj vlastným dlhodobým záujmom a bádaním v oblasti migračných procesov stredovýchodnej Európy.

Aj keď sú tieto učebné texty venované predovšetkým študentom histórie na Filozofickej fakulte UMB v Banskej Bystrici (a to v nadväznosti na prednášky v rámci vyššie uvedeného kurzu), domnievame sa, že budú použiteľné aj v širšom vzdelávacom priestore. Oslovia aj študentstvo z iných odborov a iných vysokých škôl na Slovensku, ktoré má záujem o hlbšie poznanie dejín ZSSR a dejín „mladej“ sovietskej spoločnosti v 30. – 40. rokoch 20. storočia.

Kapitola I
K NIEKTORÝM ASPEKTOM SPOLOČENSKÉHO A HOSPODÁRSKEHO VÝVOJA SOVIETSKEHO ZVÄZU V 20. ROKOCH

„Rané“ sovietske deportácie (1920 – 1921)

Hoci existuje rozšírená mienka, že deportácie obyvateľstva Sovietskeho zväzu začali v 30. rokoch 20. storočia, v skutočnosti k nim dochádzalo už v prvých rokoch boľševickej vlády – v revolučnom období, resp. v jeho poslednej etape doznievania brutálnej **občianskej vojny** (1918 – 1920). Okrem toho deportačná politika a prax Sovietskeho zväzu nevznikla „na zelenej lúke“, mala za sebou celkom solídnu predhistóriu. Početné a na prvý pohľad chaotické násilné presídlenia miliónov sovietskych obyvateľov mali nielen vážne demografické a ekonomické následky ako pre regióny, ktoré opustili a do ktorých smerovali, tak aj pre celú krajinu. Mali aj svoju historickú a geografickú logiku, nehovoriac o organizačnej logistike a infraštruktúre zvyčajne pod záštitou štátno-bezpečnostných orgánov ZSSR. Na konci 20. rokov a v časoch kolektivizácie sa ťažisko formovania deportačnej politiky premiestnilo do ústredia boľševickej strany. Rozhodnutia o deportáciách, hoci aj kvantitatívne bezvýznamnejšie, vznikali na najvyššom stupienku boľševickej straníckej pyramídy. Začínajúc 30. rokmi, nútené presídlenia ako *jedna z foriem represií* dosiahla v Sovietskom zväze masové využitie a v 40. rokoch aj svoj vrchol. Práve takéto formy „trestu“ dopadli nielen na skupiny obyvateľstva, ale aj na celé národy. Celkovo nútené presídlenia – deportácie sa v **stalinskom období** (1922 – 1953) dotkli približne 60 národov a národností multietnického ZSSR.

Čo sa týka prvých deportácií – akýmsi testovacím priestorom budúcich hromadných administratívnych presídlení sa v rokoch 1920 – 1921 stal predovšetkým Severný Kaukaz a vtedajší Turkestan[1].

Už v rokoch 1918 – 1919 sa plánovali deportácie „bieleho“ (antiboľševicky naladeného) kozáctva Terekskej oblasti v západnej časti Severného Kaukazu. Ich cieľom mala byť eliminácia vyostrenej situácie v regióne. Do značnej miery predurčenej dlhodobou konfrontáciou medzi „bielymi“ kozákmi Tereku, roľníkmi a spriatelenými Osetmi na jednej strane a „červenými“ (proboľševickými) kozákmi spolu s čečensko-ingušskou „chudobou“ na strane druhej. Právnym základom deportácie sa stalo uznesenie 3. oblastného zjazdu Terekskej oblasti a koncom

[1] Historické pomenovanie sovietskej Strednej Ázie, išlo však len o časť „veľkého“ Turkestanu, ktorý sa rozprestieral od východného pobrežia Kaspického mora až k vrcholom Hindúkušu, Pamíru a Ťanšanu.

roku 1918 bola pri sovietskej vláde vytvorená Komisia pre presídľovanie kozáckych osád. V januári 1919 ústredný výbor boľševickej strany – už na celoruskej úrovni – prijal Direktívu o tzv. **rozkozačovaní** (t. j. likvidácii kozáctva ako etno-sociálnej skupiny, súčasťou čoho boli aj deportácie). Avšak obsadenie regiónu „bielymi" vojskami prakticky odsunulo tento proces o celý rok.

V marci 1920, po definitívnej porážke „bielych" na severnom Kaukaze, sa boľševici vrátili k politike „rozkozačovania" a deportácií a jej zarytým prívržencom bol Grigorij (Sergo) Ordžonikidze, vtedajší predseda Severno-kaukazského revolučného výboru. Na znak „vďaky" za podporu horských národov v boji proti Dobrovoľníckej armáde sa Kaukazské byro Všeruskej komunistickej strany (boľševikov)[2] /**VKS(b)**/ a Politické byro Ústredného výboru VKS(b)[3] /**Politbyro ÚV VKS(b)**/ v Moskve rozhodli pôdu uvoľnenú po deportovaných kozákoch vrátane ich majetku rozdeliť medzi Čečencov a Ingušov.

Represie kozákov začali v apríli 1920 a boli spojené s tzv. rozkozačovaním v Tereku, na Kubáni (po kozáckych povstaniach v septembri – októbri 1920) a v ďalších regiónoch krajiny. Deportovaní boli terekskí a kubáňski kozáci zo 16 osád, čo viedlo k vyostreniu vzťahov na juhu Ruska. Celkovo bolo deportovaných okolo 9 tis. rodín (45 tis. osôb), ktoré boli vysídlené na Donbas a na sever európskej časti Ruska (najmä do Archangeľskej oblasti).

Na uvoľnenú pôdu sa sťahovali „červení" kozáci a ingušsko-čečenskí bezzemkovia, čo viedlo k ich premiestneniu z hôr na planinu. **Josif Stalin** – v tej dobe ľudový komisár pre národnostné menšiny (1917 – 1923) – vo svojom telegrame boľševickému predákovi Vladimírovi Leninovi z konca októbra 1920 uviedol: „*Nedávne povstanie kozákov poskytlo vhodný dôvod a uľahčilo vysídlenie, pôda prešla k dispozícii Čečencom...*" Takáto „pozemková reforma" prispela k tomu, že „horali" sa stali azda najvernejšou oporou režimu v regióne, aj keď časť z nich ešte dlhé roky vyvolávala povstania a vzbury proti sovietskej vláde.

---

[2] V roku 1918 bola Ruská sociálnodemokratická robotnícka strana (boľševikov) – RSDRS(b) premenovaná na Všeruskú komunistickú strana (boľševikov) – **VKS(b)**. Po vzniku ZSSR bola premenovaná na Všezväzovú komunistickú stranu (boľševikov) – **VKS(b)** a v roku 1952 na Komunistickú stranu Sovietskeho zväzu (**KSSZ**).

[3] **Ústredný výbor Všeruskej** (neskôr **Všezväzovej**) **komunistickej strany (boľševikov)** – **ÚV VKS(b)** – najvyšší stranícky orgán v intervaloch medzi zjazdami komunistickej strany. ÚV dohliadal nad všetkou činnosťou strany, republikových a miestnych straníckych orgánov, viedol personálnu politiku strany. Riadil prácu ústredných štátnych a verejných organizácií, vytváral rôzne orgány, inštitúcie a organizácie strany a usmerňoval ich činnosť, rozdeľoval prostriedky zo straníckeho rozpočtu a vykonával nad ním kontrolu.
ÚV VKS(b) bol kolegiálnym riadiacim orgánom, usporadúval pravidelné pléna – zasadnutia všetkých členov a kandidátov na členov ÚV. Na plénach ÚV sa volilo Politické byro (Prezídium), Sekretariát a Organizačné byro ÚV, Komisia straníckej kontroly (od roku 1934).
Politické byro (Politbyro) ÚV VKS(b) – najvyšší stranícky orgán, ktorý riadil politickú prácu ÚV medzi jeho plénami. Politbyro sa skladalo z najvplyvnejších členov ÚV (členov Politbyra, kandidátov na členov Politbyra a tajomníkov ÚV), ktorí určovali politiku strany a celého štátu, t. j. členovia Politbyra boli fakticky súčasťou najvyššieho vedenia štátu aj keď nezastávali štátnické funkcie.

Výsledkom týchto represií a deportácií bolo, že kedysi kompaktný areál osídlenia kozákov (pôvodom ruského a ukrajinského obyvateľstva) na Severnom Kaukaze bol zničený. Neskôr boli zlikvidované aj samotné kozácke okruhy (ako administratívne jednotky) a na uvoľnenia napätia medzi Osetmi a Ingušmi boli oba národy zjednotené do Horskej autonómnej sovietskej socialistickej republiky, vyhlásenej v novembri 1920 a zriadenej v apríli 1921.

Napokon Severný Kaukaz nebol jediným regiónom, v ktorom sa uskutočnili „rané" sovietske deportácie. Na jar a v lete **hladového roku 1921**[4] – v rámci reformy vlastníctva pôdy pod heslom boja proti „kulackému šovinizmu" a odstráneniu nerovnoprávnych vzťahov – medzi prisťahovaným európskym a pôvodným obyvateľstvom (prví boli vnímaní ako historickí hanobitelia tých druhých) – došlo k vysťahovaniu bohatých ruských kozákov, vlastníkov pôdy zo Semirečia.[5] Boli to kozáci masovo presídlení do Turkestanu (celkovo okolo 440 tis. rodín) v období stolypinských reforiem 1906 – 1912. V Semirečí sa nachádzalo okolo 300 kozáckych osád a údajne kozáci boli deportovaní z väčšiny z nich.

Presnejšie počty deportovaných kozákov zo Semirečia nie sú známe. Je však známy iniciátor tejto kampane – bol ním Georgij Safarov, člen Turkestanského byra ÚV VKS(b) a koreferent Stalina o nacionálnej otázke na X. zjazde VKS(b), ktorý sa konal v marci 1921. Referujúc o pozemkovej reforme v Turkestane, Safarov sa pochválil s vykonaním deportácií celých kozáckych osád. Spravidla ich deportovali za hranice Turkestanu, oficiálne – do Kalužskej gubernie v centrálno-európskej časti Ruska a uvažovalo sa o využití koncentračných táborov, existujúcich z čias občianskej vojny.

Informácie o ďalších nútených migráciách v 20. rokoch (a najmä v ich prvej polovici) sú viac ako fragmentárne. Spravidla boli miestneho a vnútroregionálneho charakteru. Napríklad je známe, že časť obyvateľov **horsko-židovských aulov**[6] (horských osád) v Dagestane a Azerbajdžane bola presídlená do Derbentu (na západné pobrežie Kaspického mora) a Qubu (severovýchod Azerbajdžanu). Totiž tzv. horskí Židia (Tati) v období občianskej vojny podporili na Kaukaze boľševikov (často až zo 70 % tvorili oddiely červenoarmejcov), čo vyvolalo spätnú reakciu miestnych moslimov a došlo k početným protižidovským pogromom v regióne. Ešte

[4] **Hladomor v rokoch 1921 – 1922** – masový hlad v Sovietskom Rusku spôsobený tzv. vojnovým komunizmom (tzv. potravinovou diktatúrou a potravinovými kontingentmi, živelnými lúpežami roľníkov hladujúcim mestským obyvateľstvom, likvidáciou súkromného obchodu a peňazí) a ničivými následkami občianskej vojny. Hlad vrcholil v jeseni 1921 – na jar 1922, hoci prípady masového hladovania v niektorých regiónoch boli zaznamenané od jesene 1920 do začiatku leta 1923. Podľa oficiálnych štatistík bolo hladom postihnutých celkovo 35 gubernií – najviac južný Ural a Povolžie, taktiež južná Ukrajina, Krym, Baškirsko, Kazachstan, čiastočne Preduralie a západná Sibír – s celkovou populáciou 90 mil. ľudí, z ktorých najmenej 40 mil. hladovalo (podľa oficiálnych sovietskych údajov 28 mil.). Hladu podľahlo najmenej 6 mil. ľudí.

[5] Geografická oblasť v Strednej Ázii, dnešné územie časti juhovýchodného Kazachstanu a severného Kirgizska.

[6] Ide o tzv. horských Židov – subetnickú skupinu Židov Severného a Východného Kaukazu.

menej informácií existuje o postupe aktívneho vyháňania arménskeho obyvateľstva z Tiflisu (Tbilisi), ako aj o iných lokálnych administratívnych presídleniach (napr. vysídlenie bývalých šľachticov-statkárov a veľkostatkárov z ich bývalých majetkov a iné).

Je evidentné, že nútené migrácie boli v tomto období skôr výnimkou ako pravidlom. Pri týchto lokálnych operáciách ešte necítiť tvrdú politickú vôľu, systematickosť a metodiku, ktoré sa odhalili a naplno sa rozvinuli v 30. rokoch. Avšak také motívy ako trestanie núteným vysídlením skupín obyvateľstva (z pohľadu boľševikov za nelojálnosť v období občianskej vojny alebo za sociálne nespravodlivé vlastníctvo pôdy) – na jednej strane a prevod pôdy (majetku) deportovaných do rúk ich lojálnych a chudobných susedov – na druhej strane, boli dosť výraznými a hroznými symptómami boľševického vládnutia.

Pritom už v priebehu prvých sovietskych deportácií zo začiatku 20. rokov sa ukázalo, že *vysídliť obyvateľstvo, odobrať mu všetko nadobudnuté, konfiškovať jeho majetok, vyrabovať a zakázať ďalší pohyb bolo oveľa účinnejšie než viesť náročnú organizačno-propagandistickú prácu medzi masami*. **Stalin** ešte ako ľudový komisár pre národnostné menšiny to pochopil veľmi rýchlo. V revolučných podmienkach tzv. **vojnového komunizmu**[7] sa priučil, že deportačné metódy môžu slúžiť aj ako prostriedok na elimináciu vyostrených vzťahov a dosiahnutie stabilizácie v tom či inom regióne, v ktorom existovali národnostné trenice či sociálne napätie.

Avšak v **porevolučnom období** boľševické vedenie ostražite vnímalo evidentnú krehkosť sovietskej moci na neruskej periférii (odhalenú v období občianskej vojny), nedôverčivosť neruského obyvateľstva k novej moci s jej výraznou „ruskou“ jazykovou a etnokultúrnou supremáciou a celkový nárast národného povedomia neruských národov v dôsledku revolučných udalostí zo začiatku 20. storočia. S týmto všetkým musela boľševická vláda tak či onak počítať.

Aj sám Stalin v tomto období vystupoval ako „patrón“ sovietskych etník v duchu „**Deklarácie práv národov Ruska**“. Tú podpísal spolu s Leninom v novembri 1917. Proklamovala rovnosť a zvrchovanosť národov, právo na slobodné sebaurčenie, slobodný rozvoj národov, národností a etnografických skupín na sovietskom území. V roku 1920 v článku „Politika sovietskej vlády v oblasti národnostnej otázky v Rusku“ Stalin dokonca tvrdo obhajoval zmierlivú národnostnú politiku na neruských okrajoch sovietskeho štátu, navrhoval „*zriaďovať školy, súdy, administratívu, orgány vlády v ich rodnom jazyku*“.

[7] Pozri pozn. 10.

Sovietska národnostná politika v 20. rokoch

Hlavným cieľom sovietskej národnostnej politiky v 20. rokoch bolo spojenie sovietskej a národnostnej identity. Kľúčová bola snaha zaistenia vernosti ideám socializmu. Táto relatívne liberálna politika sa označovala ako proces tzv. ***zakorenenia*** (resp. ***zakoreňovania***) ***socializmu*** v jednotlivých sovietskych republikách, ako aj v periférnych oblastiach sovietskeho Ruska.

Išlo o politicko-kultúrnu kampaň boľševikov v národnostnej otázke v priebehu 20. a začiatkom 30. rokov (do roku 1934), zameranú na zmiernenie napätia medzi ústrednou vládou a pôvodným obyvateľstvom nacionálnych okrajov sovietskeho štátu. Jej cieľom bola komunizácia obyvateľstva neruských (periférnych a často nepodrobených) národov vytvorením fasády rešpektovania nacionálnej i kultúrnej (jazykovej) identity konkrétnych spoločenstiev. Prejavovala sa vo vytváraní nacionálno-teritoriálnych samospráv (autonómií), v príprave a dosadení predstaviteľov miestnych národov a národností na vedúce pozície, v zavádzaní nacionálnych jazykov do štátnej správy, administrácie, vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií, masmédií atď. Vtedajšie heslo *„Národnostnou formou, socialistickým obsahom“* vyjadrovalo tendenciu smerovania k tolerantnému prostrediu a širokému priestoru pre rozvoj neruských kultúr a jazykov.

„Zakoreňovanie“ sa výrazne prejavilo v tzv. **nacionálno-územnom rozhraničení (rozdelení)** – procese vymedzenia nacionálnych územných celkov v rámci ZSSR (zväzových republík a viacerých autonómnych útvarov) v kontexte širšej zmeny administratívno-teritoriálnej štruktúry krajiny. Podľa doktríny leninizmu každý národ mal právo na sebaurčenie, t. j. právo (popri jazyku) na teritórium (zriadenie administratívno-územných jednotiek), a predpokladala sa existencia všeobecných ekonomických väzieb. Nacionálne rozhraničenie zohľadňovalo aj prítomnosť národných hnutí (nacionálnej vyspelosti) – a z toho sa vytvorila akási **hierarchia sovietskych etník**,[8] ktorá sa pretavila do štruktúry Sovietskeho zväzu (pozri tab. 1).

Zmätočná a nekonzistentná národná a národnostná politika boľševikov viedla k tomu, že na území bývalej Ruskej ríše vznikol systém nacionálno-územných autonómií (autonómne sovietske socialistické republiky /ASSR/, autonómne oblasti /AO/ a národnostné – neskôr autonómne – okruhy a rajóny), ktorý svojím počtom a zložitosťou organizácie nemal vo svetových dejinách obdobu.

---

[8] Postupne sa v ZSSR sformovala nasledujúca etnická hierarchia:

1. *národy zväzových republík* (Rusi, Ukrajinci, Bielorusi, Gruzínci, Arméni, Azerbajdžanci, Kazachovia, Kirgizi, Turkméni, Uzbeci, Tadžici, Estónci, Lotyši, Litovčania, Moldavčania);
2. *národy a národnosti autonómnych republík* (Tatári, Baškirci, Abcházci, Kalmykovia, Karakalpaci, Karelci, Komijci, Burjati, Jakuti, Udmurti, Marijci, Mordvania, Oseti, Inguši, Čečenci, Balkari, povolžskí Nemci, Čuvaši, Tuvinci);
3. *národností autonómnych oblastí* (Adygejci, Altajci, Židia, Karačajevci, Čerkesi, Chakasi), *autonómnych okruhov* (Komi-Permiaci, Čukčovia, Koriaci, Nenci, Evenkovia) a *autonómnych rajónov* (Nanajci);
4. *národností bez statusu* (napr. Eskimáci /na Čukotke/, Itelmeni /na Kamčatke/, Cigáni /Rómovia/ atď.).

Tab. 1. Formovanie ZSSR, jeho zväzové a autonómne republiky

<table>
<tr><th>Vstup do ZSSR</th><th colspan="2">Zväzové republiky</th><th>ASSR</th></tr>
<tr><td rowspan="4">30. 12. 1922
(podľa Dohody o vzniku ZSSR)</td><td colspan="2">Ruská sovietska federatívna socialistická republika
(RSFSR)
• Turkestanská ASSR (1918–1924)
• Baškirská ASSR (1919 – 1990)
• Kirgizská (kazašská) ASSR (1920–1925) → Kazaxká (kazašská) ASSR (1925–1936)
• Tatárska ASSR (1920 – 1990)
• Krymská ASSR (1921 – 1945)
• Horská ASSR (1921 – 1924)
• Dagestanská ASSR (1921 – 1990)
• Jakutská ASSR (1922 – 1990)
• ASSR povolžských Nemcov (1923 – 1941)
• Karelská ASSR (1923 – 1940)
• Buriat-mongolská (neskôr Buriatska) ASSR (1923 – 1958; 1958 – 1990)
• Čuvašská ASSR (1925 – 1990)</td><td>• Kirgizská ASSR (1926 – 1936)
• Karakalpacká ASSR (1932 – 1936)
• Mordvianska ASSR (1934 – 1990)
• Udmurtská ASSR (1934 – 1990)
• Kalmycká ASSR (1935 – 1943; 1958 – 1990)
• Kabardsko-balkarská ASSR (1936 – 1991)
• Komijská ASSR (1936 – 1990)
• Marijská ASSR (1936 – 1990)
• Severoosetská ASSR (1936 – 1990)
• Čečensko-ingušská ASSR (1936 – 1944; 1957 – 1990)
• Tuvinská ASSR (1961 – 1990)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Ukrajinská sovietska socialistická republika
(Ukrajinská SSR; USSR)</td><td>• Moldavská ASSR (1924 – 1940)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Bieloruská sovietska socialistická republika
(Bieloruská SSR; BSSR)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Zakaukazská socialistická federatívna sovietska republika – ZSFSR (1922 – 1936)</td><td>• Arménska SSR
• Gruzínska SSR
• Azerbajdžanská SSR</td></tr>
<tr><td>v roku 1924</td><td>Uzbecká SSR
Turkménska SSR</td><td>vznikli z Turkestanskej ASSR – bola súčasťou RSFSR, Bucharskej a Chorezmskej ľudovej socialistickej republiky, ktoré vznikli v roku 1920 na území bývalého Chivanského chánstva a Bucharského emirátu a neboli súčasťou ZSSR</td><td>• Tadžická ASSR (1924 – 1929)
• Karakalpacká ASSR (1936 – 1991)</td></tr>
<tr><td>v roku 1929</td><td>Tadžická SSR</td><td colspan="2">vznikla z Tadžickej ASSR, ktorá bola súčasťou Uzbeckej SSR</td></tr>
<tr><td rowspan="5">v roku 1936</td><td>Kazašská SSR</td><td colspan="2">vznikla z Kazaxkej (Kazašskej) ASSR, ktorá bola súčasťou RSFSR</td></tr>
<tr><td>Kirgizská SSR</td><td colspan="2">vznikla z Kirgizskej ASSR, ktorá bola súčasťou RSFSR</td></tr>
<tr><td>Gruzínska SSR</td><td rowspan="3">do roku 1936 boli súčasťou ZSFSR, ktorá bola zrušená</td><td>• Abcházska SSR (1921 – 1931) → Abcházska ASSR (1931 – 1992)
• Adžarská ASSR (1921 – 1991)</td></tr>
<tr><td>Azerbajdžanská SSR</td><td>• Nachičevanská ASSR (1924 – 1990)</td></tr>
<tr><td>Arménska SSR</td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="5">v roku 1940</td><td>Moldavská SSR</td><td colspan="2">vznikla z časti Moldavskej ASSR, ktorá bola súčasťou USSR, a z časti územia Rumunska (Besarábie) anektovaného ZSSR v roku 1940</td></tr>
<tr><td>Lotyšská SSR</td><td colspan="2" rowspan="3">predtým nezávislé republiky Lotyšsko, Litva, Estónsko – násilne pričlenené k ZSSR v roku 1940</td></tr>
<tr><td>Litovská SSR</td></tr>
<tr><td>Estónska SSR</td></tr>
<tr><td>Karelsko-fínska SSR (1940 – 1956)</td><td colspan="2">vznikla z Karelskej ASSR, ktorá bola súčasťou RSFSR, a z časti územia Fínska, pripojeného k ZSSR po sovietsko-fínskej vojne (1939 – 1940),
v roku 1956 bola zrušená a opätovne sa stala súčasťou RSFSR ako Karelská ASSR</td></tr>
</table>

Na území RSFSR sa začali objavovať prvé národnostné útvary už po prijatí Ústavy RSFSR v júli 1918. Ešte predtým v apríli 1918 vznikla Turkestanská SSR (na právach autonómie), ďalej na konci roku 1918 vznikla Pracovná komúna (autonómna oblasť) povolžských

Nemcov, v roku 1919 Autonómna baškirská sovietska republika a v roku 1920 Karelská pracovná komúna, ktoré sa stali prototypmi budúcich ASSR a AO. V rokoch 1923 – 1929 bola uskutočnená reforma s cieľom posilnenia regiónov, v dôsledku čoho boli do roku 1930 všetky gubernie a oblasti RSFSR rozdelené do 7 krajov, 6 oblastí a 8 ASSR, pričom súčasťou krajov a oblastí bolo 14 autonómnych oblastí a 2 národnostné okruhy (naopak v 30. – 40. rokoch došlo k administratívnemu deleniu veľkých regiónov na menšie).

Malé percento nacionálnych (neruských) kádrov v straníckych a sovietskych orgánoch väčšiny národných republík a autonómií sa stretlo s obavami ústredného boľševického vedenia, keďže to výrazne oslabovalo autoritu a atraktivitu vlády v očiach domáceho obyvateľstva. Pritom mnoho straníckych a sovietskych funkcionárov neovládalo jazyk miestneho obyvateľstva a pohŕdavo sa správalo k ich kultúre a tradíciám. Okrem toho sa prejavoval nedostatok osôb z miestnych etník, ktoré by mali vzdelanie postačujúce pre obsadenie vedúcich funkcií (dôsledok masívnej emigrácie v období občianskej vojny, ako aj nedostatok vzdelaných vrstiev napr. v stredoázijských republikách).

Preto v prvom rade v procese „zakoreňovania“ dochádzalo k príprave a dosadzovaniu predstaviteľov miestnych národov a národností na vedúce pozície v straníckych a štátnych orgánoch a republikové komunistické strany sa výrazne nacionalizovali (v straníckych orgánoch klesal počet Rusov a stúpal počet miestnych komunistov – Ukrajincov, Bielorusov, predstaviteľov stredoázijských a kaukazských národov). Boli zavedené percentuálne kvóty nacionálneho zastupiteľstva a termíny na prechod vnútornej administratívy na oficiálne jazyky republík. Napr. do roku 1936 boli oficiálnymi jazykmi Bieloruska, popri bieloruskom a ruskom, aj poľský jazyk a jidiš. Slogan *„Proletári všetkých krajín, spojte sa!“* bol na erbe Bieloruskej SSR vo všetkých štyroch jazykoch. Vcelku táto kádrová politika spolu s politikou podpory a rozvoja národných a národnostných kultúr – napriek všetkým jej kontradikciám a zlyhaniam – bola zásadná pre nacionálne upevnenie a kultúrny rozvoj neruských etník ZSSR.

Pre 48 jazykov bolo po prvý raz vytvorené písmo[9] (napr. Turkménom, Baškirom či Čečencom) a začal boj s analfabetizmom pri súčasnom rozvíjaní znalosti národných jazykov. Do roku 1917 až 73 % obyvateľov bývalého Ruského impéria bolo negramotných, v moslimských regiónoch sa gramotnosť pohybovala na úrovni 2 – 8 %. Neruské jazyky boli vo veľkej miere zavádzané do nižšej štátnej správy, justície, školstva a tlače. Deti sa na základných školách mohli učiť v materinskom jazyku (napr. v RSFSR sa vyučovalo v 80 jazykoch; v židovských

[9] V 20. rokoch vznikali písomné sústavy (jazykov dovtedy bez písma, príp. predtým písaných arabským písmom) na základe upravenej latinky, avšak na prelome 30. a 40. rokov všetky museli prejsť na upravenú azbuku.

školách sa hovorilo jidiš). Začiatkom 30. rokov vychádzalo 37 % sovietskych novín v neruských jazykoch. Na národnej a národnostnej báze sa rozvíjala literatúra, umenie a veda.

Prijímateľmi tejto politiky boli aj národnostné menšiny v jednotlivých zväzových republikách, ktorým bolo umožnené vytvárať národnostné regionálne štruktúry (administratívno-územné jednotky národnostných menšín – tzv. volosti, rajóny, kantóny), obecnú (vidiecku, neskôr kolchoznú) samosprávu, školy rôznych úrovní, kultúrne ustanovizne atď. Napr. na sovietskej Ukrajine v roku 1931 (spolu s Moldavskou ASSR) existovalo 25 národnostných rajónov – 8 ruských, 7 nemeckých, 3 bulharské, 3 grécke, 3 židovské a 1 poľský a okolo 1120 národnostných obecných samospráv. Na území RSFSR v roku 1933 bolo 117 národnostných rajónov (z toho 50 ukrajinských) a viac ako 3 tis. národnostných obecných samospráv (rus. *seľsovietov*).

V niektorých regiónoch sa „zakoreňovanie" prejavilo návratom pôdy miestnym národom, ktorá bola predtým odobraná pre ruskojazyčných osadníkov, a aj obmedzením migrácie z európskej časti krajiny do niektorých zväzových republík (napr. do Kazachstanu). „Zakoreňovanie" sa uskutočňovalo aj v Červenej armáde. Prejavilo sa vo vytváraní vojenských nacionálnych útvarov, v používaní národných jazykov vo vojenskej službe, vo vytváraní národných vojensko-vzdelávacích inštitúcií a aj kvót v nich pre osoby určitých národností.

Národnostnú politiku ovládol duch modernizácie, internacionalizácie a rodová tolerancia, aj keď tieto zmeny neboli všade prijímané bez výhrad. Napríklad obmedzovanie islamského práva a vplyvu moslimského duchovenstva, mobilizácia islamských žien a snaha o zmenu moslimských tradícií (napr. zakazovaním polygamie) narazilo na islamský tradicionalizmus v republikách Strednej Ázie a regiónoch Severného Kaukazu. Takáto tolerantná a otvorená politika (pravdaže v hraniciach komunistickej ideológie) mala zaistiť stabilizáciu mnohonárodnostnej „sovietskej ríše", odstrániť diskrimináciu neruských národov, a tým aj národnostné napätie. Prispela ku konsolidácii niektorých národov (napr. Ukrajincov, Bielorusov atď.) – k sformovaniu elít hovoriacich neruskými jazykmi, mestského obyvateľstva a robotníkov. Vedenie komunistickej strany očakávalo postupné oslabovanie nacionalizmu (separatizmu) a tam, kde by sa prejavil mimo rámec oficiálnej tolerancie, bolo pripravené tvrdo a nekompromisne zasiahnuť.

Boľševický hospodársky liberalizmus

Podobne liberálne sa po definitívnom uchopení moci (po skončení občianskej vojny a intervencie ku koncu roku 1920) vyvíjala aj hospodárska politika sovietskeho štátu.

Politika **vojnového komunizmu**[10] viedla k hospodárskej katastrofe, početným ľudským obetiam a boľševici sa ocitli tvárou v tvár s rozhnevaným a vyhladovaným národom. Nespokojnosť so sovietskou vládou sa prejavila medzi tými sociálnymi skupinami obyvateľstva, o ktoré sa tradične opierala. Roľníctvo sa búrilo voči „potravinovej diktatúre" a **potravinovým kontingentom**[11] a pokračovalo v masových vystúpeniach (napr. povstanie pod vedením esera Alexandra Antonova v Tambovskej gubernii, hnutie revolučného anarchistu Nestora Machna na juhovýchode Ukrajiny v rokoch 1920 – 1921). Nespokojnosť robotníkov (kvôli hladu a nezamestnanosti) sa prejavovala štrajkami a v armáde znepokojujúcou udalosťou bolo **kronštadtské povstanie námorníkov**[12] v marci 1921. To boľševikov donútilo – po zvážení vnútorných pomerov (udržať moc v podmienkach otvoreného masového odporu) a medzinárodnej situácie (krach nádeje na svetovú revolúciu) – prehodnotiť prístup k riešeniu ekonomických úloh.

V roku 1921 bola vyhlásená **Nová ekonomická politika (NEP)**, v rámci ktorej boľševici deklarovali zrieknutie sa administratívno-direktívnych metód riadenia ekonomiky. Išlo o taktický manéver boľševickej vlády, situáciou donútenej k odklonu od komunistických princípov v mene sebazáchovy, akýsi dočasný kompromis a séria improvizácií s istou postupnosťou.

---

[10] **Vojnový komunizmus** – názov vnútornej politiky sovietskeho štátu v rokoch 1918 – 1921 v podmienkach občianskej vojny. V širšom zmysle – prvá etapa boľševickej vlády v sovietskom Rusku zameraná na udržanie sa boľševickej vlády pri moci v extrémnych podmienkach a pokus direktívnymi metódami zaviesť komunizmus. Jeho charakteristickými znakmi bola extrémna centralizácia hospodárskeho zriadenia, znárodňovanie veľkých, stredných a malých (čiastočne) priemyselných podnikov, statkov a obchodných spoločností, štátny monopol na mnohé poľnohospodárske produkty, ukladanie potravinových kontingentov, zákaz súkromného obchodu, okliešťovanie tovarovo-peňažných vzťahov, zrovnoprávnenie v rozdeľovaní materiálneho bohatstva, nútená pracovná povinnosť atď. Rozhodnutie o ukončení vojnového komunizmu a prechode na Novú ekonomickú politiku (NEP) bolo prijaté v marci 1921 na X. zjazde boľševickej strany.

[11] **Potravinové kontingenty** (rus. *prodrazverstka*) – systém obstarávania obilia (poľnohospodárskej produkcie) od roľníkov v období „potravinovej diktatúry" počas politiky vojnového komunizmu a čiastkovo aj v období ekonomických kríz NEP. Princíp potravinových kontingentov spočíval v povinnom odovzdávaní produkcie výrobcov (určenej pre trh, tzv. prebytočnej, resp. „prebytkov") podľa štátom stanovených kvót a so stanovenými fixnými cenami. Keďže v podmienkach občianskej vojny boľševici nemali ani dostatok obeživa (peniaze stratili aj platobnú schopnosť), ani dostatok priemyselného tovaru (v rámci výmenného obchodu), ktorú by ponúkli roľníkom za poľnohospodársku produkciu, potravinové kontingenty sa zvrhli na násilné rekvirovanie obilia a inej produkcie na vidieku (často nielen podľa predpísaných kvót a tzv. prebytkov, ale všetkej produkcie). Vyvolávalo to pasívny (ukrývanie obilia, zmenšovanie osevných plôch a produkcie, produkovanie obilia len v súlade so stanovenou spotrebnou normou na rodinu) a aktívny roľnícky odpor, ktorý na mnohých miestach prerástol do ozbrojených antiboľševických povstaní. V máji 1918 pri Ľudovom komisariáte pre potraviny vznikla špeciálna správa, ktorá koordinovala potravinovo-rekviziční armádu (rus. *prodotriady*), vytvorenú na potlačenie odporu pri zabavovaní obilia a inej poľnohospodárskej produkcie. Napriek tomu, že systém potravinových kontingentov umožnil boľševikom vyriešiť zásadný problém prežitia režimu v čase občianskej vojny a intervencie (zásobovania Červenej armády a mestského obyvateľstva potravinami), v súvislosti so zákazom voľného predaja obilia sa výrazne zúžili komoditno-finančné vzťahy medzi vidiekom a mestom (ovplyvnili spomalené povojnové ekonomické oživenie) a v poľnohospodárstve ubudli osevné plochy, klesli výnosy a hrubá produkcia, spôsobená nezáujmom roľníkov produkovať výrobky, ktoré im boli násilne odoberané.

[12] **Kronštadtské povstanie** – ozbrojené povstanie v marci 1921 na námornej základni v Kronštadte (blízko Petrohradu), posádok lodí Baltskej flotily a obyvateľov mesta proti diktatúre boľševikov a politike „vojnového komunizmu". Tisíce námorníkov, zapojených do revolúcie z roku 1917, ale nespokojných s autoritárskou politikou boľševikov požadovali politické a ekonomické zmeny, žiadali novú voľbu sovietov, decentralizáciu, slobodu slova a zhromažďovania atď. Povstanie bolo sovietskou mocou nekompromisne potlačené.

Prvým krokom NEP bola *zámena potravinových kontingentov naturálnou (neskôr peňažnou) daňou*, nasledovala *sloboda súkromného obchodu a čiastkové povolenie súkromného vlastníctva* (drobné a stredné podniky boli vrátené pôvodným vlastníkom, t. j. denacionalizované), slobodný rozvoj remesiel, prenájom pôdy a využívanie nájomnej práce v určitom množstve, povolenie zahraničného kapitálu a koncesií), *zavádzanie prvkov trhového hospodárstva do štátnych podnikov* (odstránenie štátnej podpory a prechod na samofinancovanie) a *obnovenie kooperačných vzťahov* (rôzne formy kooperácie zabezpečovali potreby obyvateľstva: spotrebiteľské, obchodné, priemyselné, úverové atď.) Napokon sa uskutočnila menová reforma (1922 – 1924), zrušila sa všeobecná pracovná povinnosť a pracovné mobilizácie, ktoré boli nahradené nájmom pracovných síl (vytvoril sa „trh práce“), bola odstránená vyrovnávacia mzda (naturálne platby /potravinové dávky/ boli nahradené peňažnou formou miezd a v roku 1921 skončil prídelový lístkový systém v zásobovaní).

Výsledky NEP v ekonomickom rozvoji sovietskeho štátu boli pôsobivé, ale súčasne aj protichodné – síce došlo k rýchlemu rozvoju priemyslu (ročná miera rastu v rokoch 1922 – 1926 bola na úrovni 30-40 %) a stabilizovala sa situácia v poľnohospodárstve (v krajine sa rozvinul silný systém poľnohospodárskej kooperácie – v roku 1927 spájala okolo 33 % roľníckych hospodárstiev), avšak efektivita ekonomiky NEP bola nižšia ako predrevolučná. Bolo to spôsobené vysokým stupňom štátnej kontroly v priemysle a drobením roľníckych hospodárstiev s cieľom zníženia daňového zaťaženia v agrosektore. Tieto, takpovediac vnútorné rozpory samotnej ekonomiky NEP (mali za následok tri /potravinové/ krízy v rokoch 1923, 1925 – 1926 a 1927 – 1928), doplňovali aj ďalšie:

- kolízie v sociálnych dôsledkoch NEP (obohatenie jedných a ochudobnenie a nespokojnosť ostatných: u roľníkov to bola nespokojnosť s cenovou politikou štátu vo vzťahu k vykupovaným poľnohospodárskym výrobkom; u robotníkov – nárast nezamestnanosti v podmienkach samofinancovania; u straníckeho aparátu – zúženie rozsahu jeho moci a zlá finančná situácia),

- nesúlad politického systému s ekonomickým základom štátu (konflikt medzi rozmanitosťou sociálnych záujmov a boľševickým autoritárstvom: predstavitelia súkromného sektora a trhového hospodárstva sa snažili o zaistenie záruky svojich ekonomických záujmov prostredníctvom zastúpenia v systéme politickej moci),

- rozpory v ideologickej oblasti (súkromné vlastníctvo a sociálna nerovnosť, ktoré sa objavili počas NEP, sa rozchádzali s ideológiou socializmu).

Totiž v prostredí boľševickej strany sa začalo hovoriť o nebezpečenstve súkromného vlastníctva, o obrode kapitalizmu, o súkromnom vlastníkovi ako konkurentovi štátneho sektoru – medzi boľševikmi neexistoval jednotný názor na NEP. Jedna časť boľševikov – Lenin a jeho priaznivci vnímali NEP ako okružnú cestu k socializmu, ako jeden z možných spôsobov postupu po neúspešnom „červenom" útoku na kapitál, resp. taktický krok a dočasný ústup pred novým mohutným útokom na kapitál. Druhá časť boľševikov neprijala NEP a vnímala ju ako kapituláciu, resp. reštauráciu kapitalizmu. Tretia časť ponímala NEP ako najbezbolestnejšie budovanie socializmu (Nikolaj Bucharin, Alexej Rykov), trvala na jej pokračovaní a videla v nej perspektívy rozvoja ZSSR.

Práve protichodné rozpory NEP a s ňou spojené **vnútorné pnutia v Leninovej strane** boli predpokladom jej „demolácie" na konci 20. rokov. V každom prípade *„nepovské" obdobie a zakorenenie socializmu výrazne posilnilo sovietsku moc v krajine a šance opozície na jej zvrhnutie prakticky zanikli*. V republikách síce zavládlo sebavedomie skomunizovaných más, ale preniknúť do konzervatívneho prostredia vidieckej kultúry (vnútiť roľníkom socialistické ideály) sa boľševikom nepodarilo. Preto otázka vidieka, resp. **roľnícka otázka** sa v ďalšom období stala jednou s kardinálnych problémov boľševickej vlády na ceste k hospodárskemu budovaniu socializmu a totálnej premene spoločnosti.

Po smrti Lenina (21. januára 1924) sa v boľševickej strane rozpútal mocenský boj. Aj keď Lev Trockij bol „mužom č. 2", mnoho členov strany ho odmietalo (vynikal inteligenciou, no súčasne bol egocentrikom so sklonmi k autoritatívnemu a arogantnému správaniu a viacerí sa obávali „červeného bonapartizmu"). V **Politbyre ÚV VKS(b)** – v atmosfére kolegiality a s kolektívnym rozhodovaním – sa proti nemu vytvorila krátkodobá koalícia. XI. boľševický zjazd v marci 1921 vytvoril novú funkciu generálneho tajomníka strany, o ktorú Trockij neprejavil záujem, ale veľmi ochotne sa jej ujal Stalin. Prostredníctvom nej systematicky posilňoval svoju mocenskú pozíciu, kontroloval menovania a presun straníckych kádrov v regionálnych a ústredných straníckych orgánoch (inými slovami stal sa najvyšším rozdeľovateľom funkcií a privilégií).

V čase „bojov starých boľševikov" – Trockého spory s Grigorijom Zinovievom (predseda leningradskej straníckej organizácie a šéf Kominterny) a Levom Kamenevom (predseda Moskovskej mestskej rady, zástupca predsedu **Rady ľudových komisárov /RĽK/ ZSSR**[13]) – Stalin podporil opozíciu proti Trockému. Po odstavení Trockého na vedľajšiu koľaj (ocitol sa

[13] **Rada ľudových komisárov (RĽK) –** vláda Sovietskeho Ruska, Sovietskeho zväzu a republík ZSSR (1917 – 1946). Bola volená Ústredným výkonným výborom ZSSR (pozri pozn. 18). V roku 1946 RĽK ZSSR bola premenovaná na Radu ministrov ZSSR.

v politickej izolácii a v roku 1925 prišiel o funkciu ľudového komisára vnútra) Stalin sa so zinovievsko-kamenevskou skupinou rozišiel a vytvoril nové spojenectvo s predsedom vlády (RĽK ZSSR) A. Rykovom, ideológom strany M. Bucharinom a šéfom odborov Michailom Tomským. Spoločne bránili NEP a myšlienku „budovania socializmu v jednej krajine“ (Stalin ju prevzal z Leninovej state z roku 1915). Na XIV. straníckom zjazde v januári 1925 sa skupinu Zinovieva-Kameneva podarilo poraziť.

Pod vplyvom NEP do konca roku 1925 bol síce v ZSSR obnovený ťažký priemysel a poľnohospodárstvo (dostali sa na predvojnovú úroveň), avšak ku koncu 20. rokov ťažký priemysel produkoval len 20-25 % národného príjmu ZSSR a poľnohospodárstvo zamestnávalo približne 80 % pracujúceho obyvateľstva krajiny. Životná úroveň väčšiny obyvateľstva „Krajiny sovietov“ zďaleka nedosahovala úrovne spred roku 1914. Pred boľševikmi stála úloha budovania socializmu, ktorý bol dlhodobo sľubovaný masám. Keďže aj na túto otázku nebol vo vedení strany a štátu jednotný názor, začali nové stranícke zápasy.

Predošlí protivníci Zinoviev, Kamenev a Trockij sa spojili a zaútočili na obhajcov NEP v Politbyre. Samotnú NEP označovali za odklon od budovania socializmu a požadovali budovanie socialistickej ekonomiky prostredníctvom plánovaného rozvoja národného hospodárstva z jedného centra a urýchlenú industrializáciu krajiny. „Spojenú“, resp. „ľavicovú opozíciu“ porazil Stalin v priebehu roku 1926, jej členov zbavili výkonných straníckych funkcií a neskôr vylúčili zo strany (Trockij bol poslaný do exilu v Kazachstane, v roku 1929 ho donútili opustiť ZSSR a v roku 1940 bol sovietskym agentom zavraždený v exile v Mexiku; Zinovievovi a Kamenevovi po sebakritike /pokornom „kajaní sa“/ bol schválený návrat do strany).

V priebehu zápasov s Trockým a „spojenou opozíciou“ si Stalin vytvoril úzky kruh spolupracovníkov, ktorými boli: Viačeslav Molotov, Kliment Voroši lov, Anastas Mikojan, Lazar Kaganovič, Sergo Ordžonikidze a Sergej Kirov. Táto skupina tvorila základ budúceho stalinského Politbyra. Aj keď od roku 1925 si Stalin zaistil „väčšinu“ v strane, len postupne dokázal vytláčať zvyšky opozície, ktorá sa dožadovala útoku na „zámožné vidiecke vrstvy“, „novú buržoáziu“, „nepmanov“, žiadala urýchlenú industrializáciu a kritizovala procesy byrokratizácie.

V roku 1927 vnútrostranícke pnutie vrcholilo a menšinová opozícia začala používať dorevolučné metódy – zakladala nelegálne tlačiarne, burcovala robotníkov, organizovala manifestácie atď. – čo napokon viedlo k masovým vylúčeniam opozičníkov zo strany. Predmetom kritiky sa stalo aj fiasko sovietskej politiky v Číne (Sovietmi podporovaný generál Čankajšek, považovaný za spojenca, násilne potlačil čínskych komunistov a postavil sa proti záujmom Sovietskeho zväzu) a vyostrenie sovietsko-britských vzťahov (špionážna aféra okolo sovietskej

obchodnej misie v Londýne). Okrem toho v ZSSR došlo k sérii teroristických aktov, ktoré uskutočnili agenti bielogvardejskej organizácie Ruský vševojenský zväz (rus. *Russkij obščevojenskij sojuz*). V krajine zavládla vojnová psychóza, ktorú živili aj samotní boľševici. Obyvateľstvo to vyhodnotilo ako predzvesť ďalšej vojny a začalo sa zásobovať predmetmi životnej potreby. Vypukla posledná kríza NEP (kríza v štátnom zaobstarávaní obilia v rokoch 1927 – 1928) – keď v očakávaní zvýšenia cien roľníci zadržali predaj obilnín štátu a reálne hrozil kolaps zásobovania miest a armády.

Začiatkom roku 1928 kríza obstarávania poľnohospodárskej produkcie kulminovala a vláda musela zaviesť v mestách prídelový lístkový systém na potraviny (trval do roku 1934), čo sa stretlo s prejavmi nespokojnosti mestského obyvateľstva. V strane sa začalo hovoriť o „kulackom chlebovom bojkote“. Stalin sa osobne vydal na Sibír (január – február 1928) agitovať roľníkov odovzdávať štátu obilninovú produkciu a z tejto cesty sa vrátil ako presvedčený zástanca ***silového nátlaku na agrárny sektor***. Výnimočné opatrenia, ktoré platili v období občianskej vojny, sa odhodlal preniesť aj do mierových podmienok vývoja sovietskej spoločnosti a tvorby prísne centralizovaného federatívneho štátu s tvrdou administratívno-represívnou štruktúrou.

Stalin teda zareagoval „zmenou kabátu“ – prevzal heslá „ľavicovej opozície“, vyhlásil kurz na urýchlenú industrializáciu priemyslu i kolektivizáciu poľnohospodárstva,[14] a týmto sa dostal do konfliktu so skupinou Bucharina, Rykova a Tomského – dovtedajších spojencov brániacich NEP. Tí aj naďalej obhajovali cestu optimálnej kombinácie podielu akumulácie a spotreby v hospodárstve, harmonického vývoja (ťažkého i ľahkého) priemyslu i poľnohospodárstva a východisko zo zásobovacej krízy videli v stimulácii predaja obilia roľníkov štátu prostredníctvom zvýšenia výkupných cien. Taký postoj sa priečil východiskám Stalinovej skupiny, ktorá navrhovala zvýšiť administratívny tlak na vidiek: odobrať obilie roľníkom a spojiť ich do kolektívnych hospodárstiev (**kolchozov** a **sovchozov**)[15] pod kontrolou štátu. Napokon stalinská väčšina Politbyra označila Bucharinovu skupinu za „pravicovú úchylku“. Stalin využil Leninov

[14] Jedným z prvých ideológov industrializácie bol Trockému blízky ekonóm **Jevgenij Preobraženskij** (činiteľ ruského a medzinárodného komunistického hnutia, sovietsky ekonóm a sociológ, autor knihy „Nová ekonomika“). V rokoch 1924 – 1925 Preobraženskij rozvinul koncepciu „superindustrializácie“ na úkor prostriedkov z vidieka (podľa neho – „počiatočná socialistická akumulácia“). Bucharin obvinil Preobraženského a „ľavicovú opozíciu“, ktorá ho podporovala, z implantovania „vojensko-feudálneho vykorisťovania roľníctva“ a „vnútorného kolonializmu“.

[15] **Kolchoz** (rus. *kolektivnoje choziajstvo*, t. j. kolektívne hospodárstvo) – združenie roľníkov, ktoré spoločne hospodári na spojených menších pozemkoch drobných roľníkov. Výrobné prostriedky (pôda, zariadenia, dobytok, osivo atď.) sa nachádza v spoločnom vlastníctve pod verejnou kontrolou členov kolchozu (v československom ekvivalente – jednotné roľnícke družstvo). **Sovchoz** (rus. *sovietskoje choziajstvo*, t. j. sovietske hospodárstvo) – štátny poľnohospodársky podnik, spravidla hospodáriaci na konfiškovaných statkoch veľkých vlastníkov pôdy (v československom ekvivalente – štátne statky).

zákaz vytvárania vnútrostraníckych frakcií a odstránenie opozície z vysokých funkcií v štáte dovŕšil v rokoch 1929 – 1930. V zásade tu ani nešlo o posledný politický boj Stalina o moc, ktorý zvládol takpovediac bravúrne, ale o **nové hospodárske smerovanie krajiny**. Tzv. **šachtinský proces**[16] (máj – jún 1928) už jasne signalizoval zmenu politického kurzu v ZSSR a blížiaci sa koniec NEP.

Na prelome rokov 1928 – 1929 na vidiek vyrazili agilní stranícki aktivisti a robotnícke skupiny z miest, ktoré uskutočnili násilnú kampaň štátneho zaobstarávania obilia (teda za opätovného použitia metód rekvirovania obilnín na vidieku). „Prebytky“ sa konfiškovali v prospech štátu. Pritom ¼ zhabaného obilia sa rozdeľovala medzi vidiecku chudobu. Práve vďaka mobilizácii vidieckej chudoby sa zakladali aj prvé kolchozy. Prostredníctvom vysokých daní vláda „dusila“ tých roľníkov, ktorí prevyšovali úroveň chudoby, a naopak zvýhodňovala tých, ktorí do kolchozov vstupovali. Od júna 1929 boli roľníci povinní predávať obilie štátu za pevné ceny, ktoré boli nižšie ako trhové. Tí, ktorí odmietli odovzdať produkciu štátu, boli stíhaní podľa článku 107 Trestného zákona ZSSR (trest odňatia slobody až na jeden rok s konfiškáciou celého majetku alebo jeho časti).

V priebehu kampane zaobstarávania obilia pre potreby štátu na prelome rokov 1928 – 1929 termín zámožného roľníka – tzv. **kulaka** – definitívne nadobudol význam „triedneho nepriateľa“ a „protivníka sovietskej vlády“ na vidieku (slovo „kulak“ v ruštine znamená *„zaťatú päsť“* a v ponímaní boľševikov sa stalo synonymom pre vykorisťovateľa). Krutosť realizácie kampane priviedla bohatých, majetnejších, úspešnejších roľníkov do bezradnosti a zmätku. Na druhej strane upevnila úrady rôznych úrovní v presvedčení, že akékoľvek problémy na vidieku je možné vyriešiť administratívnymi metódami a všetko závisí iba od stupňa „tlaku“. Pripravila sa tak pôda pre začiatok celoplošnej kolektivizácie poľnohospodárstva.

Súčasne prebiehal útok na súkromné podnikanie v krajine. Do konca roku 1928 bola viac než polovica zo 400 tis. súkromných podnikov dohnaná k bankrotu vysokými daňami, alebo zatvorená na základe administratívneho rozkazu. Do konca roku 1929 sa udržala len desatina z nich. Podnikatelia, ktorí neplatili mimoriadne dane boli zatýkaní, väznení a zbavení

[16] **Šachtinský proces** – zinscenovaný súdno-politický proces, ktorý sa konal od 18. mája do 6. júla 1928 v Moskve. V rámci procesu bola skupina 53 vedúcich pracovníkov a špecialistov (inžinierov, technikov, mechanikov) uhoľného priemyslu Šachtinského rajóna Donbasu obvinená z poškodzovania socialistického hospodárstva a sabotáže. Okrem toho bolo účastníkom procesu (išlo najmä o predstaviteľov starej /predrevolučnej/ technickej inteligencie a zahraničných nemeckých odborníkov) kladené za vinu vytvorenie ilegálnej kontrarevolučnej organizácie spojenej so zahraničnými protisovietskymi centrami. Bol to prvý politický proces v ZSSR a stal sa súčasťou širšieho ťaženia proti „buržoáznym špecialistom“ („ľuďom obdobia NEP-u“) vo viacerých sférach sovietskeho hospodárstva (vojenský priemysel, železničná doprava atď.). V širšom ponímaní šachtinský proces ohlasoval prechod od NEP do „socialistickej ofenzívy“ v hospodárstve ZSSR.

občianskych práv, ich rodiny nedostávali potravinové lístky a boli vyháňaní zo štátnych bytov, deti nesmeli študovať a pod. Popri vysokom zdanení sa prostriedkom likvidácie NEP stali dekréty zakazujúce rôzne formy súkromného podnikania.

Koniec NEP a kurz na urýchlenú industrializáciu a kolektivizáciu

Nepochybne boľševici ovládali historické základy industrializácie (v Británii v 18. storočí, resp. v Európe v 19. storočí) a rozumeli úlohe vidieka v tomto procese (významný prameň kumulovaného kapitálu a zdroj ľudského potenciálu, potrebný pre priemyselnú revolúciu), ale nedoceňovali špecifiká vlastnej krajiny. Moskovské boľševické ústredie si osvojilo názor, že stagnujúce tempo industrializácie krajiny v druhej polovici 20. rokov potrebuje nové impulzy. Uvedomovali si, že krajina sa ocitla v pasci **agrárneho preľudnenia**, „nepovský“ priemysel (obnovený, ale nerozvíjajúci sa progresívne) nebol schopný absorbovať nadbytok pracovných síl na vidieku a to bolo serióznym problémom stúpajúcej nezamestnanosti (na konci obdobia NEP okolo 10 % – vyše 2 mil. nezamestnaných). Jednoducho stalinské vedenie nadobudlo presvedčenie, že NEP vyčerpala svoj potenciál a vytvorili sa podmienky pre čo najrýchlejšiu industrializáciu krajiny, kolektivizáciu všetkých prostriedkov poľnohospodárskej výroby, prísnu direktívno-administratívnu kontrolu sovietskeho hospodárstva a definitívne ukončenie ekonomických „kompromisných riešení“ a „predrevolučných prežitkov“.

V súlade s teóriou marxizmu vybudovanie socialistického hospodárstva videli boľševici cez **centrálne plánované národné hospodárstvo**. Kontúry prvého **päťročného plánu (päťročnice)** na roky 1928 – 1932 boli prerokované na XV. zjazde komunistickej strany v decembri 1927. Deklarované boli strategické ciele ZSSR: **industrializácia**, **kolektivizácia** a **kultúrna revolúcia.**[17] Podľa direktív zjazdu Štátna plánovacia komisia (rus. *Gosplan*) pripravila dva varianty päťročného plánu – východiskový (minimálny) a optimálny (maximálny), ktorého ukazovatele boli takmer o 20 % vyššie. Na XVI. straníckej konferencii v apríli 1929 sa rozhodlo zobrať do úvahy len maximálny variant, ktorý bol aj schválený na V. zjazde sovietov v máji 1929 (prakticky v dobe, kedy päťročnica už prebiehala). V druhej polovici roku 1929 sa však

[17] **Kultúrna revolúcia v ZSSR** – súbor opatrení sovietskej vlády zameraných na radikálne prebudovanie kultúrno-ideologického života sovietskej spoločnosti – likvidácia negramotnosti, vytvorenie novej (novému poriadku oddanej) inteligencii a kultúry zodpovedajúcej zásadám „socialistického realizmu“. Od roku 1930 bolo zavedené všeobecné bezplatné vzdelanie a povinná školská dochádzka. Do konca 30. rokov 20. storočia sa dosiahol výrazný pokrok v boji proti negramotnosti obyvateľstva (podľa cenzu z roku 1926 gramotnosť obyvateľstva dosahovala 51 % a v roku 1939 sa zvýšila na 87,4 %). Aktívne sa rozvíjalo aj stredné technické a vysoké školstvo – počet študentov v nich sa zvýšil (v rokoch 1928 – 1937 na univerzitách a technických školách v krajine vyštudovalo asi 2 mil. špecialistov), rozšírila sa sieť vedecko-výskumných ústavov, v ktorých boli zavedené päťročnice vedeckého výskumu. Posilnil sa ideologicko-stranícky dohľad nad kultúrnou sférou, došlo k prechodu na plnenie straníckych úloh pracovníkmi kultúry. Spisovatelia a umelci mali podnecovať spoločnosť v smerovaní k „vrcholom komunizmu“ a velebiť existujúci režim.

plán zmenil. Niekoľko rezolúcií ÚV VKS(b), RĽK a **Ústredného výkonného výboru (ÚVV) ZSSR**[18] požadovalo zvýšenie ukazovateľov päťročnice vo výrobe. Od tohto momentu plán prestal byť tým, čím bol v zámeroch „nepovského" obdobia, t. j. nástrojom uvedomelého riadenia ekonomiky, ktorá si zachováva vlastné zákony a mechanizmy fungovania. Stal sa prejavom presvedčenia o prípustnosti porušovania ekonomických zákonov. Hospodárstvo krajiny muselo odteraz ísť „boľševickým tempom" – ciele bolo potrebné dosiahnuť urýchlene a za každú cenu. V rámci prvej päťročnice mal byť všetok priemysel vyvlastnený a riadený štátom, poľnohospodárstvo malo byť kolektivizované a čiastočne poštátnené.

V otázke nastolenia socialistickej ekonomiky hlavná úloha prináležala **industrializácii** – rozvoju priemyslu, a to predovšetkým ťažkého. Ten sa posudzoval ako bázová ekonomická opora sovietskej vlády a súčasne jej politická opora (t. j. proletariátu/robotníctva v agrárnej krajine). Mal zabezpečiť *likvidáciu technicko-ekonomickej zaostalosti krajiny* (transformovať ZSSR z krajiny dovážajúcej stroje a zariadenia na krajinu, ktorá ich vyrába), *dosiahnutie ekonomickej nezávislosti a rast ostatných odvetví národného hospodárstva*, mal zaistiť *obranyschopnosť štátu* (vytvorením silného obranného priemyslu) *a riešenie sociálnych úloh*, resp. *zlepšenie materiálneho blahobytu obyvateľstva*. Napokon to všetko malo *posilniť imidž krajiny* víťazného socializmu.

Teda reťaz uvažovania stalinského Politbyra sa uberala logickou schémou: obava vojny → urýchlená industrializácia → transfer prostriedkov z vidieka (ako optimálny a najspoľahlivejší zdroj v agrárnej krajine) → celoplošná kolektivizácia (lebo súkromný roľník sa rezignovane nevzdá vyrobeného produktu a postaví sa na odpor).

Urýchlená industrializácia spolu s celoplošnou kolektivizáciou nadobudli v dejinách pomenovanie „**politika veľkého skoku**", t. j. pokusu vybudovať socializmus za dve päťročnice. Konzekvencia tejto politiky – vznik direktívno-administratívneho systému a formovanie totalitného režimu v ZSSR. Totiž megalomanský rozsah strategických cieľov a extrémny nedostatok finančných prostriedkov na ich uskutočnenie si vyžadovali posilnenie centralizovaného riadenia, striktnú reguláciu úloh a zdrojov na ich implementáciu (napr. z výstavby 1500 veľkých podnikov v prvej päťročnici vynikla prioritná skupina 50-60 priemyselných objektov, ktoré sa mali vybaviť všetkým potrebným, doslova všetkým a za akúkoľvek cenu).

[18] **Ústredný výkonný výbor (ÚVV) ZSSR** – najvyšší orgán štátnej moci ZSSR (1922 – 1938) a tiež zväzových a autonómnych republík v rámci ZSSR, ktorý bol volený **všezväzovými zjazdami sovietov** a periodicky sa zvolával na zasadnutia v intervaloch medzi zjazdami. Prakticky bol sovietskym „parlamentom" so zákonodarnou mocou. ÚVV ZSSR volil svoje plénum (predsedníctvo) a tiež Radu ľudových komisárov (RĽK) ZSSR a Najvyšší súd ZSSR. Podľa sovietskej ústavy z roku 1936 sa od roku 1938 najvyšším orgánom štátnej moci stal **Najvyšší soviet ZSSR**.

Pre priemyselný prelom bolo potrebné nájsť obrovské finančné prostriedky. V zahraničí nemohli boľševici získať úvery (nádeje na investičné koncesie sa nenaplnili, prítoku západných pôžičiek bránili nevyriešené otázky dlhov cárskej a dočasnej vlády /z roku 1917/ a boľševikmi znárodnený majetok cudzincov, ako aj ideologická rovina veci). Museli sa tak spoliehať iba na vnútorné zdroje.

Hlavný vnútorný zdroj prostriedkov pre industrializáciu – pracovnú (ľudskú) silu a kapitál – musel dodať **poľnohospodársky vidiek**. Ďalším zdrojom spriemyselňovania krajiny sa stalo zvýšenie daňového zaťaženia (priamych a nepriamych daní) všetkých občanov ZSSR a široké využitie nadobudli dobrovoľno-povinné pôžičky od obyvateľstva (takmer každý robotník, úradník bol nútený dať časť svojich už aj tak skromných zárobkov na dielo industrializácie). Okrem toho príjem zabezpečoval monopol štátu v zahraničnom obchode. Boli aktívne využívané zdroje zo znárodneného majetku a praktizovala sa redistribúcia prostriedkov z jedných odvetví hospodárstva do iných. Z krajiny sa aktívne vyvážali suroviny (ropa, zlato, drevo, vzácne kožušiny) a potravinová produkcia – obilie, maslo, cukor atď. (pričom spotreba vlastných obyvateľov bola výrazne obmedzená). Časť umeleckých pokladov ruských, resp. sovietskych múzeí boli v zahraničí rozpredaná. Nemalým zdrojom príjmu bol aj predaj alkoholu (už v časoch cárskeho Ruska predaj vodky prinášal veľký príjem). V širšej perspektíve zdrojom prakticky bezplatnej (otrockej) pracovnej sily sa stali väzni **GULAG-u**[19] a ďalším (propagandistickým) zdrojom aj zvýšenie pracovnej aktivity más prostredníctvom socialistickej súťaže (apel na vlastenecké cítenie a pracovné nasadenie ľudí – budovateľov socializmu, aj keď pre väčšinu z nich to neprinieslo zvýšenie životnej úrovne a viedlo k následnej apatii, pocitu sklamania, diskreditácii zvolenej socialistickej cesty, kde jedna disproporcia spôsobovala rad ďalších).

Nepochybne boľševické vedenie štátu si uvedomovalo aj existenciu ďalších doposiaľ nevyužitých, resp. slabo využitých zdrojov bohatstva ZSSR. Išlo predovšetkým o ohromnú surovinovú základňu a málo rozvinutý priemysel vo vzdialených, klimaticky náročných

[19] **GULAG** (rus. ***G**lavnoe **U**pravlenie **Lag**erej*), t. j. Hlavná správa táborov – od roku 1930 špeciálne oddelenie tajnej polície (OGPU) a neskôr v roku 1934 Ľudového komisariátu vnútra ZSSR (NKVD), určené na hospodárske využívanie nútenej práce väzňov. Systém koncentračných a nápravno-pracovných táborov začal v Sovietskom zväze vznikať už od roku 1919 a svoj „rozkvet“ zažil v 30. – 40. rokoch za Stalinovej vlády. Obrovská sieť táborov rozmiestnená po celom území ZSSR mala takmer 500 táborových správ, pod ktoré spadali desiatky až stovky jednotlivých táborov nútenej práce (ich celkový počet sa odhaduje na 30 tis.). Otrocká práca väzňov bola využívaná na ťažbu dreva, prácu v baniach či na rôznych gigantických hospodárskych stavbách (kanálov, elektrární, priehrad, cestných komunikácií, železničných tratí atď.), často v klimaticky surových, ľudoprázdnych a „geograficky vzdialených“ regiónoch ZSSR. Celkový počet väzňov GULAG sa odhaduje na 15 – 18 mil. ľudí (1929 – 1953), z ktorých okolo 1,2 – 1,7 mil. pobyt v táboroch neprežilo. Po smrti Stalina v roku 1953 počet väzňov výrazne poklesol (v dôsledku radu amnestií) a oficiálne bol GULAG zrušený v roku 1960.
Niekedy sa termín GULAG používa na označenie všetkých inštitúcií väzenského systému ZSSR v 30. – 50. rokoch 20. storočia. V širšom ponímaní sa používa aj ako sovietsky systém nútenej práce vo všetkých jeho formách a variantoch.

a nedostupných (bez infraštruktúry) miestach ZSSR, navyše aj ľudoprázdnych. Bolo potrebné ich osídliť a naplno využiť ich mohutný potenciál v rámci socialistickej prestavby hospodárstva štátu.

Už v roku 1924 bol zriadený **Všezväzový výbor pre presídľovanie** – špeciálny orgán pri **ÚVV ZSSR** a jeho úlohou bola koordinácia a implementácia vládneho plánu administratívneho vnútorného presídlenia obyvateľstva. „Logika“ organizovanej migrácie vychádzala: *na jednej strane* z agrárneho preľudnenia európskej časti ZSSR, t. j. nadbytku roľníckeho obyvateľstva v centrálnych regiónoch krajiny (vtedajšie prepočty hovorili o 13,5 mil. „zbytočných“ roľníkoch v RSFSR, na Ukrajine a v Bielorusku) a s tým spojenou nezamestnanosťou; *na druhej strane* z rastúcej potreby zapojiť do hospodárskeho života obrovské množstvo ľudoprázdnych území na Ďalekom východe a Sibíri, ktoré sa vyznačovali bohatými zásobami nerastov (potrebných pre rozvoj industrializácie v krajine).

Navyše popri obrovských ľudoprázdnych teritóriách ZSSR boli vyľudnené aj niektoré územia v časti Ruska (najmä Povolžie v dôsledku hladu z rokov 1920 – 1921), ako aj na Severnom Kaukaze (v dôsledku *rozkozačovania*) a na Urale (počas revolúcie a občianskej vojny tam straty predstavovali 20 – 25 % obyvateľstva). V Karelsku a Murmanskej oblasti na severozápade RSFSR bol nedostatok pracovných rúk v rybolove a ťažbe dreva. Nedostatok pracovníkov (v dôsledku občianskej vojny) pociťovala aj západná Sibír, kde stovky dedín bolo zničených a obrovský región kedysi vysoko produktívnej poľnohospodárskej výroby prakticky z ekonomického hľadiska prestal existovať. Napokon ľudí potrebovali aj rozsiahle projekty v oblasti hydroenergetiky a melioračnej výstavby, napríklad na Kaukaze alebo v Strednej Ázii.

Práve z týchto vyššie uvedených potrieb sa plánovalo (po línii Všezväzového výboru pre presídľovanie) do 10 rokov presídliť 5 mil. ľudí z 13,5 mil. „nadbytočnej roľníckej populácie“ ZSSR (t. j. z RSFSR – 2,5 mil., Bieloruskej SSR – 0,5 mil. a z Ukrajinskej SSR – 2 mil.). Tieto masy obyvateľstva bolo plánované zapojiť nielen do poľnohospodárskeho sektoru, ale aj do frontu nerozvinutej práce v neatraktívnych a klimaticky náročných regiónoch krajiny. Napríklad ťažba dreva bola obzvlášť „efektívna“, keďže vývoz dreva zabezpečoval solídny a stabilný prílev valút do krajiny a jeho podiel na štruktúre exportu sa neustále zvyšoval, podobne aj u nerastných surovín. Ako podotkol ruský historik Pavol Polian: *„Za tejto situácie myšlienka nedobrovoľných presídlení a nedobrovoľnej práce akoby sama klopala na dvere.“* Ideológia administratívnych presídlení sa napokon skrížila s ideológiou industrializácie a kolektivizácie (a v tom rozkulačovania a kulackého vysídlenia) – ako ústrednej politickej kampane boľševikov v hospodárskej sfére na konci 20. – začiatkom 30. rokov.

Kapitola II
DEPORTÁCIE „KULAKOV“ V OBDOBÍ KOLEKTIVIZÁCIE (1929 – 1931)

Dňa 7. novembra 1929 v deň 12. výročia „Víťazného októbra“ Pravda publikovala Stalinov článok „**Rok veľkého prelomu**“. V ňom Stalin označil rok 1929 za „rok veľkého prelomu na všetkých frontoch socialistickej výstavby“. Boľševický predák ohlásil, že došlo k mohutnému a prudkému pohybu pracujúcej masy k novej socialistickej ceste rozvoja. V prípade kolektivizácie uviedol, že sa do kolchozov už vliali rozhodujúce stredné roľnícke vrstvy a že v socialistickej premene poľnohospodárstva je dosiahnuté „rozhodujúce víťazstvo“ – roľníci vstupujú do kolchozov nie v malých skupinách ako tomu bolo predtým, ale dokonca celé okresy. Bola to však Stalinova lož a v skutočnosti v prvej etape kolektivizácie (do konca roku 1929) do kolchozov vstúpilo len 6 – 7 % roľníckych hospodárstiev a viac ako 1/3 z nich bola vidieckou chudobou. Dôležitým momentom bolo, že v článku Stalin deklaroval začiatok **„likvidácie kulakov ako triedy“**.

Článok sa tak stal impulzom k razantnému nástupu proti roľníctvu (doslova povelom k odvážnejším a odhodlanejším krokom v regiónoch), k masovej kolektivizácii vidieka násilnými prostriedkami pod heslom likvidácie kulakov. Tento útok Stalin ešte „zosilnil“, keď na konci decembra 1929 na konferencii agrárnikov-marxistov zdôraznil, že boľševická strana už nepočíta s politikou „obmedzovania kulakov“, ale nastoľuje politiku „likvidácie kulakov“. *„Kulakov zlomiť a zničiť tak, aby sa už nespamätali,“* – vyhlásil Stalin. Zdôraznil zásadnú vec – kulakov už neprijímať do kolchozov, lebo sú *„zaprisahanými nepriateľmi kolchozného hnutia“*.

Stalinova „revolúcia zhora“

Kurz na urýchlenú prestavbu agrárneho sektoru cestou jeho masovej (totálnej) kolektivizácie s paralelne prebiehajúcou kampaňou „likvidácie kulaka ako triedy“, vyhlásený Stalinom v novembri – decembri 1929, stal sa najvýznamnejšou etapou represívnej politiky sovietskej vlády na vidieku.

Kolektivizácia – je proces spájania množstva malých a roztrieštených súkromných roľníckych fariem do veľkých kompaktných hospodárstiev (kolchozov a sovchozov) s postupnou mechanizáciou produkcie. Inými slovami išlo o násilnú „modernizáciu“ vidieckeho prostredia, vychádzajúcu z nízkej úrovne poľnohospodárskej produkcie, ktorá brzdila celkový

ekonomický vývoj krajiny, ako aj začínajúcu industrializáciu, dôležitú pre rozvoj samotného agrárneho sektoru.

Týmto spôsobom sa sovietske vedenie snažilo prekonať problémy krajiny s notoricky sa opakujúcimi nedostatkami produkcie obilia v období NEP, ktoré boli spôsobené neochotou roľníkov predávať ho štátu za nízke výkupné ceny. Zároveň šlo o snahu zabrániť prelievaniu štátnych prostriedkov do súkromných rúk, ktoré sa vyplácali samostatne hospodáriacim roľníkom pri výkupe obilia (celkovo poľnohospodárskej produkcie) a tieto ušetrené prostriedky primárne nasmerovať do spriemyselňovania hospodárstva. Pritom poľnohospodárska produkcia bola nielen dôležitým exportným artiklom Kremľa, za ktorý získaval valuty potrebné pre industrializáciu krajiny (na zakúpenie modernej techniky a technológií v zahraničí), ale aj kľúčovou z hľadiska zásobovania „proletárskych“ miest, byrokratického a straníckeho aparátu, bezpečnostných zložiek a Červenej armády, ako aj mohutných stavieb socializmu.

Prioritnými cieľmi transformácie poľnohospodárstva teda bolo:

- *po prvé* – zabezpečiť nepretržité zásobovanie potrieb urýchlenej industrializácie v surovinách, potravinách a pracovnej sile vytvorením veľkých socialistických kolektívnych hospodárstiev. Podľa logiky boľševikov – 200 tis. kolchozov bude jednoduchšie administratívne kontrolovať než 25 miliónov súkromných agrárnych hospodárstiev, nebudú podliehať výkyvom trhu a stanú sa spoľahlivým kanálom na prečerpanie zdrojov do priemyslu;

- *po druhé* – raz a navždy vyriešiť roľnícku (predovšetkým kulackú) otázku, ktorá neprestajne znepokojovala vládu. S týmto účelom prostredníctvom kampane „likvidácie kulakov“ sa predpokladalo odstrániť z vidieka vrstvu obyvateľstva schopnú odporu (t. zn. odporcov izolovať, deportovať alebo fyzicky zlikvidovať, ich majetok skonfiškovať). Vlastne nepripustiť súbežnú existenciu kolchozov a kulackých hospodárstiev (ako konkurentov kolektívneho hospodárenia na vidieku).

Dosiahnutie uvedených cieľov nevyhnutne viedlo k stretu medzi režimom a vidiekom. Práve za tejto situácie bola vyzdvihnutá téza, že *„napredovaním k socializmu odpor nepriateľov sovietskej moci bude narastať, triedny boj sa zintenzívni“*. Vlastne „teória“ bola napasovaná do nevyhnutnosti represií.

Pri tom všetkom boľševici, ktorí definovali svoj štát ako „krajinu robotníkov a roľníkov“, si nemohli dovoliť identifikovať svoju kampaň ako priamy boj s roľníkmi. Preto bol vynájdený vnútorný nepriateľ, ktorým sa stal *kulak* – majetný roľník, podnikateľ v agrárnom sektore, „vidiecky boháč“. Samotnú kolektivizáciu, resp. „likvidáciu kulaka ako triedy“

Stalin neskôr nazval „**revolúciou zhora**“,[20] ktorá bola podporená „zdola miliónovými masami roľníkov“. Čo však bolo čistou fikciou.

Na uskutočnenie kolektivizácie bolo na konci roku 1929 – začiatkom roku 1930 na vidiek vyslaných najmenej 25 tis. mestských robotníkov a straníckych aktivistov s organizačno-politickými skúsenosťami práce. Aj keď neboli predtým spojení s poľnohospodárstvom a ani sa v ňom veľmi nevyznali, stali sa napriek tomu lojálnymi agentmi straníckej politiky. Zmobilizovali vidiecku „chudobu“ a čekistickými metódami len zhoršovali už aj tak kritickú situáciu na vidieku. Napriek propagande – ktorá mala roľníka presvedčiť, že nová forma hospodárenia je vhodnejšia, umožní masové nasadenie techniky, povedie k lepším výnosom a napokon aj k zvýšeniu životnej úrovne – idea kolektivizácie nevyvolala žiadne nadšenie väčšiny obyvateľov vidieka. Proklamovaný vstup do kolchozov bol pre roľníkov dobrovoľným, avšak len teoreticky. Totiž v praxi to znamenalo zabratie súkromných objektov a pozemkov, poľnohospodárskych zvierat a hospodárskeho inventáru v prospech kolektívneho hospodárenia. Išlo tak nielen o úplnú socializáciu agrovýroby, ale aj každodenného života.

Metódy „naháňania“ roľníkov do kolchozov boli rôzne. Ten kto sa odmietal zapojiť do kolchozného hnutia, bol automaticky považovaný za nepriateľa a sabotéra sovietskeho systému, ktorého bolo potrebné potlačiť, exemplárne potrestať, zastrašiť. Okrem mechanizmov propagandy sa na samostatne hospodáriacich roľníkov valili administratívne opatrenia – napr. bol im zrušený prenájom pôdy, zakázané využívanie nájomnej pracovnej sily, predpisovali sa nesplniteľné povinné dodávky, po ktorých nasledovalo obvinenie z ekonomickej sabotáže, konfiškácia majetku, väzenie, resp. násilný odsun mimo domovského (kolchozného) územia.

Pritom samotnému široko plánovanému boju s „kapitalistickým elementom vidieka“ predchádzala predpríprava – preventívna operácia represívnych zložiek na likvidáciu potenciálnych „kontrarevolučných kulacko-bielogvardejských a banditských[21] elementov“ v ZSSR, t. j. tej časti roľníctva, ktorá sa búrila a – podľa boľševikov – tvorila reálnu hrozbu pre režim

[20] Stalinský termín „**revolúcia zhora**“ bol použitý v „Krátkom kurze dejín VKS(b)“ z roku 1938 (Stalin ho osobne redigoval), a to v súvislosti s procesom kolektivizácie v ZSSR. Nazval ju „*hlboko revolučným skokom* ku kvalitatívne novému stavu spoločnosti, porovnateľnému s Októbrovou revolúciou v roku 1917“, t. j. gigantickým krokom na vytvorenie základov pre budovanie socializmu v jednej krajine, dôležitým momentom expropriácie zvyšku politickej moci robotníkov i roľníkov a obrat k novej forme triednej spoločnosti. Podľa Stalina: „charakteristickým znakom tejto revolúcie bolo, že bola *vykonaná zhora, z iniciatívy štátu* a priamo bola zdola podporovaná miliónmi roľníkov, ktorí bojovali proti útlaku kulakov a za slobodný život v kolchozoch“. Stalin tak uskutočnil revíziu marxistického poňatia tohto mnohoznačného termínu za účelom konštatácie svojich víťazstiev.
Pritom v klasickom marxistickom poňatí má *„revolúcia zhora“* úplne jednoznačný význam – *Bismarckove radikálne (revolučné) reformy* v 60. – začiatkom 70. rokov 19. storočia, keď pri absencii silnej buržoázie uskutočnil modernizáciu a zjednotenie Nemecka kontrarevolučným spôsobom, vrátane znárodnenia niektorých hospodárskych odvetví, a celkovo tak spôsobil spoločenský prevrat krajiny.
[21] Myslené bandy (organizované skupiny) kriminálneho charakteru.

„v podmienkach ďalšej ofenzívy proti kapitalistickým elementom vidieka“. Napríklad na sovietskej Ukrajine, kde odpor proti kolektivizácii bol najsilnejší, v období od konca roku 1929 do februára 1930 (do začiatku tzv. *rozkulačovania*) orgány **GPU**[22] Ukrajinskej SSR zaistili takmer 5 200 osôb a zlikvidovali 78 „kontrarevolučných skupín“ i niekoľko „reakčných organizácií“. Do 17. februára 1930 počet zatknutých vzrástol na Ukrajine na 14,5 tis. osôb.

Na takéto operácie orgánov GPU, nútené nahnanie do kolchozov, sprevádzané častou svojvôľou a krutosťou aktivistov a miestnych orgánov, odpovedal sovietsky vidiek roľníckymi povstaniami (oficiálnou propagandou boli označované ako „kulacké vzbury“). V roku 1929 po celom ZSSR bolo zaregistrovaných 1 300 roľníckych povstaní. Sovietsky zväz s jeho diktatúrou proletariátu a kormidelníkom so „železnou rukou“ sa začal meniť na dejisko vojenských manévrov a doposiaľ nevídaných masových deportácií vlastného obyvateľstva.

Neoddeliteľnou súčasťou celoplošnej kolektivizácie (v tej dobe v hlavných obilninových oblastiach ZSSR) bolo tzv. **rozkulačovanie** a s ním spojené represie voči kulakom. V praxi „rozkulačovanie“ slúžilo trom účelom:

- *po prvé* – odobraté pozemky a inventár kulakov sa stávali materiálnou bázou pre zriadené kolektívne hospodárstva,
- *po druhé* – boli varovaním pre tých roľníkov, ktorí sa bránili vstupu do kolchozov,
- a napokon *po tretie* – deportácie rozkulačených súbežne riešili úlohu kolonizácie neosídlených oblastí ZSSR s nasadením prakticky bezplatnej (otrockej) pracovnej sily kulakov pri ťažobnom a drevospracujúcom priemysle, v baníctve alebo v poľnohospodárstve (aj keď tieto úlohy – na začiatku deportácií – boli zdanlivo druhoradými, avšak postupne sa dostávali do popredia).

Politbyro ÚV VKS(b) vydalo 30. januára 1930 tajné uznesenie *„O spôsobe likvidácie kulackých hospodárstiev v regiónoch celoplošnej kolektivizácie“*, po ktorom nasledovalo uznesenie RĽK ZSSR z 1. februára 1930 *„O spôsoboch posilnenia socialistického prebudovania vidieckeho hospodárstva v regiónoch celoplošnej kolektivizácie a o boji s kulakmi“*. Tieto dokumenty stanovili rámcové inštrukcie represií namierených na kulakov.

Samotné „kulactvo“ boľševici rozčlenili na tri kategórie:

- Do **prvej kategórie** bol zahrnutý *„kontrarevolučný kulacký aktív“* (t. j. organizátori

[22] **GPU** (rus. *Gosudarstvennoje Političeskoje Upravlenije*) – Štátna politická správa pri RĽK sovietskych zväzových republík. Vznikla v roku 1922 po zrušení **Všeruskej mimoriadnej komisie pre boj proti kontrarevolúcii a sabotáži** (rus. *Vserossijskaja črezvyčajnaja komisija po borbe s kontrevoliuciej i sabotažem* –**VČK**, resp**. ČK**, **ČEKA**). V zásade išlo o politickú políciu, povestnú bezohľadnými metódami činnosti.

a účastníci antisovietskych vystúpení, teroristických aktov a povstaleckých organizácií), ktorý bolo potrebné urýchlene a bez súdu izolovať v koncentračných táboroch alebo popraviť. Súčasne členov ich rodín bolo potrebné buď deportovať do odľahlých oblastí ZSSR – do tzv. **miest špeciálnych presídlení** (rus. *specpereselenij*; od toho aj pomenovanie deportovaných ako „**špeciálni presídlenci**“),[23] alebo dočasne ponechať na mieste. Neskôr, v rokoch 1931 – 1932, predstaviteľov prvej kategórie akoby previedli do druhej a do miest „špeciálnych presídlení“ deportovali ich zväčša aj s rodinami.

- **Druhá kategória** zahŕňala *„ďalšie elementy kulackého aktívu“* – najbohatších kulakov, veľkých vlastníkov pôdy a ich rodiny, ktorých bolo potrebné vysídliť z domovských regiónov do určitých oblastí Sovietskeho zväzu (tzv. medziregionálni presídlenci) alebo do vzdialených miest domovského kraja mimo kolektivizujúceho sa územia (tzv. vnútroregionálni presídlenci).

- **Tretia kategória** zahŕňala „*stredne bohatých majiteľov poľnohospodárskych podnikov*“, ktorí mali byť buď ponechaní v mieste bydliska, alebo sa mali vysťahovať do menších osád mimo kolchozných plôch (v praxi však časť z nich sa deportovala aj mimo regiónov plošnej kolektivizácie).

Postup rozkulačovania a deportácií bol špecifikovaný v tajnom príkaze **OGPU**[24] č. 44/21 z 2. februára 1930 a v pokynoch ÚVV VKS(b) a RĽK ZSSR zo 4. februára 1930 pre stranícke a vládne orgány zväzových a autonómnych republík, krajové a oblastné výkonné výbory. V oblastiach plošnej kolektivizácie bola nariadená konfiškácia výrobných prostriedkov, hospodárskych zvierat, poľnohospodárskych a obytných budov, výrobných a obchodných podnikov, potravín, krmív a osív, hotovosti a „nadbytočného majetku domácností“ kulackých rodín. Bolo zakázané rozkulačovanie rodín vojakov a veliteľov Červenej armády a bývalých účastníkov občianskej vojny (samozrejme, na strane „červených“).

Podľa inštrukcií Politbyra počet hospodárstiev, označených ako kulacké, nemal v priemere prevyšovať 3 – 5 % všetkých roľníckych hospodárstiev, aj keď v skutočnosti ich počet neprevyšoval 2 – 3 %. Zároveň pre jednotlivé republiky a kraje boli stanovené orientačné kvóty

[23] Sovietskou vládou deportovaní roľníci, boli v rokoch 1930 – 1934 nazývaní „**špeciálnymi presídlencami**“ (rus. *specpereselency*), v rokoch 1934 – 1944 – „pracovnými osídlencami“ (rus. *trudposelency*), od marca 1944 – opäť „špeciálnymi presídlencami“ a od roku 1949 – „špeciálnymi osídlencami“ (rus. *specposelency)* kontingentu „bývalých kulakov“. V druhej polovici 30. rokov spolu s názvom „pracovní osídlenci“ sa naďalej používal aj termín „špeciálni presídlenci“.

[24] **OGPU** (rus. *Objedinennoje Gosudarstvennoje Političeskoje Upravlenije*) – Zjednotená štátna politická správa – špeciálny orgán štátnej bezpečnosti pri Rade ľudových komisárov ZSSR. Vznikla na báze GPU pri Ľudovom komisariáte vnútra (NKVD) RSFSR v novembri 1923. Špecializovala sa na boj s kontrarevolúciou, špionážou a s nepriateľskými elementmi sovietskej moci. Predsedom OGPU (predtým GPU RSFSR) bol F. Dzeržinskij (do roku 1926), neskôr V. Menžinskij (do roku 1934).V roku 1934 sa OGPU stala súčasťou NKVD ZSSR (ten vznikol z NKVD RSFSR) ako Hlavná správa Štátnej bezpečnosti (rus. *Glavnoe Upravlenie Gosudarstvennoj Bezopasnosti – GUGB*).

kulakov, ktorí mali byť zaistení alebo vysídlení, ako aj cieľové oblasti deportácií. Napr. pre Ukrajinu boli stanové najvyššie limity – 15 tis. uväzniť a 30 – 35 tis. kulakov deportovať, pre Povolžie – 7 – 10 tis. uväzniť a 18 – 22 tis. deportovať, Severný Kaukaz a Dagestan – 6 až 8 tis. zaistiť a 20 tis. kulakov deportovať atď. Celkovo sa predpokladalo v priebehu februára – mája 1930 uväzniť v koncentračných táboroch 60 tis. a deportovať 150 tis. kulakov aj s rodinami. Za miesta vysídlení boli určené: Severný kraj RSFSR – 70 tis. rodín, Sibír – 50 tis., Ural a Kazachstan – po 20 – 25 tis. rodín. „Cieľové miesta deportácií mali byť neobývané alebo riedko osídlené s využitím deportovaných v poľnohospodárskych prácach alebo v priemysle (drevo, ryby atď.).“ Ako však ukázali ďalšie udalosti, celkový počet perzekvovaných kulakov a ich rodín mnohonásobne prekročil Politbyrom naplánované počty.

Prvá fáza rozkulačovania a kulackých deportácií (1930)

Rozkulačovanie, represie a deportácie kulakov sa rozbehli v druhej polovici roku 1929 a od februára 1930 nadobudli masový charakter. Postihli hlavné obilninové regióny Sovietskeho zväzu – výrazne predovšetkým Ukrajinu, Západnú Sibír a Centrálno-čiernozemský kraj, ako aj Povolžie, oblasť Severného Kaukazu a Uralu atď. (pozri graf. 1).

Graf 1. Regióny ZSSR s najväčším počtom rozkulačených hospodárstiev v roku 1930 (v tis.)

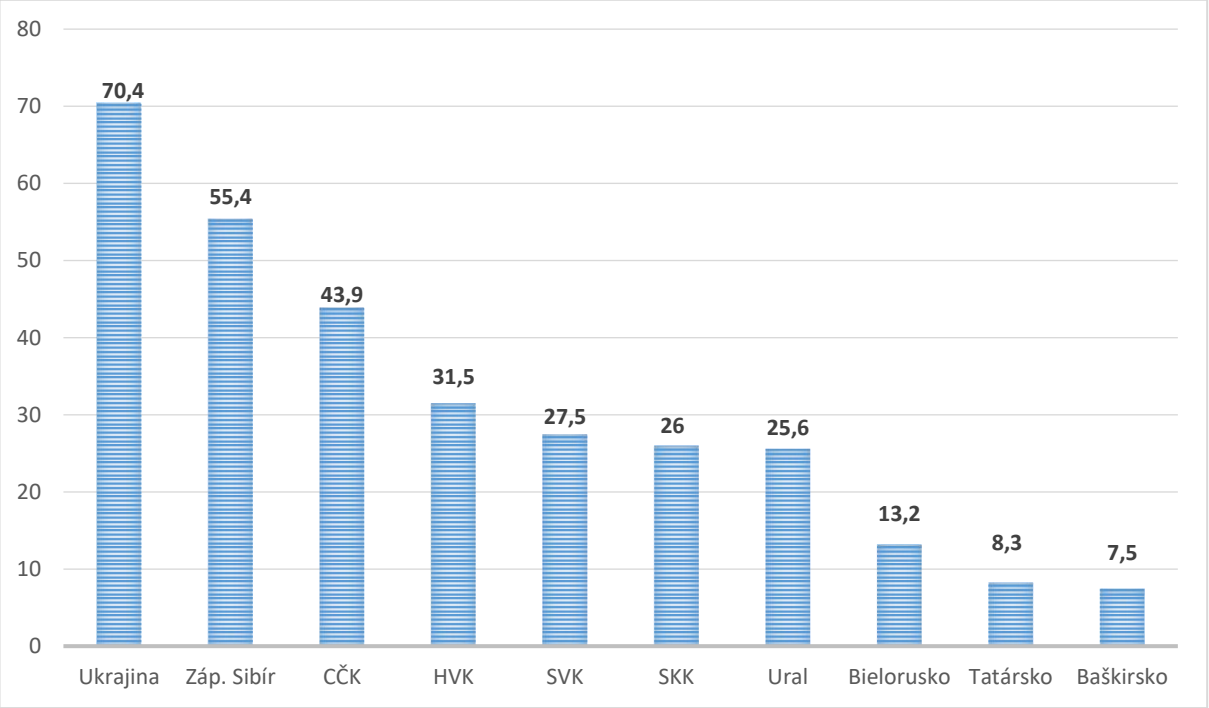

Pozn.: CČK – Centrálno-čiernozemský kraj; HVK – Horno-volžský kraj; SVK – Stredno-volžský kraj; SKK – Severo-kaukazský kraj.

Do leta 1930 bolo v Sovietskom zväze **rozkulačených** viac než 320 tis. (iný, neskorší údaj – 342 tis.) roľníckych hospodárstiev, resp. rodín (tieto pojmy sa používajú ako synonymá – *pozn. aut.*) a ich majetok i pôda boli skonfiškované v prospech kolchozov.

Spolu s tým prebiehali v ZSSR masové zatýkania hláv rodín, hospodárstva ktorých spadali do kulackej 1. kategórie – v prvej polovici roku 1930 bolo **zatknutých** 140 tis. osôb. Do septembra 1930 bolo zatknutých ďalších 142,7 tis. osôb, z ktorých menej ako tretina (okolo 45,5 tis. osôb) bola označená za kulakov a 2/3 za účastníkov masových nepokojov a vystúpení.

Do mája 1930 bolo v ZSSR **deportovaných** 98 tis. rodín – 499 498 osôb (66 445 rodín – 340 753 osôb po línii medziregionálnych presídlení a 31 557 rodín – 158 745 osôb po línii vnútroregionálnych presídlení). Na jeseň 1930 bolo v ZSSR deportovaných okolo 17 tis. rodín – 85 tis. ľudí a vysídlených (podľa 3. kategórie) viac ako 46 tis. rodín, t. j. 230 – 250 tis. osôb.

Roľnícky odpor proti kolektivizácii a rozkulačovaniu

Násilie a nátlak, administrovanie a represie v priebehu kolektivizácie a rozkulačovania spôsobili medzi roľníkmi masovú nespokojnosť, ktorá sa prejavila ako v pasívnych (odmietanie odovzdávania obilnín, hromadné zníženie počtu hospodárskych zvierat, bojkotovanie kolchoznej práce), tak aj v ostrých, ozbrojených formách odporu proti bezpráviu na vidieku. Napokon roľníci sa postavili nielen proti násilnej kolektivizácii a vyvlastňovaniu ich majetku, ale aj proti zatváraniu chrámov, modlitební (mešít atď.), zatýkaniu a prenasledovaniu kňazov, zatváraniu trhov a bazárov atď.

OGPU v prvom období rozkulačovania evidovala 13 756 roľníckych vystúpení s približne 3,4 mil. účastníkov (!) po celom ZSSR (z toho 55 ozbrojených povstaní a 176 masových vystúpení charakteru ozbrojených povstaní s heslami zvrhnutia sovietskeho režimu), čo svedčí o **masovom odpore roľníctva** v Sovietskom zväze. Pričom takmer 3/4 povstaní (72,5 %) sa odohrali v januári – marci 1930 a zachvátili (okrem Ukrajiny) Bielorusko, Centrálno-čiernozemský kraj, Povolžie, Severný Kaukaz, Sibír, Ural, Leningradskú, Moskovskú a ďalšie oblasti RSFSR, Krym a Strednú Áziu. Najväčší odpor bol kladený na Ukrajine – viac než 4 tis. vystúpení (viac než 1,2 mil. účastníkov), t. j. takmer 30 % z celkového počtu roľníckych prejavov odporu v ZSSR. Rovnako ako v celom ZSSR najčastejšou formou vzdoru proti kolektivizácii a rozkulačovaniu na Ukrajine boli teroristické činy – v roku 1930 registrovali **čekisti**[25] 2,8 tis.

[25] **Čekista, čekisti** – od abreviatúry „**ČK**“; v užšom zmysle pracovník Všeruskej mimoriadnej komisie pre boj proti kontrarevolúcii a sabotáži (VČK, resp. ČK, ČEKA), v širšom zmysle pracovník orgánov štátnej bezpečnosti (GPU-OGPU-NKVD-KGB) ZSSR.

takých prípadov (20 % z celkového celozväzového počtu) namierených proti predstaviteľom nižšieho sovietskeho aparátu, kolchozníkom a kolchozom, roľníckym aktivistom a zástupcom sovietskych verejných organizácií a inštitúcií. Na potlačenie roľníckej rezistencie boli nasadené vojenské jednotky OGPU a na mnohých miestach dokonca delostrelectvo a lietadlá. Takýto odpor vážne znepokojil sovietske vedenie.

„Marcový ústup“ Kremľa a „jarný odliv“

V snahe zmiernenia zápalu roľníckeho odporu Stalin uskutočnil lživý manéver. V článku *„***Závraty z úspechov***“*, publikovanom v novinách Pravda 2. marca 1930, Stalin alibisticky zvalil všetku vinu za zločiny kolektivizácie (nazval ich „prechmatmi“) na nižšie regionálne mocenské štruktúry, vyhýbajúc sa osobnej zodpovednosti. Od miestnych štruktúr bolo požadované – v osobitnom uznesení ÚV VKS(b) *„O boji s deformáciami straníckej línie v kolchoznom hnutí“* (14. marca 1930) – aby napravili „prechmaty“ a „odbočenia“ (porušenie zásad dobrovoľnosti, predbiehanie sa v kolektivizácii majetku roľníkov, zneužívanie právomocí pri rozkulačovaní).

Vo svojom článku Stalin označil dosiahnutú 50 %-nú úroveň kolektivizácie za úspech („rozhodný obrat vidieka k socializmu možno už považovať za zaručený“). A miestne štruktúry zaviazal „upevniť dosiahnuté úspechy a plánovito ich využívať na ďalšie napredovanie“. Takéto protichodné pokyny pre miestne aktívy ich dezorientovali („upevniť úspech“ alebo opraviť „prechmaty“?). Stalina naopak časť roľníkov začala vnímať ako svojho obrancu. Obzvlášť preto, že tie isté noviny uverejnili „Vzorový štatút poľnohospodárskeho družstva“, ktorý určoval mieru kolektivizácie. Poľnohospodárske družstvá mali socializovať hlavné výrobné prostriedky (ornú pôdu, poľnohospodárske náradie, časť dobytka). Osobné vlastnícke práva sa rozširovali na obydlia, záhrady, časť dojného dobytka, drobné hospodárske zvieratá a hydinu.

Takýto „**marcový ústup**“ Kremľa bol len taktickým ťahom, ktorý mal zmierniť napätie na vidieku. Zároveň však spôsobil masové vystúpenie roľníkov z kolchozov (tzv. **jarný odliv**). V marci – apríli 1930 až 60 % hospodárstiev vystúpilo z kolchozov. Bolo by ich ešte viac, keby nebolo prijaté rozhodnutie nevydať roľníkom vystupujúcim z kolchozov ich socializovaný majetok. Zároveň úroveň kolektivizácie sa v ZSSR znížila z takmer 60 % (1. marca) na 24 % (máj 1930). Ale boľševici nemienili ustúpiť. Považovali za nevyhnutné dotiahnuť celú vec do konca.

Útok na roľníctvo začal odznova. Na socialistické premeny vidieka boli použité iné, „jemnejšie“ metódy. Do dedín a staníc, obyvateľstvo ktorých nevstupovalo do kolchozov, sa zastavili dodávky tovarov, poskytovanie pôžičiek atď. Samostatne hospodáriacich roľníkov

vyháňali z ich pozemkov na menej úrodné a odľahlé plochy, ukladali sa im priveľké dane. Protiváha kulakov voči zvyšku roľníctva vyvolalo ich extrémne pobúrenie. Kulacký vzdor proti organizátorom kolchozného hnutia sa zintenzívnil, podpaľovali kolchozné majetky, likvidovali aktivistov, opäť sa zvýšil počet antisovietských vzbúr. Antikolchozné nálady na vidieku sa opätovne vyostrili a vláda brutálne likvidovala všetky formy ľudových protestov. Na jar 1930 prerušené rozkulačovanie a deportácie sa obnovili na jeseň roku 1930 a následne pokračovali v roku 1931.

Celkovo bolo v ZSSR v roku 1930 **zaistených** podľa 1. kategórie 283,7 tis. osôb[26] a **rozkulačených** bolo 400 tis. roľníckych hospodárstiev. Zo všetkých rajónov plošnej kolektivizácie ZSSR bolo do konca roku 1930 **deportovaných** 77,8 tis. rodín – 371,6 tis. osôb (z toho 123,8 tis. mužov, 113,6 tis. žien a 134,2 tis. detí). Takmer 3/5 bolo vysídlených do Severného kraja RSFSR. Pri započítaní vnútroregionálnych presídlení (stav k 1. januáru 1931) **sumárny počet deportovaných** kulakov v roku 1930 predstavoval vyše 109,5 tis. rodín – takmer 530,4 tis. osôb a pri započítaní presídlených kulakov 3. kategórie (okolo 250 tis.) dovedna 161,2 tis. rodín – okolo 780 tis. osôb. Okrem toho asi 203,7 tis. rozkulačených rodín (okolo 1 mil. osôb) bolo dočasne ponechaných na mieste (časť z nich sa ale „rozutekala“ do miest a na stavby prvej päťročnice, iných čakala hladná zima a neodvratné vyhnanstvo).

Všeobecne sa OGPU prikláňala k názoru, že 3. kategóriu kulakov by bolo potrebné zlúčiť s prvými dvoma, presídliť do tzv. pracovných kolónií (rus. *trudposielki*) vo vzdialených regiónoch ZSSR a ich prácu využiť v lesníctve a pri ťažbe rašeliny, v lomoch a pri ťažbe apatitov, pri výstavbe železníc atď. To sa vlastne aj stalo v roku 1931. Uznesenie ÚVV a RĽK ZSSR *„O udelení práva vysídlenia kulakov z oblastí plošnej kolektivizácie poľnohospodárstva krajským (oblastným) výkonným výborom a vládam zväzových republík“*, prijaté 1. februára 1931, fakticky umožnilo nové deportácie roľníctva – ešte masovejšie ako v roku 1930. Zároveň boli zrušené vnútroregionálne presídlenia (vysídlenia) nielen pre tretiu, ale aj pre druhú kategóriu (s výnimkou Sibíri, Uralu a Ďalekého východu, vzhľadom na ich teritoriálnu veľkosť).

Druhá fáza rozkulačovania a kulackých deportácií (1931)

Nová vlna deportácií sa rozbehla v polovici marca 1931 a okrem minuloročných regiónov sa týkala aj ďalších oblastí Strednej Ázie a Kazachstanu, Zakaukazska, Ďalekého východu a

[26] Hlavy rodín 1. kategórie sa zaisťovali a spisy o ich činnosti sa posúvali na posúdenie tzv. **špeciálnym trojkám**, zložených zo splnomocnených predstaviteľov OGPU, oblastných/krajských výborov VKS(b) a prokuratúry, ktoré na mieste vynášali rozsudky.

európskej časti RSFSR. Okrem toho sa rozšíril priestor osídlenia deportovaných kulakov – hlavne na Sibíri, v Kazachstane a na Urale.[27] Presídlenie prebiehalo od 20. marca do 25. apríla a od 10. mája do 18. septembra 1931, t. j. s „tradičnou“ prestávkou na zasiatie poľnohospodárskych plôch.

Pre koordináciu a dohľad nad vysídlením, osídlením a pracovným využitím rozkulačených vznikla špeciálna komisia ÚV VKS(b) na čele so zástupcom predsedu RĽK ZSSR A. A. Andrejevom (existovala do marca 1932). Tempo a rozsah rozkulačovania čoraz menej súviseli s kolektivizáciou. V júni 1931 Plénum ÚV VKS(b) konštatoval ukončenie kolektivizácie v hlavných obilninových regiónoch (avšak jej výsledkom bol náhly pád poľnohospodárskej produkcie) – a preto následne bolo rozkulačovanie do veľkej miery určované požiadavkami hospodárskych orgánov ZSSR na dodanie kulakov ako lacnej (otrockej) pracovnej sily.

V prípade údajov o druhej fáze rozkulačovania v ZSSR – 12. októbra 1931 zástupca predsedu OGPU **Genrich Jagoda** informoval Stalina, že v roku 1931 bolo v celom ZSSR **rozkulačených** 200 tis. hospodárstiev – dvakrát menej ako v roku 1930 (400 tis). Avšak **deportovaných** bolo dvakrát viacej: bezmála 163 tis. rodín – 787,2 tis. osôb (v roku 1930 to bolo 77,8 tis. rodín – 371,6 tis. osôb), z toho 242,8 tis. mužov, 223,8 tis. žien a 320,7 tis. detí.

Bilancia rozkulačovania a deportácií v rokoch 1930 – 1931

Celkovo v celom ZSSR v rokoch 1930 – 1931 bolo **rozkulačených** okolo 600 roľníckych hospodárstiev a deportovaných 240,7 tis. kulackých rodín – spolu 1,16 mil. osôb. Avšak pri započítaní vnútroregionálnych presídlení v priebehu rokov 1930 – 1931 bolo deportovaných 381 tis. rodín – 1,8 mil. ľudí, z ktorých 133,7 tis. rodín (35 %) bolo presídlených vnútroregionálne a 247,3 tis. rodín (65 %) medziregionálne. Pri započítaní približne 250 tis. kulakov 3. kategórie (vysídlených v roku 1930) **sumárny počet deportovaných** za dva roky po celom ZSSR predstavuje asi **2,05 mil. ľudí**.

Avšak v ďalšom hlásení G. Jagodu zo 4. januára 1932 sa uvádza počet 1,4 mil. kulakov nachádzajúcich sa v miestach „špeciálnych presídlení“ (v 14 regiónoch ZSSR). Rozdiel – okolo 0,6 mil. – sa vysvetľuje najmä úmrtnosťou deportovaných, ich úspešnými útekmi a tiež zmenou statusu „špeciálnych presídlencov“ z rôznych dôvodov (napr. prehodnotenie správnosti deportácie, sobáš s „voľným“ atď.).

[27] Okrem deportácií „kulakov“ došlo v tomto období aj k presunom roľníkov (nepriateľských ku kolektivizácii) medzi niektorými sovietskymi republikami. Takým bol prípad presídlenia 3 tis. hospodárstiev „bajov“ zo Strednej Ázie na východnú Ukrajinu (v auguste 1931). „Bajovia“ – veľkí majitelia pôdy, resp. veľkí vlastníci dobytka v Strednej Ázii (pre boľševikov ekvivalent „kulaka“ – t. j. „vykorisťovateľská trieda“) boli usídľovaní na Ukrajine v bývalých kulackých samotách a dočasných kolchozných barakoch.

Z celkového počtu deportovaných v rokoch 1930 – 1931 v ZSSR 381 tis. rozkulačených rodín najviac bolo násilne presídlených z Ukrajiny – 63,7 tis. rodín. Po nej nasledovala Západná Sibír – 52,1 tis. a Severný Kaukaz – 38,4 tis. rodín, po ktorých nasledovali regióny európskej časti RSFSR, Ural, Východná Sibír, Bielorusko atď. (pozri graf 2).

Napokon, čo sa týka deportácií a vysídľovania kulakov, tie prebiehali v ZSSR prakticky celé 30. roky aj keď v rôznej intenzite. Súviselo to s pokračovaním kolektivizácie a rozkulačovania v ďalších oblastiach ZSSR. V rokoch 1932 – 1933 do miest špeciálnych presídlení pribudlo ďalších viac ako 300 tis. kulakov.[28] Celkovo do 2. svetovej vojny bolo v ZSSR rozkulačených asi 4 – 5 mil. roľníkov.[29]

Areály cieľových deportácií obyvateľstva sa z roka na rok rozširovali a presídlenia zahŕňali ďalšie nové oblasti ZSSR. Hlavným, ak nie jediným účelom roľníckych deportácií sa postupne stalo osídlenie vzdialených a ľudoprázdnych území a ich zabezpečenie lacnou pracovnou silou.

Vidiek sa podarilo zahnať do kolchozov, a to vďaka štvaniu chudobnej časti obyvateľstva proti zámožnejšej. Vlastne vidiecka „chudoba“ stala sa spoločenskou základňou, ktorá aktívne podporovala kolektivizáciu a likvidáciu kulakov. Zrejme z tohto dôvodu sa podarilo vyhnúť novej občianskej vojne ako odpovede na násilie páchané na časti vidieckeho obyvateľstva. Sám roľník sa premieňal na otroka sovietskej hospodárskej sústavy – takou bola cena **stalinskej „revolúcie zhora“** na vidieku.

V dôsledku násilia a nátlaku, represií a nezákonnosti z rokov 1930 – 1931 boli v ZSSR zdiskreditované myšlienky kooperatívneho hnutia z obdobia NEP, zlikvidovala sa najschopnejšia a pracovitá časť roľníctva, podkopali sa výrobné sily poľnohospodárstva. „Kolektivizácia pretvorila vidiek na vnútornú kolóniu ZSSR, z ktorej bolo možné vyberať tribút v podobe poľnohospodárskej produkcie, daní, pracovnej sily a vojakov pre potreby industrializácie, modernizácie a obrany krajiny“. Vplyv celoplošnej kolektivizácie na rozvoj samotného poľnohospodárstva bol katastrofálny.

---

[28] Podľa údajov ruského historika V. Zemskova – k 1. januáru každého roku počet „špeciálnych presídlencov“ („pracovných osídlencov“) v období rokov 1932 – 1940 vyzeral nasledovne: rok 1932 – 1 317 022, rok 1933 – 1 142 084, rok 1934 – 1 072 546, rok 1935 – 973 693, rok 1936 – 1 060 361, rok 1937 – 1 053 137, rok 1938 – 1 010 749, rok 1939 – 987 918, rok 1940 – 997 513.

[29] Podľa výpočtov ruského historika N. A. Ivnického – v rokoch 1930 – 1937 bolo v celom ZSSR vysídlených okolo 2,5 mil. osôb a do roku 1940 do miest špeciálnych presídlení pribudlo takmer 3,365 mil. ľudí. Celkovo – od začiatku plošnej kolektivizácie do nacistického prepadnutia ZSSR v júni 1941 – počet deportovaných sa blížil k 4 mil. ľudí (vrátane oslobodených z väzení a lágrov a ponechaných v miestach špeciálnych presídlení). Pri tomto treba počítať aj s úbytkom deportovaných v dôsledku úmrtnosti, útekov atď. (v rokoch 1932 – 1940 viac než 1,1 mil. ľudí).

Graf 2. Počet deportovaných kulackých rodín v regiónoch ZSSR (1930 – 1931) (v tis.)

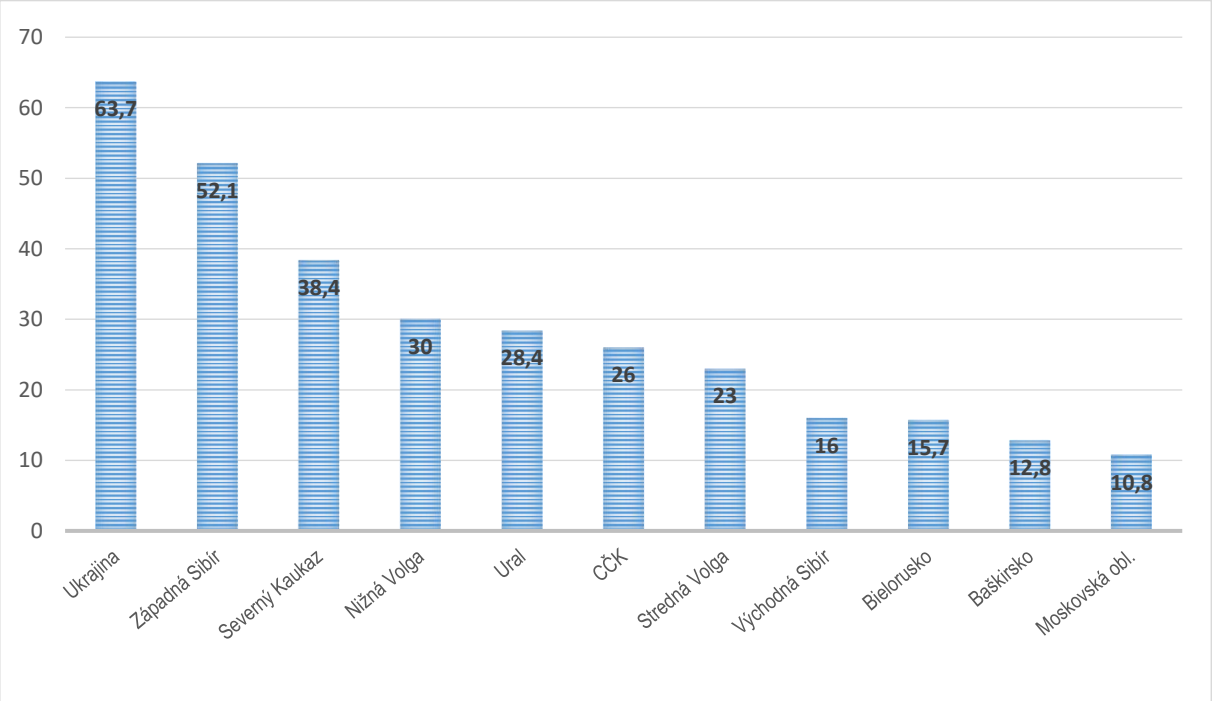

Pozn.: CČK – Centrálno-čiernozemný kraj.

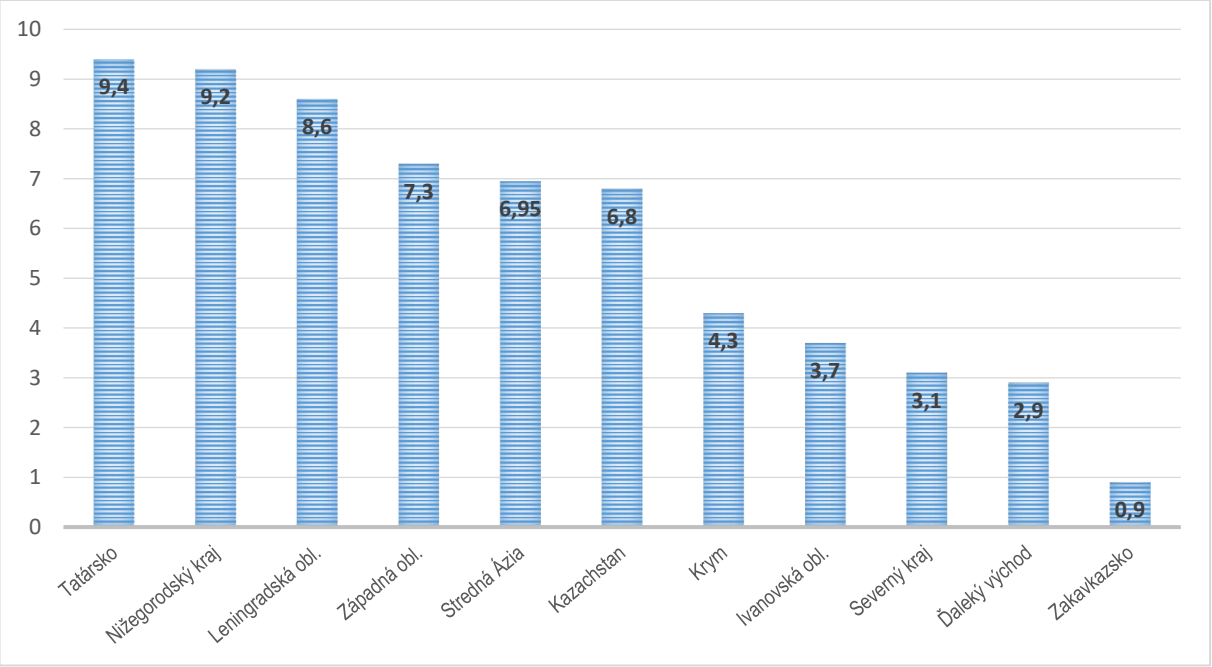

Agrárny sektor sa v krátkom čase premenil na organickú súčasť direktívneho hospodárstva. Bezprostredný výrobca bol odcudzený tak od výrobných prostriedkov, ako aj od výsledkov práce. So vznikom kolchozov boli strana a štát nútené prevziať kontrolu aj opateru vidieka a rozvoj poľnohospodárstva. Stranícki a sovietski splnomocnenci, riaditelia strojno-

traktorových staníc neustále zasahovali do výroby, diktovali kolchozom, kde a čo majú zasiať, kedy a ako vykonávať poľnohospodárske práce. Celú produkciu boli kolchozy povinné predávať štátu za ceny stanovené zhora, pritom štát uhrádzal nie viac ako 20 % nákladov kolchozov na produkciu obilia. Nedodržanie minimálneho počtu tzv. **trudodní**[30] sa trestalo ako trestný čin. Kolchozník nemohol slobodne opustiť dedinu. Zo svojich záhumienkov bol povinný odvádzať štátnu daň v naturáliách – vypestované poľnohospodárske produkty. Kolchoz nebol samosprávnou jednotkou, akou bola predtým „občina". Predsedu kolchozov menoval a odvolával nadriadený stranícky výbor a jemu sa aj zodpovedal. Súčasne s tým vytvorenie veľkých poľnohospodárskych podnikov otvorilo cestu pre využitie moderných technológií a umožnilo zvýšiť úroveň mechanizácie vidieckej práce. Využívanie techniky prispelo k vzdelanostnému a kultúrnemu rozvoju obce. Vo všeobecnosti to však neviedlo ku kardinálnym posunom v zlepšovaní efektívnosti poľnohospodárskej výroby a v Stalinovej stratégii urýchlenej industrializácie sa nepožadovalo zvýšenie poľnohospodárskej výroby. Nevyhnutnou bola len transformácia poľnohospodárstva, ktorá by dokázala zabezpečiť stanovené ciele.

Prvý nápor tzv. reálneho socializmu na roľníctvo bol tragický, avšak nie posledný a sovietska moc sa pripravovala na novú ofenzívu – **ďalší rozvoj „revolúcie zhora"**. Nárast konfliktu medzi režimom a vidiekom v období kolektivizácie viedol nielen k zruinovaniu roľníctva, ale stal sa nevyhnutným a najdôležitejším faktorom vývoja udalostí na sovietskom vidieku od roku 1930, spojených s tzv. *Veľkým sovietskym hladomorom*.

[30] **Trudodeň** – pracovný deň ako základná pracovná jednotka, výška odmeny za trudodeň sa odvíjala od výšky výnosu.

Kapitola III
VEĽKÝ SOVIETSKY HLADOMOR A PRESÍDLENIA V ROKOCH 1933 – 1934

Desivá hladová katastrofa, ktorá v rokoch 1932 – 1933 postihla viaceré regióny Sovietskeho zväzu, nebola spôsobená prírodnou kataklizmou vedúcou k neúrode. Nebola ani rovnakého druhu ako hladomory, ktoré sa v pravidelných intervaloch vyskytovali v cárskom Rusku. Tentoraz bola priamym následkom nového systému „vojensko-feudálneho vykorisťovania roľníctva“ – povedané slovami Nikolaja Bucharina – zavedeného počas násilnej kolektivizácie a zároveň tragickou ilustráciou obrovského sociálneho úpadku, ktorý bol následkom útoku sovietskej moci proti vidieku na konci 20. – začiatkom 30. rokov. Spôsobili ju kroky najvyššieho politického vedenia ZSSR, ktoré požadovalo **maximálne zhabanie poľnohospodárskej produkcie u roľníkov** pre zásobovanie štátu – proletárskych miest, armády, veľkých hospodárskych stavieb z obdobia prvých päťročníc, ako aj predaja obilia do zahraničia.[31]

Podľa najnovších údajov veľkému sovietskemu hladomoru v rokoch 1932 – 1933, podľahlo najmenej **8,7 mil. ľudí** a v absolútnom vyjadrení najväčšie straty utrpela Ukrajina, po ktorej nasledovali povolžská, donská a kubáňska obilninová oblasť v Rusku a Kazachstan (pozri tab. 2).

Tab. 2. Obete hladomoru v ZSSR (1932 – 1933)

Región	**Počet osôb (v tis.)**	**Na 1000 osôb (‰)**
Ukrajina	3 917,8	129,2
RSFSR	3 264,6	31,7
Kazachstan	1 258,2	224,2
Stredná Ázia	158,4	17,0
Bielorusko	67,6	12,7
Zakaukazsko	40,1	5,6
Pridnestersko*	25,2	95,4
ZSSR spolu	8 731,9	54,2

* V tom čase časť Moldavskej ASSR, ktorá sa v roku 1940 včlenila do Moldavskej SSR.

[31] Sovietska historiografia tvrdila, že práve export obilia umožnil úspešne uskutočniť industrializáciu. Je pravdou, že ZSSR potreboval valuty, za ktoré v zahraničí mohol nakupovať stroje a zariadenia pre priemysel. Napr. v roku 1931 asi jednu tretinu a v roku 1932 asi polovicu strojov na svetových exportných trhoch nadobúdal Sovietsky zväz. V roku 1928 predstavoval vývoz obilia do zahraničia asi 1 mil. metrických centov; v rokoch 1929 – 13 mil., v roku 1930 – 48,3 mil., v roku 1932 – 18,1 mil. a v roku 1934 – 51,8 mil. Pritom obilie predané v zahraničí v období prvej päťročnice poskytlo iba 444,5 mil. rubľov (súviselo to aj s pádom cien na svetových trhoch v dôsledku Veľkej svetovej hospodárskej krízy). V rovnakom čase vývoz kožušín priniesol 300 mil. rubľov. Porovnanie výnosov za exportované obilie s výškou investícií do priemyslu, dopravy a stavebníctva – 41,6 miliardy rubľov, ukazuje, že predaj obilia nehral pri industrializácii rozhodujúcu úlohu. Bol len jedným zo zdrojov sovietskej industrializácie.

Príčiny a priebeh hladomoru v ZSSR

Hladomor vychádzal z kontextu nových vzťahov medzi sovietskym štátom a roľníkmi, ktoré vyplynuli z násilnej kolektivizácie vidieka. Na kolektivizovanom vidieku hral kolchoz strategickú rolu. Jeho úlohou bolo zabezpečiť pre štát stanovené dodávky poľnohospodárskych výrobkov odovzdávaním čoraz väčších objemov „kolektívnej" produkcie. Kampaň odovzdávania úrody sa každú jeseň premieňala na skutočné zápolenie medzi štátom a roľníctvom, ktoré sa zúfalo pokúšalo ponechať si aspoň časť úrody pre vlastné potreby. Išlo o veľa – štátu o zaobstarávanie produkcie, roľníkovi o prežitie. Čím bol kraj úrodnejší, tým väčšmi bol vykorisťovaný. Roku 1930 štát zobral 30 % poľnohospodárskej produkcie na Ukrajine, 38 % z obilníc Kubáne a regiónov Severného Kaukazu, 33 % úrody v Kazachstane. Roku 1931 napriek nižšej úrode (tá sama osebe nehrozila hladom) požadované objemy vyskočili na 41,5 %, 47 % a 39,5 %. Nevyhnutným dôsledkom týchto odvodov bola iba úplná dezorganizácia výrobného cyklu (napr. v období NEP roľníci púšťali do predaja len 15 – 20 % svojej úrody, 15 % ponechávali na sejbu, 25 – 30 % pre dobytok a zostatok na vlastnú spotrebu). Medzi roľníkmi, zachraňujúcimi pre seba aspoň časť produkcie a miestnymi orgánmi, nútenými za každú cenu splniť čoraz nerealistickejšie plány (roku 1932 bol plán dodávok o 32 % vyšší ako v roku 1931), muselo nevyhnutne dôjsť ku konfliktu. Štátne zaobstarávanie obilninovej produkcie v rokoch 1931 – 1932 sa tak stali hlavnými príčinami hladomoru.

Hlásenia o tom, že roľníci na viacerých miestach ZSSR hladujú, prichádzali do Moskvy už v zime a na jar roku 1932. Situácia sa ďalej dramatizovala a v lete 1932 Vjačeslav Molotov, predseda sovietskej vlády, v správe pre Politbyro uviedol, že existuje „skutočná hrozba hladomoru dokonca aj v oblastiach, kde bola vynikajúca úroda". Napriek tomu navrhol, aby sa za každú cenu dodržal plán dodávok. V auguste toho istého roku predseda RĽK Kazachstanu Uraz Isajev informoval Stalina o rozsahu hladomoru v republike, kde kolektivizácia a sedentarizácia Kazachov dezorganizovali tradičné kočovnícke hospodárstvo. Dokonca aj taký neoblomný stúpenec stalinizmu ako Stanislav Kosior, prvý tajomník ukrajinskej komunistickej strany, žiadal Stalina a Molotova, aby znížili plán dodávok obilia a upozorňoval, že sa musí prihliadať aspoň na minimálne potreby kolchozníkov: „inak nebude mať zakrátko kto siať a zabezpečovať výrobu". „*Váš postoj*," – odpovedal Molotov, – „*je veľmi nesprávny a vôbec nie boľševický. My, boľševici, nemôžeme odsúvať potreby štátu...*" Následne bolo miestnym orgánom distribuované nariadenie Politbyra, aby kolchozom, ktoré nespĺňali plán, bolo odobraté všetko obilie, vrátane zásob osiva.

Pri zberovej kampani na jeseň 1932 začali vyhladovaní roľníci ukrývať obilie, resp. v noci kradnúť v kolchozoch. Vznikol skutočný „**front pasívneho odporu**", podporený tichým

a vzájomným súhlasom kolchozníkov. Keď sa však začalo ukazovať, že plán zaobstarávania obilia nebude vyplnený, štátna moc začala vysielať na vidiek „úderky“, do ktorých sa robil nábor v mestách medzi agilnými robotníkmi a komunistami. Na vidieku opätovne zavládli **metódy vojnového komunizmu** a obilie sa získavalo rekvirovaním a represiami.

V represívnom arzenáli zohralo rozhodujúcu úlohu spoločné uznesenie ÚVV a RĽK ZSSR „O ochrane majetku štátnych podnikov, kolchozov a kooperácií a posilnení verejného (socialistického) vlastníctva“ zo 7. augusta 1932 – v čase, keď súboj medzi roľníctvom a režimom vrcholil. Podľa tohto zákona bola „krádež alebo rozkrádanie socialistického vlastníctva“ považované za „zločin proti štátu a národu“ a pre osoby odsúdené podľa tohto zákona bol stanovený trest 10 rokov táborového väzenia (pri priťažujúcich okolnostiach – trest smrti) s konfiškáciou majetku, vrátane postihovania detí od 12 rokov. Medzi ľuďmi sa vžilo pomenovanie „**zákon piatich kláskov**“, keďže obvinení sa často previnili ukradnutím „niekoľkých klasov“ kolchozného žita. Zabrániť krádežiam „socialistického majetku“ mali dozorné veže, stavané na kolchozných poliach, vysielané jazdecké hliadky a ozbrojení strážcovia. Od augusta 1932 do decembra 1933 bolo na základe uvedeného zákona odsúdených v RSFSR najmenej 125 tis. ľud, z toho okolo 5,4 tis. dostalo trest smrti. Na Ukrajine bolo v rokoch 1933 – 1935 odsúdených vyše 16 tis. osôb, v Bielorusku vyše 10 tis. ľudí.

Napriek represívnym opatreniam bol v polovici októbra 1932 plán zberu v hlavných obilninových oblastiach krajiny splnený len na 15 – 20 %. Z iniciatívy Stalina (schválenej Politbyrom) boli na Ukrajinu a Severný Kaukaz vyslané dve mimoriadne komisie s cieľom „posilnenia štátneho obstarávania chleba“, ktoré údajne blokovali „záškodníci“ a „zlostní sabotéri“. Prvú komisiu („ukrajinskú“) viedol Vjačeslav Molotov, druhú („severokaukazskú“) – Lazar Kaganovič. A práve mimoriadna krutosť činnosti týchto komisií – ukladanie vysokých kontingentov (najmä na obilniny) pre samostatne hospodáriace hospodárstva a bezohľadné rekvirovanie produkcie z kolektívnych hospodárstiev, udeľovanie trestov za neplnenie dodávok iných potravinových výrobkov (napr. mäsa) atď. – ktorá sa opierala o zložky represívneho aparátu, vytvorila predpoklady kulminácie hladu.

Kaganovičova komisia, ktorá začiatkom novembra 1932 dorazila do Rostova na Done, stanovila medzi okresnými tajomníkmi strany severokaukazského makroregiónu úlohu: „Vzhľadom na hanebný výsledok plnenia plánu dodávok obilnín je nevyhnutné prinútiť miestne organizácie strany, aby zamedzili sabotáži, ktorú organizujú kontrarevolučné kulacké elementy, a potlačili odpor kolchozníkov a predsedov kolchozov, ktorí vedú tieto sabotáže“. Pre množstvo okresov zapísaných na „čiernej listine“ („**čiernych doskách**“ – podľa oficiálnej

terminológie) boli prijaté nasledujúce opatrenia: stiahnuť všetok tovar z obchodov, zabezpečiť úplný zákaz obchodovania a okamžité splatenie všetkých pôžičiek, zaviesť mimoriadne dane, zatknúť za pomoci GPU všetkých „sabotérov, kulakov a kontrarevolucionárov“, potrestať a uskutočniť ich odsun v administratívnom režime.

Protesty proti nadmerným exekúciám, ktoré roľníkov odsudzovali na hladovanie a vymieranie, úrady vyhodnocovali ako sabotáže a machinácie triedneho nepriateľa. Akýkoľvek pokus o sebaobranu a nesúhlas roľníckeho obyvateľstva bol považovaný za „kulacký“ a „kontrarevolučný“. Napríklad len v novembri 1932 bolo na Severnom Kaukaze postavených pred súd 5 tis. vidieckych komunistov za „zločinnú zhovievavosť kulakom“ pri kampani zaobstarávania chleba a bolo zatknutých 15 tis. kolchozníkov

Podobné opatrenia prijala aj Molotovova komisia na Ukrajine a následne sa tieto („čierne listiny“, čistky v miestnych straníckych organizáciách a medzi vedením kolchozov, zatýkania a deportácie roľníkov atď.) rozšírili na ďalšie regióny a obilninárske oblasti krajiny. Do miest špeciálnych osídlení potiekol nový kontingent „kulakov“. Zatiaľ čo v roku 1932 oficiálne štatistiky zaregistrovali príchod okolo 71 tis. deportovaných, tak v roku 1933 bolo zaznamenaných okolo 268 tis. nových „špeciálnych presídlencov“.

Milióny roľníkov z najbohatších poľnohospodárskych oblastí ZSSR, ktorí boli represiami donútení odovzdať svoje zásoby poľnohospodárskej produkcie a nemali ani prostriedky, ani možnosť čokoľvek si kúpiť, boli tak vydané napospas hladomoru a nemali inú možnosť ako sa pokúsiť z vidieka zutekať do miest (kde síce zásobovanie viazlo, ale ako tak fungovalo), alebo do regiónov, v ktorých sa nehladovalo. Vláda v úsilí zamedziť hromadnému exodu z vidieka, „zlikvidovať spoločenský parazitizmus“ a „bojovať proti infiltrácii kulackých živlov do miest“ zaviedla v decembri 1932 **vnútrozemské pasy** a povinnú evidenciu obyvateľov. Práve vnútorné pasy pripútali k miestu bydliska sovietskych roľníkov, keďže drvivá väčšina z nich vnútorné pasy nedostala a nemohla sa pohybovať po krajine bez osobitných povolení.

V uznesení z januára 1933 podpísanom Stalinom a Molotovom sa konštatovalo, že do ústredia strany a sovietskej vlády došli správy o masovej migrácii roľníkov z Kubáne a Ukrajiny „za chlebom“ do Centrálno-čiernozemského kraja, na Povolžie, do Moskovskej a Západnej oblasti, Bieloruska. „ÚV VKS(b) a Rada ľudových komisárov nepochybujú, že odchod roľníkov, ako aj minuloročný odchod z Ukrajiny, je organizovaný nepriateľmi sovietskej moci, esermi a poľskými agentmi za účelom agitácie medzi roľníkmi v severných regiónoch ZSSR proti kolchozom a celkovo proti sovietskej vláde. V minulom roku stranícke, sovietske a čekistické orgány Ukrajiny neustrážili tento kontrarevolučný úmysel nepriateľov sovietskej moci.

Tohto roku sa nesmie zopakovať minuloročná chyba“. Obežník nariaďoval miestnym úradom a predovšetkým GPU, aby všetkými možnými prostriedkami zabránili útekom roľníkov do miest. Vo všetkých oblastiach postihnutých hladomorom bol ihneď prerušený predaj vlakových cestovných lístkov, boli posilnené milicionárske hliadky na komunikáciách a železničných staniciach a budovali sa okresné zátarasy, ktoré strážili osobitné jednotky GPU, aby roľníkom zabránili opustiť ich bydliská. Len za jeden mesiac (vo februári 1933) v rámci operácií na obmedzenie hromadného úteku vyhladovaných roľníkov do miest a do regiónov nepostihnutých hladomorom bolo oddielmi GPU zachytených okolo 220 tis. osôb, z ktorých 190 tis. „vrátili do domovských miest“ umierať od vyčerpania, ďalších zatkli a odsúdili.

Úmrtnosť na sovietskom vidieku dosiahla svoj vrchol na jar roku 1933. K hladu sa vo viacerých regiónoch pridali epidémie. Z viacerých miest orgány GPU hlásili prípady kanibalizmu. Vo februári 1933 na I. celozväzovom zjazde kolchozníkov-úderníkov Stalin vyhlásil: „Hlavné ťažkosti už sú za nami a tie ťažkosti, ktoré stoja pred vami, ani nestoja zato, aby sa o nich seriózne hovorilo“. Bolo to vyrieknuté v dobe, keď milióny roľníkov hladovali a v kŕčoch umierali.

V apríli 1933 sovietsky spisovateľ Michail Šolochov pri zástavke v jednom mestečku na Kubáni napísal Stalinovi dva listy, v ktorých opísal spôsoby, akými miestne orgány pomocou mučenia nútili kolchozníkov, aby im vydali všetky zásoby, čím ich odsúdili na hladovú smrť. Boľševického vodcu žiadal o zaslanie potravinovej pomoci. Stalin v odpovedi spisovateľovi prisľúbil „vyjasniť okolnosti“ a bez výhovoriek odhalil svoj bezcitný postoj: roľníci boli spravodlivo potrestaní, pretože sa búrili, robili sabotáž a boli schopní nechať robotníkov a Červenú armádu bez chleba, „viedli potravinovú vojnu proti sovietskej vláde, vojnu na život a na smrť“.

„Hladová zóna“ pokryla mohutnú stepnú oblasť ZSSR – od čiernozemí Ukrajiny, cez úrodné oblasti na Done, Kubáni a Severnom Kaukaze až po značnú časť Kazachstanu. Hladomorom alebo nedostatkom potravín bolo postihnutých približne 40 mil. sovietskych obyvateľov. Státisíce roľníkov-utečencov migrovali po krajine (celkovo v 30. rokoch vidiek opustilo okolo 20 mil. roľníkov). Najviac zasiahnuté boli vidiecke oblasti, ale ani mestá neboli ušetrené od hladu. Napr. Charkov stratil v priebehu jedného roku 120 tis. obyvateľov, Krasnodar 40 tis., Stavropoľ asi 20 tis. ľudí. Ani mimo priamych „hladových zón“ neboli demografické straty, čiastočne spôsobené hladom, zanedbateľné. Napr. na vidieku v Moskovskej oblasti sa od januára do júna 1933 úmrtnosť zvýšila o 50 %. Obete hladomoru predstavovali okolo 22 % celkového počtu obyvateľov Kazachstanu, na Ukrajine – 13 %, v Rusku – 3 % a menej ako 2 % v ostatných republikách Sovietskeho zväzu.

Tab. 3. Predstavitelia najpočetnejších etník ZSSR podľa oficiálnych údajov sčítaní obyvateľstva v rokoch 1926 a 1937

Národnosť	**1926**	**1937**	**Nárast – úbytok v %**
Rusi	77 791 124	93 933 065	120,7 %
Ukrajinci	**31 194 976**	**26 421 212**	**84,7 %**
Bielorusi	4 738 923	4 874 061	102,9 %
Uzbeci	3 955 238	4 550 532	115 %
Tatári	3 029 995	3 793 413	125,2 %
Kazachovia	**3 968 289**	**2 862 458**	**72,1 %**
Židia	2 672 499	2 715 106	101,6 %
Azerbajdžanci	1 706 605	2 134 648	125,1 %
Gruzínci	1 821 184	2 097 069	115,2 %
Arméni	1 568 197	1 968 721	125,5 %
Mordvania	**1 340 415**	**1 248 867**	**93,2 %**
Nemci	**1 238 549**	**1 151 601**	**92,9 %**

Hladomor sprevádzaný násilím, mučením a zámernou likvidáciou skupín obyvateľstva bol výrazom nesmierneho politického, sociálneho a mravného úpadku ZSSR. V čase jeho trvania sa vynorilo množstvo miestnych tyranov a despotov, ktorí vytrhávali roľníctvu posledné zásoby ich obživy a predurčovali ich na hladovú smrť. Na dennom poriadku boli prípady barbarstva, objavili sa bezprizorné a opustené deti, prípady kanibalizmu a lúpežných prepadnutí, zriaďovali sa „baraky smrti“, roľníci prežívali novú a horšiu formu nevoľníctva pod prísnym dozorom štátostrany. V januári 1934 Sergo Ordžonikidze napísal Kirovovi: „Naše stranícke kádre, ktoré zažili situáciu v rokoch 1932 – 1933 a vydržali, sú skutočne zocelené. Myslím si, že s ich pomocou vybudujeme štát, aký ešte v dejinách nebol“.

Hladomor na Ukrajine

Ukrajinský hladomor (ukr. *Holodomor*) predstavuje nepochybne osobitnú kapitolu sovietskych hladových rokov. Hlad v prvej polovici roku 1932 bol spôsobený konfiškáciou úrody obilia z roku 1931 (bola slabšia kvôli regionálnemu suchu). Keďže roľníkom skonfiškovali takmer celú úrodu z roku 1931 (bez úhrady práce kolchozníkov, bez zabezpečenia semennej rezervy a potrieb samotných kolchozov), títo prakticky prestali pracovať v kolchozoch a z toho dôvodu značná časť úrody obilia v roku 1932 bola stratená (ani nebola zasiata). Pritom akousi kompenzáciou za nezaplatenú prácu sa stali masívne krádeže „verejného obilia“ a prepadávanie kolchozných skladov. S cieľom vrátiť roľníkov do kolchozov vláda zbavila ich akýchkoľvek alternatívnych zdrojov obživy, vrátane zdrojov potravín. Bola nekom-

promisne konfiškovaná úroda z vlastných záhrad, roľníci nemohli opustiť svoje dediny, uskutočnila sa informačná blokáda, akákoľvek forma pomoci hladujúcim sa trestala. Ukrajinskí roľníci sa tak v priebehu niekoľkých týždňov ocitli na pokraji života a smrti hladom. A keď milióny ľudí začali zomierať, štát prešiel k dávkovej podpore, avšak iba u pracovníkov kolektívnych hospodárstiev. Hladový teror bol skrátka použitý, aby definitívne zlomil intenzívny roľnícky odpor na Ukrajine a donútil roľníkov pracovať v kolchozoch. Inými slovami hladomor bol teroristickou operáciou proti vlastným občanom, zameranou na prekonanie hospodárskej krízy, ktorá sa neočakávane objavila a hrozila stratou moci pre kremeľských budovateľov komunizmu.

Strašidelnému hladu na Ukrajine podľahlo v rokoch 1932 – 1934 podľa najnovších a zrejme najpravdepodobnejších údajov, okolo **3,9 mil. ľudí** (t. j. *priame straty*) – 13 % vtedajšieho obyvateľstva Ukrajiny (podľa etnického zloženia 91 % Ukrajincov a 9 % iných národností). Pričom z uvedeného počtu zomrelo 3,6 mil. obyvateľov vidieka (92 %) a 0,3 mil. obyvateľov miest (8 %). Špecifikom hladomoru na Ukrajine bolo, že v roku 1932 zomrelo 250 tis. ľudí, v roku 1933 – 3,530 mil. ľudí (hlad kulminoval v marci – auguste 1933, kedy zomrelo až 2,9 mil. ľudí), v roku 1934 – 160 tis. osôb. Najsmrteľnejším mesiacom bol jún 1933, kedy zomrelo 840 tis. ľudí, t. j. 28 tis. osôb denne (!).

Podľa najnovších výskumov najviac ľudí zomrelo nie v južných oblastiach Ukrajiny (ako to bolo v hladových rokoch 1921 – 1923 a 1946 – 1947), ale v centrálnej Ukrajine. K najväčšiemu počtu úmrtí došlo vo vtedajšej Kyjevskej (1 111 800 osôb) a Charkovskej oblasti (1 037 600 osôb) – dnešné časti Kyjevskej, Poltavskej a Čerkaskej oblasti. Za nimi nasledovali Vinnická oblasť – 545 500 osôb, Dnepropetrovská – 368 400 osôb a Odeská oblasť – 326 900 (hlavné obilninové regióny Ukrajiny, kam po mesiacoch hladu vláda nasmerovala potravinovú pomoc kvôli potrebe jarného výsevu roku 1933). Najmenšie straty utrpeli Černihovská oblasť – 254 200 osôb (neobilninový región) a Donecká oblasť – 230 800 osôb (najdôležitejšie industriálne centrum vtedajšieho ZSSR). Z tohto je evidentné, že hladomor bol vyvolaný umelo, resp. cielene a mal aj etnické zafarbenie. Ukrajinská historiografia vníma stalinský hladomor ako akt genocídy proti ukrajinskému národu.

Nepriame straty hladomoru na Ukrajine sa súčasnými demografmi odhadujú na ďalších 0,6 mil. osôb a to v dôsledku úpadku natality (tzv. deficit narodených), aj kvôli vysokej mortalite žien v reprodukčnom veku atď., čo v konečnom súčte predstavuje stratu okolo **4,6 mil. obyvateľov** Ukrajiny.

Hladomor v Kazachstane

Hladomor v Kazachstane v rokoch 1932 – 1933 bol súčasťou veľkého sovietskeho hladu a medzi Kazachmi sa vžilo jeho pomenovanie *„Ašaršylyk“*. Bol spôsobený rovnakými príčinami – politikou „zničenia kulakov ako triedy“, kolektivizáciou, nárastom plánov štátneho obstarávania poľnohospodárskej produkcie, ale mal aj svoje špecifiká ako obdobie trvania hladomoru, likvidácia kočovníckych hospodárstiev, sedentarizácia Kazachov a ich mohutná emigrácia.

V predvečer hladových rokov predstavovala Kazašská ASSR (predtým Kirgizská, tiež Kazakská), zriadená v roku 1925, multinárodné spoločenstvo pozostávajúce z turkických kočovníkov-moslimov – Kazachov (okolo 52 % obyvateľstva) a taktiež značného počtu Rusov (19,5 %) a Ukrajincov (13 %), presídlených v období cárizmu a obývajúcich úrodné severné a juhovýchodné rajóny republiky. Kočovní a polokočovní Kazachovia realizovali sezónne migrácie spolu so svojimi stádami – dobytkom, ťavami, ovcami a koňmi do miest táborísk – tzv. aulov (každý sa skladal z niekoľkých rodinných hospodárstiev). Takýto spôsob života bol adaptáciou k okolitému životnému prostrediu kazašskej stepi s nedostatkom pasienkov a vody v krajine.

V rámci raného procesu kolektivizácie (do roku 1929) v niektorých regiónoch Kazachstanu boľševickí aktivisti začali program usadenia kočovníkov a ich spájania do kolchozných organizácií. V dôsledku týchto opatrení boli Kazachovia zbavení dobytka a majetku a pod ozbrojeným sprievodom boli posielaní do vytypovaných „osídľovacích miest“. Dobytok rekvirovaný pre potreby kolchozov bol z veľkej časti zabíjaný na mieste, keďže prvé kolchozy neboli v stave nakŕmiť veľké stáda zhromaždené na jednom mieste. Kazachovia tak stratili svoju obživu a už v zime na prelome rokov 1930/1931 sa tu začal objavovať hlad (teda o rok skôr než v iných častiach ZSSR). Situáciu s hladom zhoršovalo tvrdé potlačenie akéhokoľvek pokusu vyhnúť sa konfiškácii dobytka, ktorý bol jediným zdrojom potravy a prežitia kočovných rodov. Počas štátnych kampaní zaobstarávania poľnohospodárskej produkcie sa na prelome 20. a 30. rokov v Kazachstane uskutočnili rozsiahle protiroľnícke represie – bolo zatknutých 56,5 tis. roľníkov, z ktorých vyše 34 tis. ľudí bolo odsúdených a tisíce popravených.

Kým v roku 1928 bolo v Kazachstane kolektivizovaných 2 % všetkých hospodárstiev, tak na jeseň 1931 bolo socializovaných 70 až 99 % hospodárstiev. V regiónoch s tradičným chovom dobytka prekročila kolektivizácia všetky prípustné hranice – do februára 1932 až 87 % kolektívnych hospodárstiev a 52 % individuálnych hospodárstiev úplne stratili svoj dobytok. Kým v roku 1928 sa v Kazachstane chovalo 6,5 mil. kusov hovädzieho dobytka, v roku 1932 len okolo 1 mil. Podobne v rovnakom období klesol počet oviec – z 18,5 mil. na 1,4 mil., koní – 3,5 mil. na 0,3 mil., tiav – 1,04 mil. na 63 tis.

Kvôli prežitiu v období na intenzite naberajúceho hladu (1932 – 1933) kočovníci buď zabíjali neskonfiškovaný dobytok, alebo masovo (celé auly, rody a kmene aj so svojimi stádami) utekali do susedných nehladujúcich sovietskych republík, ako aj za hranice ZSSR. Na ich záchyt boli vysielané oddiely Červenej armády. Utečencov zatýkali alebo – v prípade odporu – likvidovali ako „bandy basmačov“.[32] Od jesene 1929 a do roku 1933 sa v Kazachstane uskutočnili masové povstania, ktorých sa zúčastnilo niekoľko desiatok tisíc ľudí a boli krvavo potlačené (len v rokoch 1929 – 1931 vzplanulo 372 povstaní, do ktorých sa zapojilo vyše 80 tis. ľudí).

Aj keď kazašský hladomor bol vo svojej podstate podobný iným regiónom ZSSR zasiahnutým hladom, mal však aj svoje špecifiká: v Kazachstane sa hlavnými obeťami stali nie roľníci, ale pastieri-kočovníci. Preto dynamika hladomoru bola odlišná a jeho sociálne dôsledky boli oveľa katastrofálnejšie. Úder do pastorálnej kočovnej spoločnosti spôsobil významnú stratu populácie dobytka v krajine. Bez dobytka Kazachovia nemohli kočovať, stratili prostriedky existencie a zabezpečenia produktov výživy. Napokon násilné donútenie viesť usadlý spôsob života spôsobil náhlu preorientáciu identity – narušili sa príbuzenské vzťahy, zmenila sa tradičná lojalita k dedičnej elite aj samotný obraz života Kazachov.

Filip Gološčekin, prvý tajomník Komunistickej strany Kazachstanu, v priebehu celého obdobia hladomoru viedol intenzívnu korešpondenciu so Stalinom, ktorý teda bol podrobne informovaný o miere škôd spôsobených Kazachom. Len v septembri 1932, t. j. po takmer trojročnej hladovej agónii, Kremeľ poľavil, čiastočne povolil kočovné súkromné vlastníctvo dobytka a začal s dodávkami potravinovej pomoci. Samotný hlad však pokračoval do roku 1934, kedy sa v republike začal pozvoľný a bolestivý proces obnovy.

Vedenie Sovietskeho zväzu dlhodobo zamlčovalo a umelo znižovalo straty obyvateľstva v dôsledku hladomoru, obzvlášť na Ukrajine a v Kazachstane. Celkové **straty populácie Kazachstanu** sa v súčasnosti odhadujú na **1,8** až **2 mil. ľudí** – z toho okolo 1,3 – 1,5 mil. zomrelo od hladu, v dôsledku epidémií a represií (z 87 % Kazachovia) a okolo **0,6 mil. ľudí** nenávratne **opustilo krajinu**. Presnejšie celé kazašské rody a auly „odkočovali“ za hranice republiky, medziiným do Kirgizska, Mongolska, Číny, Afganistanu a Iránu (okolo 1,1 mil. Kazachov, z ktorých sa 454 tis. neskôr vrátilo). Takýto prepočet znamená, že začiatkom 30. rokov v Kazachstane zomrelo, alebo ho opustilo okolo 47-48 % domorodého obyvateľstva krajiny (v tej dobe sa počet obyvateľov republiky pohyboval na úrovni viac ako 4 mil. obyvateľov); avšak aj fakt, že sa Kazachovia stali menšinovým obyvateľstvom vo vlastnej krajine. Až v roku 1970 sa počet Kazachov vyrovnal počtu z roku 1926 a len na konci 90. rokov sa stali majoritným obyvateľstvom republiky.

[32] **Basmači** – označenie povstaleckých (partizánskych) skupín v Strednej Ázii, bojujúcich proti cárskej a neskôr proti sovietskej vláde v 20. – začiatkom 30. rokov.

Hladomor doslova spustošil Kazachstan a totálne zmenil celú jeho spoločnosť a rozsiahle územie. Preto sa v ďalšom období práve táto krajina stala cieľovým miestom vysídlených a deportovaných príslušníkov sovietskych národov a národností: Poliakov, Nemcov, Kórejčanov, Ingušov, Čečencov, Krymských Tatárov, Balkarov, Karačajcov, Kurdov, Turkov atď. Obyvateľstvo Kazachstanu bolo doplňované väzňami z táborov GULAG, z ktorých časť tu ostala žiť aj po svojom oslobodení z lágrov, pretože práve tu dostali prikázané umiestnenie ako „vyhnanci“ – bez možnosti vrátiť sa do svojich pôvodných bydlísk (napr. Alexandr Solženicyn).

„Žiaden chlieb! Umierame!“

Hladomor v rokoch 1932 – 1933 sa stal nielen tragickým vyvrcholením druhého dejstva vojny proti roľníctvu, ktorú v roku 1929 začala štátotvorná strana (v širšom ponímaní – v rokoch 1918 – 1921), ale aj rozhodujúcou epizódou v zavedení represívneho systému, ktorý sa následne, podľa politických potrieb danej doby, nasadzoval proti rozličným sociálnym a etnickým skupinám sovietskeho obyvateľstva. Oblasti krajiny, kde bol v rokoch 1918 – 1921 silný odpor proti potravinovej diktatúre boľševikov a v rokoch 1929 – 1930 proti kolektivizácii a rozkulačovaniu, sa pozoruhodne prekrývajú s regiónmi postihnutými hladomorom. V roku 1930 GPU zaznamenalo takmer 14 tis. roľníckych vzbúr a povstaní proti sovietskej moci, z ktorých vyše 85 % vypukli v oblastiach „potrestaných“ hladomorom v rokoch 1932 – 1933. Veľký sovietsky hladomor najväčšmi postihol práve tie najbohatšie a najdynamickejšie oblasti, ktoré odovzdávali štátu najviac obilia a zároveň najviac utrpeli systémom vynucovania poľnohospodárskych produktov, ktorý bol zavedený násilnou kolektivizáciou.

Na rozdiel od hladu v rokoch 1920 – 1921, ktoré boľševické vedenie pred svetom priznalo a zároveň žiadalo o medzinárodnú pomoc, hladomor v rokoch 1932 – 1933 režim vždy popieral – skrýval rozsah tragédie aj samotný fakt hladomoru. Svojou propagandou prehlušil aj tých „pár hlasov“, ktoré sa v zahraničí pokúšali upozorniť na tragédiu. Vo veľkom mu pritom pomáhali niektorí západní politici, ako aj viacerí ľavicoví intelektuáli, ktorí v tomto kontexte zohrali rolu „užitočných idiotov“. Napríklad francúzsky expremiér Édouard Herriot, ktorý po svojej ceste po Ukrajine v lete 1933 hlásal do sveta: „Precestoval som celú Ukrajinu. Nuž a môžem vám povedať, že som ju vidiel ako úrodnú záhradu“. Bernard Shaw, uznávaný a kontroverzný írsky dramatik, navštívil ZSSR v období jedného z najhorších hladových období a svoj pobyt opísal slovami: „Nikdy som nejedol tak dobre, ako počas mojej cesty po Rusku“. Niektorí zo západných politikov sa riadili politickými záujmami, niektorí svojimi idealistickými koncepciami, niektorí materiálnym prospechom.

Walter Duranty, korešpondent New York Times, dokonca získal v roku 1932 Pulitzerovu cenu za sériu nadšených reportáží o živote v ZSSR. „Akékoľvek správy o hladomore v ZSSR sú iba zveličovaním alebo zlostnou propagandou. Neexistuje žiadny hladomor a nikto nezomiera od hladu," – napísal novinár krátko po získaní slávneho ocenenia. Stalin vedel, že ak Durantymu zabezpečí v Moskve vysokú kvalitu života, tak tragédia zvyšku krajiny ho prestane zaujímať. Bol mu poskytnutý nádherný byt a luxusné auto so šoférom na výlety k ruskej milenke. Dostal sa k štátnym informáciám (tie, ktoré Stalin chcel pustiť) a dokonca mohol dvakrát urobiť rozhovor so Stalinom. Bolo to obrovské privilégium.

Samozrejme boli aj západní spisovatelia, politici a žurnalisti, ktorí hodnotili sovietsku realitu úplne inak. O hladomore v rokoch 1932 – 1933 ako prví informovali zahraničné noviny. Angličan Malcolm Muggeridge v marci 1933 v Manchester Guardian publikoval reportáže o svojej ceste po Ukrajine a Severnom Kaukaze, v ktorých zobrazil masovú smrť vyhladovaných roľníkov, ale nevedel odhadnúť rozsah hladomoru. Prvé kvantitatívne odhady sa objavili v auguste 1933. The New York Herald Tribune uverejnil článok Ralpha Barnesa, ktorý hovoril o 1 milióne úmrtí od hladu. Gareth Jones, korešpondent Manchester Guardian a New York Evening Post, napísal: „Chodil som do dedín a kolchozov. Všade som počul ten istý výkrik: „Žiaden chlieb! Umierame!".

Medzinárodné spoločenstvo neodsúdilo Sovietsky zväz za jeho genocídnu politiku voči vlastným roľníkom. Naopak, v tomto čase ZSSR posilňoval svoju autoritu na medzinárodnej scéne a rozširoval ekonomické väzby. Roky 1933 – 1934 boli obdobím veľkých úspechov sovietskej diplomacie. V lete 1933 bola podpísaná obchodná taliansko-sovietska zmluva, po ktorej nasledovalo uzavretie dohody o priateľstve a neútočení. V novembri 1933 bol ZSSR uznaný Spojenými štátmi a v septembri 1934 bol prijatý do Spoločnosti národov. V rokoch 1933 – 1935 Sovietsky zväz nadviazal diplomatické styky s mnohými krajinami vrátane Československa.

Kompenzačné presídlenia po hladomore (1933 – 1934)

Plošná kolektivizácia agrárneho systému, sprevádzaná masovými deportáciami rozkulačených a perzekvovaných, živelný odchod roľníkov z vidieka do miest a na „socialistické stavby" a napokon Hladomor mali rôzne následky a spôsobili množstvo problémov. V neposlednom rade to bol aj problém osídľovania území obzvlášť postihnutých hladom a vyvlastňovaním, v ktorých sa prejavil nedostatok pracovnej sily. Takými regiónmi s katastrofálnym úbytkom vidieckeho obyvateľstva boli predovšetkým Ukrajina, Severný Kaukaz (hlavne Kubáň) a dolné Povolžie – obilnice Sovietskeho zväzu, nehovoriac o Kazachstane. Práve to poháňalo

sovietskych štátnikov kompenzovať pokles obyvateľstva v najzdevastovanejších stepných oblastiach presídlením ľudí z iných regiónov (menej postihnutých hladom), resp. presídlením ľudí z iných sovietskych republík.

Takéto **kompenzačné presídlenia** roľníkov do „postihnutých" regiónov Ukrajiny, na Kubáň atď. sa realizovali v rokoch 1933 – 1934 a zastrešoval ich už spomínaný **Všezväzový výbor pre presídľovanie ÚVV ZSSR**, ktorý v období kolektivizácie sa stal súčasťou represívneho systému štátu (podieľal sa na násilnom vysťahovaní „kulackých rodín" a pod.). V roku 1933 ho predisponovali z ÚVV ZSSR do právomoci sovietskej vlády – *Rady ľudových komisárov ZSSR*.

Prakticky už na pokraji zlyhania sa v stepných regiónoch ZSSR ocitla výsevná kampaň roku 1933. Ľudia buď vymreli, podarilo sa im zutekať, alebo boli tak oslabení, že neboli schopní produktívne pracovať. Problém deficitu pracovnej sily na vidieku sa stranícko-sovietske vedenie postihnutých regiónov snažilo vyriešiť rôznymi spôsobmi – pokúsilo sa na jarné poľné práce vrátiť z miest kolchozníkov-utečencov, resp. s pomocou GPU a milície organizovali „tulácky element", ktorý pod „špeciálnym dohľadom" ozbrojenej eskorty posielali pracovať do kolchozov.

Podobne alarmujúci nedostatok pracovných síl sa ukázal na začiatku žatevných prác roku 1933. Miestne orgány odhadovali deficit pracovníkov na niekoľko sto tisíc. Akýmsi „polovičatým" opatrením bolo vysielanie „proletárskych" a úradníckych vrstiev obyvateľstva miest, komunistov a komsomolcov a taktiež červenoarmejcov na kolchozné polia. Ich práca (z hľadiska nedostatku poľnohospodárskych zručností) bola však nedôslednou a málo efektívnou. Napriek prijatým opatreniam bola žatva roku 1933 poznamenaná významnými stratami úrody (napr. na Ukrajine až na úrovni 33 % – takmer 500 mil. pudov obilia). Jednoducho efektívne zaplniť medzeru po vymretých roľníkoch mohli len ďalší roľníci.

Keďže spomedzi obilníc ZSSR bola Hladomorom najviac postihnutá Ukrajina, práve na jej území (a na jej územie) sa v období rokov 1933 – 1935 realizovalo niekoľko organizovaných presídlení, vrátane tých na základe administratívnych rozhodnutí.

Najprv – koncom roku 1933 a na začiatku roku 1934 hladom postihnuté ukrajinské dediny osídľovali dobrovoľní presídlenci – išlo buď o vládou organizované premiestnenie zverbovaných roľníkov, alebo takých, ktorí sa presídľovali individuálne (neplánovane). V tomto prípade išlo o presídlenia ako také. Avšak v roku 1935 – pri vysídlení roľníckych hospodárstiev Poliakov a Nemcov z pohraničných okresov Vinnickej a Kyjevskej oblasti a ich osídlení vo východných regiónoch Ukrajiny – je už potrebné hovoriť o deportáciách (*pozri nasledujúcu kapitolu*).

Koncom septembra – začiatkom októbra 1933 ukrajinské stranícke ústredie a ukrajinská vláda odobrili presídlenie 20 – 21 tis. roľníckych rodín z Ruska a „iných sovietskych republík“ (v praxi však išlo len o obyvateľov Bieloruska) do východných a južných oblastí Ukrajiny. Samotné presídlenia ruských a bieloruských roľníkov na Ukrajinu sa uskutočňovali od polovice novembra do konca decembra 1933 (tzv. ***prvá fáza***). V rámci tejto akcie bolo dovedna presídlených takmer 21,8 tis. rodín – vyše 117 tis. osôb (pozri tab. 4) a taktiež prepravených bezmála 15 tis. koní, 22 tis. dojníc a 39 tis. kusov iných poľnohospodárskych zvierat (teliat, ošípaných, oviec).

Súčasne sa problém „ľudoprázdnych“ oblastí Ukrajiny mal vyriešiť vnútornými presídleniami obyvateľstva v rámci Ukrajiny (tzv. ***druhá fáza***, január – marec 1934). Pôvodne sa uvažovalo o presídlení 22 tis. ukrajinských rodín z centrálnych ukrajinských regiónov na východ a juh krajiny (do Doneckej, Dnepropetrovskej a Odeskej oblasti) a taktiež 1,5 tis. rodín vo vnútri Charkovskej oblasti. Vcelku teda 23,5 tis. rodín, resp. hospodárstiev. V skutočnosti sa do konca prvého štvrťroka 1934 zrealizovalo presídlenie len 15 tis. rodín. Naopak z iných sovietskych republík bolo ešte presídlených do stepných oblastí Ukrajiny prinajmenšom 5 tis. rodín. Podľa iných údajov – išlo o 17,7 tis. hospodárstiev z centrálnych oblastí Ukrajiny, 3 tis. hospodárstiev z Centrálno-čiernozemského kraja a 300 židovských rodín zo Západnej oblasti RSFSR.

Tab. 4. Počet roľníckych rodín z Ruska a Bieloruska presídlených na Ukrajinu v novembri – decembri 1933

Oblasť (kraj), z ktorého sa obyvateľstvo presídľovalo	**Počet rodín**	**Cieľová oblasť presídlenia na Ukrajine**
Západná (RSFSR)	6 679	Dnepropetrovská
Ivanovská (RSFSR)	3 527	Donecká
Centrálno-čiernozemský kraj (RSFSR)	4 800	Charkovská
Gorkovská (RSFSR)	2 120	Odeská
Bieloruská SSR	4 630	Odeská
Spolu	21 756	

Situácia prisťahovalcov na východnej Ukrajine bola však viac než zložitá. Už len stretnutie s obrazom vymretého ukrajinského vidieka bol šokujúci. Väčšina kolchozov nebola pripravená a schopná prijať tak veľký počet presídlencov. Navyše aj preživšie miestne obyvateľstvo sa k presídlencom, a najmä k tým z Ruska a Bieloruska, chovalo veľmi nevraživo. Kolovali správy, že koľko presídlencov prišlo, toľko ukrajinských roľníkov bude opäť deportovaných. Zložité

medziľudské vzťahy – zastrašovanie, krádeže, šarvátky, podpaľačstvo a vraždy, neschopnosť miestnej vlády a vedenia kolchozov zabezpečiť presídlencov domovým fondom a pomocou v obilí, poľnohospodárskych zvieratách atď., ako ani daňové úľavy štátu nedokázali pripútať časť z nich na tomto čiernozemskom území. Obzvlášť v období hladového roku 1934 bola veľká časť presídlencov ponechaná vlastnému osudu, a to len posilnilo ich rozhodnutie odísť z Ukrajiny.

Podľa údajov Poľnohospodárskeho oddelenia Ústredného výboru Komunistickej strany (boľševikov) Ukrajiny (ÚV KS(b)U) z apríla 1935 sa do nových miest osídlenia na Ukrajine od roku 1933 nasťahovalo viac než 44 tis. rodín, z ktorých takmer 28 tis. (63 %) sa presídlilo späť a neskôr sa navrátilo 651 rodín (pozri tab. 5). Z tohto dôvodu tajomník ÚV KS(b)U Pavel Postyšev vo svojej správe Stalinovi zo 14. júna 1934 bol nútený priznať, že organizované presídlenia nevyriešili problém zabezpečenia kolchozov v ukrajinských stepných regiónoch pracovnou silou. Potvrdila to aj nasledujúca vlna masového návratu presídlencov v lete – jeseni neúrodného roku 1934. Pred hrozbou nového hladu utekali v prvom rade presídlenci zo stepných oblastí Ukrajiny.

Tab. 5. Počet presídlených rodín a následný odchod prisťahovalcov z ukrajinských regiónov v rokoch 1933 – 1934

Oblasť Ukrajiny	**Presídlené rodiny**	**Odídené rodiny**	**Vrátilo sa späť (rodín)**
Charkovská	10 753	5031	49
Dnepropetrovská	13 382	9246	232
Odeská	11 982	9006	43
Donecká	8153	4580	327
Spolu	44 270	27 863	651

Ako svedčia vyššie uvedené údaje, akcia presídlenia obyvateľstva z iných sovietskych republík na Ukrajinu v rokoch 1933 – 1934 skončila zjavným neúspechom. Až 63 % presídlených rodín v roku 1933 v krátkom čase (prakticky do roka) opustilo pridelené hospodárstva a vrátilo sa do svojich pôvodných bydlísk. Pravdepodobne práve to donútilo sovietsko-stranícke orgány v Kyjeve a Moskve zaoberať sa presídlením obyvateľstva z vtedajších centrálnych a západných regiónov republiky do stepných oblastí, t. j. obmedziť premiestňovanie ľudí na teritórium Ukrajiny. Súčasne orgány justície a GPU USSR začali boj so „sabotérmi presídlení“, ktorí „podkopali úsilie strany a vlády pri osídľovaní presídlencov“. Do konca roku 1934 bolo represívnymi orgánmi na Ukrajine stíhaných 580 osôb z radov nižších sovietsko-straníckych i kolchozných orgánov a miestnych obyvateľov (z toho bolo 305 odsúdených)

a zlikvidovaných bolo 45 „kulackých skupín“, činnosť ktorých bola namierená na marenie presídlení. Napokon aj samotný Všezväzový výbor pre presídľovanie existoval do polovice roka 1936. Na základe uznesenia RĽK ZSSR z 10. júna 1936 bol preradený do právomoci **NKVD**[33] – v tej dobe naberajúceho na sile a vplyve.

Je však potrebné upozorniť, že uvedené oficiálne údaje (tab. 4) nezachytávajú počty roľníckych rodín, ktoré sa presídľovali na územie Ukrajiny samovoľne (t. j. bez pričinenia vládnych orgánov, mimo organizovaných presídlení). Pritom išlo ako o presídlencov z iných oblastí Ukrajiny, tak aj presídlencov z iných sovietskych republík (najmä z priľahlých regiónov RSFSR). Odhaduje sa, že išlo o niekoľko desiatok tisíc rodín, ktoré v úradných hláseniach chýbajú. Koľko z nich však tu aj ostalo – je doposiaľ nezodpovedaná otázka.

Napokon podľa štatistík Všezväzového výboru pre presídľovanie pri RĽK ZSSR bolo v rokoch 1933 – 1934 (t. j. spolu ***prvá a druhá fáza***) presídlených na Ukrajinu okolo 44,3 tis. rodín – išlo najmenej o 219 tis. ľudí. Pritom v období rokov 1933 – 1934 úradné štatistiky evidovali okolo 290 tis. vnútorne presídlených osôb po celom ZSSR, z toho viac než polovica pripadala na rok 1933 a prakticky všetci smerovali do ukrajinských obilníc. Ostatok bol záležitosťou presídlení na Severný Kaukaz (predovšetkým **demobilizovaných červenoarmejcov** a ich rodín – okolo 36 tis. osôb), Sibír, Ďaleký východ a do iných ruských regiónov.

Vlastne projekt presídlení **demobilizovaných červenoarmejcov** a ich rodín na Severný Kaukaz skončil rovnako ako presídlenia Rusov, Bielorusov a Židov na Ukrajinu.

V rokoch 1933 – 1934 bolo prijatých niekoľko rozhodnutí o presídlení na Kubáň a do čiernomorského pásma Severného Kaukazu (Azovsko-čiernomorský kraj) zverbovaných demobilizovaných červenoarmejcov prostredníctvom odvodových vojenských komisií z celého územia ZSSR. Do začiatku decembra 1933 sa sem nasťahovalo len 31,5 tis. osôb, z toho 17 tis. mužov. V roku 1934 sa plánovalo presťahovať ďalších asi 50 tis. rodín. Avšak vyskytol sa vážny problém – v tejto oblasti bol vysoký výskyt malárie, žiadna prevencia (chinizácia) nebola

[33] **NKVD** (rus. *Narodnyj Komisariat Vnutrenich Del*) – v júli 1934 v dôsledku ďalšej reorganizácie sovietskych štátnobezpečnostných orgánov bola Zjednotená štátna politická správa (OGPU) zrušená a súčasne bol vytvorený Ľudový komisariát vnútra **(**NKVD) ZSSR, súčasťou ktorého (ako jeden z hlavných orgánov) sa stala Hlavná správa štátnej bezpečnosti (GUGB), ktorá združovala všetky operačné oddiely OGPU. Okrem GUGB mala NKVD ešte štyri hlavné správy – Hlavná správa robotnícko-roľníckej milície, Hlavná správa pohraničnej a vnútornej bezpečnosti, Hlavná správa táborov (GULAG) a Hlavná správa požiarnej ochrany. Na čele NKVD ZSSR v rokoch 1934 –1936 stál Genrich Jagoda.
V rámci NKVD vznikol mimosúdny orgán **Osobitné kolégium** (rus. *Osoboje soveščanie pri NKVD*) – administratívny (mimosúdny) orgán pri NKVD ZSSR existujúci v rokoch 1934 – 1953, ktorý disponoval právomocou posudzovať prípady obvinenia z činov ohrozujúcich sovietsky systém a ukladať tresty: väznenie v táboroch nútených prác, vyhnanstvo i vysídlenie na dobu do 5 rokov a vyhostenia zo ZSSR „spoločensky nebezpečných osôb“ (vo vojnových rokoch 1941 – 1945 aj právo ukladať trest smrti, resp. v povojnových rokoch – 25-ročné tresty odňatia slobody).Osobitné kolégium nahradilo zrušené Súdne kolégium OGPU, pričom jeho právomoci boli do istej miery obmedzené.

uskutočnená a prejavil sa nedostatok liekov. To spôsobilo, že od júla 1934 začali masové úteky presídlencov-červenoarmejcov z Azovsko-čiernomorského kraja, ktoré na jeseň 1934 dosiahli úroveň 30 %. Tajomník Azovsko-čiernomorského oblastného výboru VKS(b) M. Malinov 27. septembra 1934 napísal na ústredný výbor Stalinovi, Kaganovičovi a Ždanovovi o ťažkej situácii presídlených červenoarmejcov, ich vysokej úmrtnosti a masovom úteku z regiónu. Za príčiny označil nielen prepuknutie malárie a nedostatok pozornosti zo strany vedenia kraja, ale aj nepriateľský postoj miestneho obyvateľstva voči nim, najmä kozákov, ktorí ich vnímali ako nepozvaných hostí.

Celkovo v období rokov 1933 – 1937 Všezväzovým výborom pre presídľovanie a Presídleneckým oddielom NKVD bolo presídlených v ZSSR 77,3 tis. rodín – okolo 348 tis. ľudí. To znamená, že presídlenia z rokov 1933 – 1934 tvorili 83 % všetkých vnútorne presídlených a že tzv. kompenzačné presídlenia na Ukrajinu (219 tis.) tvorili až 63 % zo všetkých presídlencov v ZSSR v rokoch 1933 – 1937. Ostatok, 27 % presídlencov alebo 129 tis. ľudí, smeroval do ruských regiónov – Severného Kaukazu, východnej Sibíri, Židovskej autonómnej oblasti (dovedna 117 tis.) a taktiež do Zabajkalia (Buriat-mongolskej ASSR) a Ďalekovýchodného kraja (spolu okolo 12 tis.). Pritom „regiónmi-darcami“ presídľovaného obyvateľstva boli centrálne oblasti Ruska – Voronežská, Gorkovská, Kurská oblasť a Tatárska ASSR.

Za uvedenými štatistikami sa skrýva dôležitá skutočnosť – sovietske vedenie si postupne osvojovalo myšlienku, že nepokojné, rebelantské alebo aj málo osídlené i (hladomorom) spustošené regióny je potrebne osídľovať etnicky rôznorodým obyvateľstvom, s príchodom ktorého sa zníži nielen stupeň nacionalizácie regiónov, ale aj potenciál odporu či separatistických tendencií. Sovietske deportácie nasledujúcich rokov čím ďalej – tým viac nadobúdali zjavné etnické zafarbenie.

Projekty židovských presídlení a nezrealizovaných autonómií

Dôležité je však upozorniť aj na vládnu politiku voči židovskej menšine v ZSSR. V zásade táto minorita zdieľala podobný osud mnohých národov, etnických a náboženských skupín Sovietskeho zväzu a neobišli ju presídľovacie procesy a deportácie v 20. – 40. rokoch 20. storočia.

Po faktickom zrušení tzv. **pásma židovského osídlenia**[34] v roku 1917 sa židovské obyvateľstvo rozsídľovalo začiatkom 20. rokov na celom území ZSSR. Po línii KOMZET-u (Štátny

[34] **Pásmo židovského osídlenia** (rus. *čerta postojannoj jevrejskoj osedlosti*) – územie kompaktného osídlenia Židov v Ruskej ríši (1791 – 1917), určené cárskou vládou s cieľom zabrániť ich prenikaniu do veľkoruských provincií a chrániť ruské podnikanie pred židovskou konkurenciou. Vzniklo v roku 1791 (po tzv. druhom delení Poľska) na základe výnosu cárovnej Kataríny II., ktorá určila osobitným zoznamom gubernie, mimo ktorých Židia

komitét pre územné usporiadanie pracujúcich Židov pri Prezídiu Národnostného sovietu ÚVV ZSSR), resp. OZET-u (Všezväzový spoločenský komitét pre územné usporiadanie pracujúcich Židov) prebiehalo v 20. rokoch presídľovanie Židov do južných regiónov Ukrajiny (na čiernomorské pobrežie) a do Krymskej ASSR. V roku 1929 sovietska vláda schválila projekt administratívneho presídlenia 17 tis. židovských rodín (82 tis. osôb, z toho 70 tis. pre kolchozy) do severného regiónu Krymu. V podmienkach neúrody v roku 1930, rozkulačovania a zložitých medzietnických vzťahov sa z 5,5 tis. rodín židovských presídlencov na Kryme až 1500 rodín súčasne opustilo polostrov a v prvej polovici 30. rokov záujem Židov o presídlenie na Krym výrazne oslabol. Po zlyhaní projektu vytvorenia **židovskej autonómnej republiky na Kryme** (v roku 1927 tvorili Židia na polostrove iba 1 % populácie a iba 3 tis. z nich bolo zapojených do poľnohospodárskej výroby) sovietska vláda začala uvažovať o inom projekte.

Kremeľskí vodcovia určili nové teritórium pre konsolidáciu osídlenia Židov a vznik židovskej autonómie. Bolo to úrodné, ale neobývané územie na Ďalekom východe – stanica Tichoňskaja v oblasti riek Bira a Bidžan na ľavom brehu Amuru pri hraniciach s Čínou – tzv. **Birobidžan**. V roku 1928 toto územie bolo vyčlenené pre KOMZET a v roku 1930 ÚVV RSFSR prijal uznesenie o zriadení **Birobidžanského národnostného okruhu** (BNO). Presídlenie však viazlo a nepomohla ani nútená demobilizácia Židov-červenoarmejcov, ani reklamná kampaň v zahraničí, ani v roku 1934 pridelenie BNO statusu Autonómnej židovskej oblasti (AŽO). V rokoch 1928 – 1934 sa do Birobidžanu presídlilo len 19 635 sovietskych Židov a 1 500 Židov z Litvy. Avšak viacerí z nich – 11,5 tis. osôb, t. j. 3/5 – v krátkom čase z tohto divokého a ľudoprázdneho kraja zutekali a na konci roku 1933 tu žilo len 8,2 tis. Židov. Začiatkom roku 1935 sa tu nachádzalo len o niečo viac Židov – 10,3 tis. osôb (necelých 20 % obyvateľstva oblasti).

Práve z tohto dôvodu Kremeľ prijal razantné riešenie odstaviť KOMZET a do presídlení Židov nasadiť NKVD, V jeho štruktúrach vzniklo Oddelenie pre presídlenie v AŽO, ktoré naplánovalo v roku 1937 presídliť do Birobidžanu 3,8 tis. rodín a 2,1 tis. Židov-jednotlivcov, celkovo 17 tis. ľudí. Avšak ako svedčia výsledky sčítania obyvateľstva ZSSR z roku 1939 v AŽO sa nachádzalo len 17 695 Židov – 16,2 % z celkového počtu obyvateľov oblasti. Teda *„vybudovať v Priamursku „Červený Sion“ sa nepodarilo. Konkurenciu so sionizmom boľševici prehrali“*.

---

nesmeli žiť (niektoré kategórie osôb však mali výnimky). Za Mikuláša I. boli Židia obmedzovaní v práve žiť v mestách (napr. v Kyjeve, Nikolajove, Sevastopole a v kozáckych oblastiach), resp. v mnohých mestách sa im vyčleňovali špeciálne štvrte (getá). Pásmo židovského osídlenia sa rozprestieralo od Viľnenskej gubernie na severe po Krymský polostrov na juhu (vrátane), t. j. zahŕňalo západné (litovské, poľské, bieloruské a ukrajinské) provincie Ruského impéria. Bolo zrušené počas revolúcie v roku 1917 Dočasnou vládou.

Konkrétne údaje o židovskom obyvateľstve, ktoré bolo deportované spolu s inými národmi, resp. národnosťami (určenými na presídlenie podľa „štátnej objednávky“) nie sú doposiaľ známe. Existujú však fragmentárne záznamy, že sa také realizovali (napr. isté počty Židov medzi deportovanými Poliakmi). O presídlení Židov z Ukrajiny svedčí aj list Iľji Šelechesa, zástupcu predsedu ukrajinskej vlády adresovaný ÚV KS(b)U, v ktorom sa uvádza počet 550 židovských rodín presídľovaných po línii KOMZET-u. Čo sa týka KOMZET-u – jeho činnosť v rokoch 1936 – 1937 bola paralyzovaná a v roku 1938 bol zrušený definitívne. Jeho členovia podľahli represiám v období Veľkého teroru.

Kapitola IV
ČISTKY V SOVIETSKOM POHRANIČÍ A DEPORTÁCIE NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN V ROKOCH 1935 – 1936

Tridsiate roky 20. storočia sa okrem socialistickej prestavby hospodárstva štátu a spoločnosti stali obdobím prudkého nárastu zahraničnopolitickej samoizolácie Sovietskeho zväzu. Zreteľne práve vtedy sa začala budovať tá „opona“, ktorá sa neskôr začala nazývať „neprekonateľnou“, resp. sovietskou „železnou“. Kým v 20. rokoch sovietska hranica bola fakticky „priehľadnou“, tak začiatkom 30. rokov bol vytvorený spoľahlivý systém pohraničnej ochrany. Štátne hranice čoraz viac nadobúdali charakter „frontovej línie“, a to veľmi citeľne ovplyvnilo ďalšiu fázu Stalinovej deportačnej politiky.

V tom čase sa Kremeľ evidentne obával poľsko-japonskej intervencie do Sovietskeho zväzu. Stalin a jeho okolie pokladali Poľsko za súčasť kapitalistického obkľúčenia na západe a Japonsko – jeho východnej časti. Svoju reputáciu získali na účet Ruska – Tokio v rusko-japonskej vojne z rokov 1904 – 1905 a počas intervencie z obdobia občianskej vojny v Rusku a Varšava v poľsko-sovietskej vojne z rokov 1919 – 1920, ktorou zabránila „vývozu boľševizmu“ do Európy.

Poľsko ako regionálny líder strednej Európy a strážca „sanitárneho kordónu“ medzi Nemeckom a ZSSR predstavovalo (s jeho silnou armádou a do roku 1932 aj otvorenou antisovietskou politikou) hlavného potenciálneho nepriateľa Moskvy. Okrem toho boľševické ústredie znepokojovala poľská špionáž (v rokoch 1927 – 1939 na území ZSSR existovalo 46 buniek poľskej vojenskej rozviedky, z toho 21 sa nachádzalo na území sovietskej Ukrajiny) a správy, ktoré z Poľska prinášala sovietska rozviedka (plány Józefa Piłsudského pre prípad rozpadu ZSSR a niektoré kroky v tomto smere, napr. podnecovanie vzbúr na Ukrajine atď.). Aj keď v júli 1932 bol uzavretý poľsko-sovietsky pakt o neútočení, nedôvera a nevraživosť voči Varšave neopustila kremeľský kabinet.

Čoraz väčšie nebezpečenstvo hrozilo na opačnej strane Sovietskeho zväzu – na Ďalekom východe a sovietske vedenie pozorne sledovalo ázijské militaristické tendencie a výboje Japonska v Číne začiatkom 30. rokov. Po obsadení Mandžuska stalo sa Japonsko nebezpečným susedom na dlhom úseku sovietskych ďalekovýchodných hraníc, čo potvrdzovalo aj viacero japonských provokácií a incidentov na sovietsko-japonskom pohraničí v rokoch 1934 – 1935. Nemecko-japonský *Pakt proti Kominterne* a vytvorenie *Osi Berlín-Rím*

v roku 1936, predĺženej v roku 1940 do Tokia, nútil sovietske vedenie zabezpečiť si stabilitu pohraničných území.

Od začiatku a najmä v polovici 30. rokov začala v ZSSR séria akcií, alebo skôr premyslená a dôsledná kampaň na zaistenie bezpečnosti veľkých miest, hraníc a pohraničných území prostredníctvom „čistiek“ (triedneho, ale predovšetkým etnického charakteru) od „spoločensky nebezpečných“, t. j. z hľadiska sovietskeho vedenia nespoľahlivých elementov.

V prípade miest – išlo o strategické vyčistenie Moskvy, Leningradu, Charkova a ďalších veľkomiest a priemyselných centier ZSSR od kontrarevolučných, kulackých, kriminálnych a iných antisovietskych i „zbytočných“ elementov. Tejto kampani napomáhalo zavedenie vnútropasového systému v ZSSR (27. decembra 1932). Impulzom k celkovému opätovnému nárastu teroru v krajine sa stala vražda S. Kirova (1. decembra 1934) v Leningrade. Po nej nasledoval tzv. *kirovský potok* – čistky v leningradskom a moskovskom straníckom aparáte a medzi obyvateľmi niektorých miest, „zakuklených v kontrarevolučných a bielogvardejských organizáciách“.

Spomedzi „vyčisťovaných“ miest za zmienku stojí Leningrad, kde sa uskutočnili deportácie „bývalých ľudí“, t. j. predstaviteľov bývalého cárskeho režimu – šľachticov, majiteľov tovární a väčších budov (domov), úradníkov, duchovných, armádnych a námorných dôstojníkov, žandárov, policajtov atď. Táto akcia bola uskutočnená na základe nariadenia Správy NKVD Leningradskej oblasti „O vysťahovaní kontrarevolučných elementov z Leningradu a prímestských rajónov“ z februára 1935. Celkovo bolo zaistených a **Osobitným kolégiom pri NKVD**[35] odsúdených k vyhnanstvu z mesta viac ako 11 tis. „bývalých ľudí“, z ktorých bolo takmer 5 tis. hláv rodín a z nich zhruba po tisícke bývalých šľachticov, cárskych dôstojníkov a duchovných. Presídľovali ich vo februári – marci 1935 „dočasne“ (jazykom NKVD) do iných miest s možnosťou voľby, čo bolo ojedinelým prípadom. V skutočnosti to však znamenalo navždy, keďže od roku 1929 bol Leningrad jedným z 12 sovietskych miest, v ktorom bolo zakázané bývanie osôb odsúdených Osobitným kolégiom pri NKVD.

Čistky v západnom pohraničí (1935 – 1936)

Prvé rozhodnutia o čistkách na **západných hraniciach** s Litvou a Poľskom vznikli ešte v roku 1929 a boli realizované v pohraničných oblastiach (22-kilometrovom pohraničnom pásme) Bieloruska a Ukrajiny v máji 1930 (v rámci prvej fázy rozkulačovania). Išlo o 18,5 tis. vysídlených osôb (z toho 14,9 tis. z Ukrajiny a 3,6 tis. z Bieloruska), ktorých nepochopiteľne

[35] Viď pozn. 33.

pomenovali *jednotlivcami „špeciálneho účelu“* a presídlili na Sibír, hlavne do zóny tajgy. Následne sa k nim mohli pripojiť aj členovia ich rodín. Je dôležité, že tieto prvé čistky nemali ešte triedne (sociálne) ani etnické zafarbenie.

Od roku 1935 však nabrali čistky výrazný etnický charakter a prejavili sa niekoľkými deportačnými akciami zo západného pohraničia ZSSR. Išlo o vysídlenie fínskeho obyvateľstva z pohraničného pásma v susedstve Leningradu a z Karelskej ASSR, ako aj o deportácie nemeckého a najmä poľského obyvateľstva z vtedajších pohraničných okresov Kyjevskej a Vinnickej oblasti na Ukrajine, susediacich s Poľskom.

Na tomto mieste je potrebné upozorniť, že etnické čistky sovietskeho pohraničia spadajú do doby utlmovania (od začiatku 30. rokov) relatívne *liberálnej národnostnej politiky*, ktorú boľševici nastolili na začiatku svojej vlády a bola pomenovaná *politikou „zakoreňovania“*. Keď sa ukázalo, že šance na dôkladné skomunizovanie etnických menšín sú chabé – režim začal pripravovať plány na ich zničenie, resp. rozptýlenie v hraniciach ZSSR. Najprv prostredníctvom deportácií (1935 – 1936) a neskôr – počas tzv. Veľkého teroru (1937 – 1838) – aj prostredníctvom fyzického vyhladzovania. Paralelne s tým prebiehala likvidácia národnostných rajónov a národnostných obecných rád. V polovici decembra 1937 Politbyro schválilo rezolúciu „O zrušení národnostných okresov a obecných rád“ a vo februári 1939 uznesenie „O likvidácii a reorganizácii umelo vytvorených národnostných okresov a obecných rád“, v ktorom sa hovorilo, že „mnohé z týchto rajónov vytvorili nepriateľa národa kvôli podvratným zámerom“. Politiku „zakoreňovania“ vystriedala politika „rusifikácie“ národov a národnostných spoločenstiev Sovietskeho zväzu a politika prísnej centralizácie.

Deportácie fínskeho obyvateľstva (1935)

Jedným z prvých veľkých aktov „vyčistenia“ pohraničia bol dekrét Predsedníctva Leningradského oblastného výboru VKP(b) zo 4. marca 1935 o vysťahovaní fínskeho obyvateľstva z pohraničného pásma, v tom čase zo severozápadu tesne susediaceho s Leningradom. Žilo tu 200 tis. Ingrijských Fínov, resp. Ingrijcov a existoval tu fínsky Kujvazovský národnostný rajón a desiatky obecných rád, asi 500 fínskych kolchozov (zabezpečujúcich Leningrad agrárnou produkciou), vyše 300 fínskych základných škôl, stredná poľnohospodárska škola, fínske oddelenie na Pedagogickom inštitúte A. I. Gercena, robotnícka fakulta pri univerzite, fínske noviny a vydavateľstvo. Na jar 1935 bolo takmer všetko zlikvidované a súbežne prebiehali deportácie.

V apríli 1935 boli deportovaní všetci Fíni z 22-kilometrového pohraničného pásma (3547 rodín) a presídľovali ich do Tadžikistanu (okolo tisíc rodín), Kazachstanu a Západnej Sibíri

(vyše 300 rodín z Karelska). Za nimi nasledovali tí, ktorí žili v 100-kilometrovom prihraničnom pásme v Leningradskej oblasti a 50-kilometrovom pásme v Karelsku. Celkový počet deportovaných sa odhaduje na 27 tis. osôb. Len z fínskeho Kujvazovského národnostného rajónu bolo za 24 hod. deportovaných 22 000 ľudí (viac ako 100 dedín bolo „preriedených"). Týchto osídľovali v neďalekom Vologodskom okruhu Severného kraja RSFSR.

Deportácie Poliakov a Nemcov z Ukrajiny (1935 – 1936)

Tej istej jari (február – marec) roku 1935 začali deportácie na sovietskej Ukrajine. Boli podmienené dvoma faktormi:

- *po prvé* – išlo o vyčistenie západných pohraničných oblastí Ukrajinskej SSR od tzv. nespoľahlivých elementov, v praxi však národnostných menšín. Na margo toho v úradných dokumentoch sa upozorňovalo, že navonok treba hovoriť o premiestnení niektorých hospodárstiev, ktoré sa „neosvedčili pri posilňovaní hraníc a kolchozného systému". Vo vnútrorezortnej komunikácii sa otvorene hovorilo o „nacionalistických a antisovietskych elementoch".[36]

- *po druhé* – existovala potreba dosídlenia stepných krajov Ukrajiny postihnutých predošlými deportáciami a Hladomorom. Aj v tomto prípade prax ukázala, že ukrajinské rajóny dosídľované v roku 1935 sa v značnej miere zhodovali s tými, do ktorých sa realizovali presídlenia z predošlých rokov 1933 – 1934 (z Bieloruska a RSFSR) a z ktorých sa časť presídlencov v krátkom čase rozutekala. Neskoršie – v roku 1936 už išlo o osídlenie „prázdnych" a ľudskú silu vyžadujúcich tzv. vzdialených regiónov ZSSR.

Aj keď deportačné akcie na Ukrajine začali na jar roku 1935 (podobne ako tomu bolo v prípade sovietskych Fínov), ich genéza však siaha do jesene predchádzajúceho roku. Už v októbri 1934 sa Politbyro ÚV KS(b)U obrátilo na moskovské ústredie s požiadavkou o odsúhlasenie deportácie 500 rodín individuálne hospodáriacich roľníkov z pohraničných regiónov Ukrajiny za hranice krajiny. Argumentovalo sa, že pre tieto „rodiny kulakov a antisovietske elementy" to bude trestom za „sabotáž" pri plnení dodávok obilnín. Zdanlivo tu nebol náznak o národnostiach, ale samotné používanie výrazu „pohraničné rajóny", ako aj celkové národnostné zloženie deportovaných svedčilo, že predovšetkým ide o národnostné menšiny.

Kremeľ odobril iniciatívu ukrajinských komunistov, ale navrhol zvýšiť kvótu – deportovať 500 až 1000 rodín. Určil aj cieľové miesto deportácie – tzv. špeciálne kolónie Bielomorsko-

[36] Podľa údajov Ústredného štatistického úradu USSR celkový počet obyvateľov Ukrajiny v roku 1925 bol 27,86 mil. osôb, z toho 22 mil. Ukrajincov (79 %), 2,65 mil. Rusov, 1,78 mil. Židov, 420 tis. Poliakov, 390 tis. Nemcov a 620 tis. ostatných národností. V mestách žilo 5 mil. osôb a takmer 23 mil. na vidieku (prevažná väčšina Ukrajincov).

baltského kombinátu NKVD (Bielbaltkombinátu). Samotná deportačná akcia sa realizovala začiatkom februára 1935 a z pohraničných okresov Kyjevskej a Vinnickej oblasti Ukrajiny bolo napokon presídlených až 2 000 roľníckych rodín – takmer 8,7 tis. osôb. Z celkového počtu deportovaných rodín bolo 1/3 ukrajinských a 2/3 rodín poľských (34 %), nemeckých (31 %) a ostatok (5,5 %) tvorili osoby českého, moldavského, bulharského a židovského pôvodu (pozri tab. 6).

V decembri 1934 Politbyro ÚV KS(b)U rozhodlo o ďalších deportáciách zo západnej pohraničnej zóny Ukrajiny. Zriadilo aj špeciálne komisie, ktoré priamo v teréne určovali počet rodín na vysídlenie. Na základe ich výsledkov kyjevský ústredný výbor prijal začiatkom januára 1935 rozhodnutie o vysídlení 8 tis. rodín z pohraničných okresov Kyjevskej a Vinnickej oblasti do východných regiónov Ukrajiny. Na konci januára sa tento počet mierne upravil na 8,3 tis. rodín a počítalo sa s presídlením (namiesto deportovaných rodín) niekoľko tisíc hospodárstiev osvedčených „kolchozníkov-úderníkov“ z iných ukrajinských oblastí.

Tab. 6. Počet a národnostná štruktúra roľníckych rodín deportovaných vo februári – marci 1935 z ukrajinských pohraničných okresov do Bielbaltkombinátu a východných regiónov Ukrajiny

Národnosť deportovaných	**Deportácie**			
	1. – 9. februára 1935 (Bielbaltkombinát)		20. februára – 15. marca 1935 (východ Ukrajiny)	
	Počet rodín	%	Počet rodín	%
Poliaci	681	34	2 866	34,5
Nemci	615	31	1 903	23
Ukrajinci	589	29,5	3 434	41
Iní	115	5,5	126	1,5
Spolu rodín	**2 000**	100	**8 329**	100
Spolu osôb	**8 678**	–	**38 892**	–

Samotné vysídľovanie pohraničnej zóny prebiehalo vo februári – marci 1935. Podľa výsledných údajov zo západných okresov Kyjevskej oblasti bolo v 56 vlakových súpravách deportovaných 5,5 tis. rodín – okolo 26 tis. osôb. Z okresov Vinnickej oblasti bolo v 32 vlakových súpravách deportovaných 2,8 tis. rodín – takmer 13 tis. osôb. Celkovo z obidvoch oblastí bolo na východ Ukrajiny vysídlených 8,3 tis. rodín – 39 tis. osôb. Z hľadiska národnostného zloženia deportovaných išlo o 41 % ukrajinských rodín a 59 % poľských, nemeckých a rodín inej národnosti (pozri tab. 6).

Prakticky súbežne s deportáciami do východných oblastí Ukrajiny začalo sa s presídlením do pohraničných okresov 4 tis. hospodárstiev „kolchozníkov-úderníkov" z centrálnej Ukrajiny. Realizovalo sa prevažne v druhej polovici marca 1935.

Týmto sa však „hon" na Poliakov a Nemcov, obývajúcich západné prihraničné pásmo na Ukrajine, neskončili. Evidentne im boľševici nedôverovali a upodozrievali ich z nelojálnosti a zo špionáže. Výstižne to pomenoval ruský historik Pavel Polian: *„Deportovali sa Poliaci a Nemci (ale hlavne Poliaci), žijúci (...) pozdĺž vtedajšej štátnej hranice s Poľskom, na území cvičísk alebo opevňovaných rajónov, k budovaniu ktorých sa práve vtedy pristúpilo. Hlavným cieľom bolo, samozrejme, chrániť sa pred nechcenými svedkami, pretože na druhej strane hranice žili tí istí Poliaci, často príbuzní, a skryť, povedzme, stavbu letiska nebolo jednoduché, ak vôbec možné."* V prípade Poliakov to zrejme bola aj odplata za ich reakcie v období kolektivizácie a Hladomoru, keďže poľské obyvateľstvo Ukrajiny sa dožadovalo u úradov práva legálneho presídlenia do Poľska. Pretože také nedostali v skupinách, tak jednotlivo nelegálne utekali za hranice. Práve títo utečenci a korešpondencia, ktorá sa dostávala zo sovietskej Ukrajiny do Poľska, upozorňovali poľské orgány a príbuzných o represiách a skutočnej situácii v ZSSR. Napokon aj v prípade „experimentov" s poľskými a nemeckými národnostnými rajónmi na sovietskej Ukrajine a v Bielorusku sa blížil ich koniec.

V jesennom období roku 1935 došlo k ďalším (menším) deportáciám Poliakov a Nemcov. Na žiadosť kyjevských krajských straníckych orgánov a z iniciatívy miestnej NKVD vedúci predstavitelia KS(b)U odsúhlasili deportácie „nepriateľských a nespoľahlivých elementov" zo západného pohraničia do vnútrozemia Ukrajiny a čiastočne mimo jej územie. Išlo o 350 rodín – 1,7 tis. osôb z poľského **Marchlevského národnostného rajónu**,[37] ktorých na konci septembra – začiatkom októbra 1935 deportovali na východ Ukrajiny (300 rodín) a do Bielomorsko-baltského koncentračného tábora NKVD – „BielbaltTab-u" (50 rodín). Na ich miesto bolo presídlených 200 hospodárstiev spoľahlivých kolchozníkov z iných okresov Kyjevskej oblasti. Samotný Marchlevský rajón bol do konca roku 1935 administratívne zrušený, ako aj susedný nemecký Pulinský národnostný rajón (1930 – 1935).

[37] Poľský **Marchlevský národnostný rajón**, existujúci na sovietskej Ukrajine v rokoch 1925 – 1935 (založený v rámci boľševickej politiky „zakoreňovania" s cieľom sovietizácie poľského obyvateľstva). Vznikol v septembri 1925 ako súčasť Žitomirského (od roku 1926 – Vinnického) okruhu na území obývanom najmä Poliakmi. V roku 1932 stal sa súčasťou Kyjevskej oblasti. Rajón a jeho centrum boli pomenované po známom poľskom komunistovi Julianovi Marchlewskom. V roku 1926 v ňom žilo okolo 41 tis. ľudí, z toho asi 69 % Poliakov, 19 % Ukrajincov, 9 % Nemcov, 2,5 % Židov, 0,5 % Rusov. V roku 1935 Marchlevský rajón stratil status národnostného (kvôli aktívnemu odporu voči kolektivizácii a ateizácii, ako aj deportáciám Poliakov) a bol premenovaný na Ščorský rajón (podľa Mykolu Ščorsa, ukrajinského komunistu a hrdinu Červenej armády z čias občianskej vojny). V ZSSR existoval ešte jeden poľský národnostný rajón – Dzeržinskij (pomenovaný po Felixovi Dzeržinskom – zakladateľovi VČK, ktorý bol poľského pôvodu). Nachádzal sa pri hraniciach s Poľskom v Bielorusku (1932 – 1937). Rovnako bol zlikvidovaný po deportáciách v roku 1937.

Podobnej iniciatívy sa chytili aj orgány Vinnickej oblasti – proponovali deportovať 1 tis., neskôr 1,5 tis. rodín nespoľahlivých Poliakov z pohraničného pásma na východ Ukrajiny. Začiatkom decembra 1935 Politbyro ÚV KS(b)U stanovilo termín ich presídlenia (prvá polovica januára 1936) a cieľové miesto – východné oblasti Ukrajiny. Podľa údajov NKVD v rámci tejto akcie bolo deportovaných 1,5 tis. poľských rodín (odhadom asi 7,5 tis. osôb). V zásade to bola posledná *vnútroukrajinská deportácia* medzivojnového obdobia.

Na konci roku 1935 sa ukrajinské a ústredné stranícke orgány začali zaoberať otázkou deportácií nepohodlných a nespoľahlivých osôb z pohraničného pásma – tentoraz – *za hranice Ukrajiny*. Koncom novembra 1935 Politbyro ÚV KS(b)U vydalo uznesenie „O presídlení poľských a nemeckých hospodárstiev z pohraničného pásma“ a vymenovalo špeciálnu komisiu, ktorej úlohou bolo pripraviť plán vysídlenia 6 – 7 tis. poľských a nemeckých rodín z Ukrajiny na jar 1936. Keďže sa zamýšľala veľká akcia, vedenie komisie prevzal sám prvý tajomník ÚV KS(b)U Stanislav Kosior. Zámery ukrajinských komunistov sa stretli s priaznivým porozumením Kremľa a v januári 1936 vydalo stranícke ústredie nariadenie o deportáciách z USSR do Kazachstanu 15 tis. roľníckych hospodárstiev – okolo 45 tis. osôb.

Tab. 7. Počet hospodárstiev deportovaných zo západných oblastí Ukrajiny do Kazachstanu v roku 1936

Oblasť	**Počet osôb**	**Počet hospodárstiev**	**Z toho hospodárstiev Poliakov**	**Z toho hospodárstiev Nemcov**
máj – jún 1936				
Vinnická	–	2 250	2 046	204
Kyjevská	–	3 317	2 186	1 131
Spolu	27 023	5 567	4 232	1 335
september 1936				
Vinnická	22 230	5 229	5 179	50
Kyjevská	20 724	4 204	2 083	2 121
Spolu	42 954	9 433	7 262	2 171
Celkovo	69 977	15 000	11 494	3 506

Deportácie sa zrealizovali v dvoch etapách: prvá v máji – júni 1936 (okolo 5,5 tis. rodín – 27 tis. osôb) a druhá v septembri 1936 (okolo 9,5 tis. rodín – 43 tis. osôb).Dovedna bolo z Kyjevskej a Vinnickej oblasti Ukrajiny presídlených 15 tis. rodín – bezmála 70 tis. osôb, z toho 76,7 % poľských a 23,3 % nemeckých rodín (pozri tab. 7). Deportovaných Poliakov a Nemcov osídľovali predovšetkým v Severokazašskej oblasti a čiastočne aj v Juhokazašskej oblasti Kazachstanu.

Ako svedčia materiály ukrajinskej NKVD, presídlenie Nemcov a Poliakov z Ukrajiny do Kazachstanu prebiehalo komplikovane a bolo zaznamenaných množstvo násilných prejavov zo strany osôb určených na deportáciu. Dochádzalo k útekom z miest bydlísk, podpaľačstvu (domov a celých osád, resp. samôt) a ničeniu vlastného majetku (napr. sadov, aby sa nedostali do rúk úradom), odohrávali sa prípady násilia voči osobám realizujúcim presídlenia, boli zaznamenané vyhrážky likvidovania vidieckych aktivistov a vedenia kolchozov, šírenie protipresídleneckej agitácie, ako aj množstvo samovrážd. Veľmi šokujúcou bola aj situácia poľských a nemeckých rodín v širych stepiach Kazachstanu – v špeciálnych kolóniách spravovaných NKVD. Ich status deportovaných sa neskôr stotožnil so statusom „bývalých kulakov“ vysídlených v období kolektivizácie.

Čistky v ďalekovýchodnom pohraničí a na južných hraniciach ZSSR (1937 – 1938)

Z pohľadu širšieho kontextu – v ďalšom období (1937 – 1938) prebiehali v ZSSR čistky **ďalekovýchodného pohraničia** (s Japonskom a ním anektovaným Mandžuskom) a týkali sa predovšetkým Kórejčanov a taktiež **južných hraníc** (najmä s Tureckom, Iránom, Afganistanom) aj keď tieto spadali do obdobia tzv. Veľkého teroru (a často sa označujú ako „národnostné operácie“ NKVD).

Deportácie Kórejčanov (1937)

V ruskom Priamursku (Vonkajšie Mandžusko) žili Kórejčania už od 19. storočia a po japonskej okupácii Kórei v roku 1910 ich počet v regióne začal stúpať (56 tis. v roku 1917). Po začlenení Ďalekovýchodnej republiky do sovietskeho Ruska v novembri 1922 aj statisíce Kórejčanov, Číňanov, Japoncov atď. sa stali sovietskymi občanmi. V Ďalekovýchodnom kraji RSFSR existovalo 15 národnostných rajónov. Sovietski Kórejčania (endoetnonym Korjo-Saram) mali svoj Posjetský národnostný rajón (na styku sovietskych, kórejských a čínskych hraníc) s 55 kórejskými obecnými radami. Tie vytvárali minimálne polovicu poľnohospodárskych produktov vyprodukovaných v regióne. Podľa cenzu z roku 1926 žilo na území Ďalekého východu 168 tis. Kórejčanov (viac než ¼ obyvateľov regiónu), 77 tis. Číňanov a asi 1 tis. Japoncov.

V 30. rokoch sa zmenila nielen vnútorná politika ZSSR, ale výrazne sa skomplikovala aj situácia na Ďalekom východe. Japonsko, ktoré do tej doby úplne ovládlo Kóreu, v roku 1932 obsadilo celý severovýchod Číny a na jej území vytvorilo bábkový štát Mandžukuo (v oblasti

Mandžuska a východného vnútorného Mongolska), ktorý susedil zo ZSSR. V roku 1936 začalo Tokio rozsiahlu intervenciu v Číne. Japonsko bolo v tom čase ekonomicky a vojensky jedným z najsilnejších štátov s otvorene militaristickou a expanzívne orientovanou ideológiou.

Pre Kremeľ bola japonská vláda nielen „prirodzeným" geopolitickým rivalom na Ďalekom východe, ale aj s „antikomunistickým" presvedčením. Po spojení japonských, kórejských a čínskych zdrojov sa impérium stávalo smrteľnou hrozbou pre sovietske ďalekovýchodné hranice. Olej do ohňa prilial tzv. Pakt proti Kominterne, ktorý v novembri 1936 uzavrelo nacistické Nemecko a Japonsko, a táto vojensko-politická aliancia bola otvorene namierená proti ZSSR. Kremeľ odteraz vnímal celú situáciu na Ďalekom východe ako predvojnovú. Sústredenie vojsk pri sovietskych hraniciach a početné pohraničné incidenty posilňovali presvedčenie o hroziacej vojne s Japonskom.

Za týchto podmienok začali vedúci predstavitelia ZSSR riešiť bezpečnostné otázky Ďalekého východu (podobne ako v prípade západného sovietskeho pohraničia v rokoch 1935 – 1936) a to čisto čekisticko-vojenskými metódami. Japonské, čínske a kórejské diaspóry boli pre Moskvu strašidlom početnej „piatej kolóny" a živnou pôdou pre japonskú špionáž. Politické vedenie ZSSR nadobudlo presvedčenie, že prišiel čas na ich vysťahovanie. Pravdepodobne sa inšpirovalo Japoncami, ktorí v tej dobe už realizovali deportácie Kórejčanov (na južný /japonský/ Sachalin a do vnútrozemia Kórejského polostrova). Japonci sa však na Kórejčanov pozerali trochu inak – ako na živnú pôdu pre sovietsku špionáž.

Sovietske špeciálne služby ďalekovýchodného regiónu dostali povolenie na sledovanie, prehľadávanie obydlí, vykazovanie z krajiny, zaistenie a likvidáciu japonských špiónskych ohnísk. Najjednoduchšie to bolo s japonskou diaspórou – bola najmenšou a sústreďovala sa najmä vo Vladivostoku. Japoncov vykázali z krajiny do jedného. Komplikovanejšie to bolo s Číňanmi (v roku 1937 okolo 25. tis.) a najmä Kórejčanmi – vyše 170 tis. osôb. Hlavný úder smeroval na posledných.

Ešte pred samotnými deportáciami orgány NKVD vykonali v Ďalekovýchodnom kraji rozsiahle represie, ktoré vynikli aj na pozadí všeobecného teroru v roku 1937. Boli zlikvidovaní takmer všetci vedúci predstavitelia VKS(b) kórejskej národnosti, prakticky všetci „červení Kórejčania" – poľní velitelia oddielov z čias revolučného obdobia a tiež pracovníci NKVD, celá kórejská sekcia Kominterny; väčšina kórejskej inteligencie bola uväznená. Počas nasledujúcich deportácií orgány NKVD zatkli okolo 2,5 tis. osôb spomedzi Kórejčanov určených na presídlenie. V podobnom duchu prebiehali na Ďalekom východe represie proti Číňanom (pozri *„čínska operácia" NKVD* v ďalšej kapitole).

Impulzom k deportovaniu Kórejčanov sa stalo spoločné uznesenie ÚV VKS(b) a RĽK ZSSR „O vysťahovaní kórejského obyvateľstva z pohraničných oblastí Ďalekého východu“ z 21. augusta 1937 (podpísané Stalinom a Molotovom), v ktorom bol deklarovaný účel akcie – „zabrániť prenikaniu japonskej špionáže do Ďalekovýchodného kraja“. Teda kórejské obyvateľstvo nebolo priamo (kolektívne) obvinené z podpory japonskej rozviedky, ale išlo o preventívnu akciu (na zamedzenie prenikania špionáže do ich radov). Zrejme z tohto dôvodu vláda „humánne“ nariadila všetkým vysťahovaným Kórejčanom vyplácať peňažnú náhradu za ponechaný majetok a aj úrodu na poliach a na ceste do nového bydliska sa im mali vyplácané „diéty“, ako pri bežnej pracovnej ceste. V dejinách sovietskych deportácií stalinského obdobia to bol unikátny jav. Okrem toho bolo miestnej vláde nariadené nebrániť Kórejčanom, aby emigrovali, ak budú chcieť (do Číny alebo do Kórei), a umožniť „zjednodušený postup prekračovania hraníc“.

Aj keď sa prvoplánovo počítalo s presídlením do Strednej Ázie 11,6 tis. kórejských rodín – 60 tis. ľudí priamo z pohraničného pásma, miestna vláda sa snažila o prekročenie plánu. Do 1. októbra 1937 bolo z ďalekovýchodného Prímoria do Kazachstanu presídlených 15,6 tis. rodín – 75,3 tis. ľudí, prakticky všetkých Kórejčanov žijúcich v pohraničných rajónoch od Vladivostoku po Chabarovsk. Avšak na vrchole vojnovej a špionážnej hystérie v roku 1937 aj tento počet sa zdal nedostatočný a ľudový komisár vnútra Nikolaj Ježov sa dožadoval od Stalina povolenia na deportáciu ďalších Kórejčanov. Napokon Politbyro rozhodlo o vysťahovaní všetkých Kórejčanov z Ďalekého východu bez výnimky. Celá operácia skončila ku koncu októbra 1937 a jej výsledkom bolo presídlenie 36 442 rodín – 171 781 Kórejčanov do Strednej Ázie. Súčasne s udalosťami na Ďalekom východe sa vo všetkých mestách centrálnej časti Ruska rozbehla kampaň na identifikáciu, zatknutie a deportáciu občanov kórejského pôvodu, ktorí tam žili alebo študovali (výsledky tejto operácie nie sú doposiaľ odkryté).

Podľa údajov NKVD v ďalekovýchodnom regióne ešte ostávalo okolo 700 Kórejčanov na Kamčatke a na rybárskych lodiach. Kórejských rybárov deportovali v novembri 1937 do oblasti Astracháne na pobreží Kaspického mora. Deportácia sa uskutočnila aj zo severnej (sovietskej) časti ostrova Sachalin, z ktorej bolo deportovaných 1 187 Kórejčanov. Spolu s nimi bolo z ďalekovýchodného regiónu deportovaných ďalších vyše 8 tis. ľudí – 7 tis. Číňanov, okolo 1 tis. tzv. charbinských repatriantov[38] a niekoľko stoviek Poliakov, Nemcov a iných. Celkovo tak išlo o deportáciu 180 – 182 tis. ľudí.

Dôsledkom tejto masívnej deportácie bolo vyprázdnenie množstva rajónov Ďalekovýchodného kraja. Nasledujúce pokusy urýchlene osídliť kraj a kompenzovať tak demografické

[38] Pozri *„charbinská operácia“ NKVD* v ďalšej kapitole.

a ekonomické straty sa nepodarili (v rokoch 1937 – 1939 sa podarilo umiestniť len 3 700 rodín z iných regiónov ZSSR).

Väčšina deportovaných Kórejčanov skončila v Kazachstane (20 170 rodín – 95 526 osôb), najmä v mestách a mestečkách. Z toho 9,35 tis. Ľudí na severe Kazachstanu v osadách poľských a nemeckých presídlencov zo západného pohraničia ZSSR. Zvyšok bol usadený v Uzbekistane (16 272 rodín – 76 525 ľudí), niektorí v iných stredoázijských republikách a v malom počte aj v Stalingradskej oblasti (kórejskí rybári – okolo 500 osôb). Osadníkov privítal kontinentálny zimný chlad, nezodpovednosť a nevôľa miestnych úradov, nedostatok bývania, vody, potravín, liekov a spočiatku aj nedostatok práce (na viacerých miestach dokonca hrozil hladomor). Deportácie neprežilo približne 40 tis. Kórejčanov.

Čistky na južných hraniciach ZSSR (1937 – 1938)

V rokoch 1937 – 1938 čistky prebiehali nielen na západných a východných hraniciach ZSSR, ale – prirodzene – aj na južných úsekoch, predovšetkým s Tureckom, Iránom a Afganistanom.

Už v júli 1937 boli na sovietskych hraniciach v Strednej Ázii a Zakaukazsku vytýčené špeciálne zakázané pásma, z ktorých bolo potrebné vysídliť obyvateľstvo. Vyčistiť od „nespoľahlivého živlu“ sa predurčilo celkovo 40 pohraničných regiónov Gruzínska, Arménska, Azerbajdžanu, Turkménska, Uzbekistanu a Tadžikistanu. V dôsledku toho do Kirgizska a Kazachstanu bolo vysťahovaných najmenej 1 325 „prihraničných“ Kurdov. Koncom roku 1937 bolo odsunutých z Arménska a Azerbajdžanu 1 121 kurdských a arménskych rodín, ktoré usadili v Kazachstane.

V januári 1938 sovietska vláda prijala riešenie o presídlení 2 tis. rodín (okolo 6 tis. osôb) Iráncov (Peržanov), ktorí získali sovietske občianstvo, z pohraničných rajónov Azerbajdžanskej SSR do južných a juhovýchodných oblastí Kazachstanu. Napokon v priebehu roku 1938 prebehla deportácia iránskych (perzských) Židov z Maryjskej oblasti Turkmenistanu (juhovýchod Turanskej nížiny na hranici púšte Karakum) do severnej púštnej časti regiónu (do prírodného pásma neveľmi vhodného pre ľudský život).

Bilancia čistiek v sovietskom pohraničí (1930 – 1938)

Podľa dostupných informácií celkový počet etník deportovaných v dôsledku čistiek západného sovietskeho pohraničia v rokoch 1930 – 1936 je možné vyčísliť na minimálne 170,6 tis. osôb, z toho 140 tis. osôb (82 %) bolo deportovaných z Ukrajiny – prevažne Poliakov a

Nemcov. Počet deportovaných zo západného pohraničia sa tak vyrovnáva mohutným deportáciám Kórejčanov (najmenej 172 tis. osôb) z ďalekovýchodného pohraničného pásma v roku 1937. Pritom práve Kórejčanov je možné označiť za prvé etnikum v ZSSR, ktoré bolo podrobené totálnej deportácii.

Celkovo v rámci čistiek sovietskeho pohraničia v rokoch 1930 – 1938 bolo deportovaných do vnútorných krajov ZSSR prinajmenšom 364 tis. osôb (pozri tab. 8).

Tab. 8. Čistky v sovietskom pohraničí a deportácie národnostných menšín v ZSSR v rokoch 1930 – 1938

Pohraničné pásmo	Deportovaní	Obdobie deportácie	Počet rodín	Počet osôb	Miesto presídlenia
Bielorusko	jednotlivci „špeciálneho účelu“	máj 1930	183	3 579	Sibír, Ďalekovýchodný kraj
Ukrajina	jednotlivci „špeciálneho účelu“	máj 1930	32 (neúplný)	14 894	Ďalekovýchodný kraj
Ukrajina	Poliaci, Nemci, iní	február 1935	2 000	8 678	Bielomorsko-baltský kombinát
Ukrajina	Poliaci, Nemci, iní	február – marec 1935	8 342	38 996	vých. oblasti Ukrajiny
Leningradská obl. a Karelská ASSR	Fíni	apríl 1935 – 1. pol. 1936	–	cca 27 000	Tadžikistan, Kirgizsko, Kazachstan, Záp. Sibír Vologodská obl.
Ukrajina	Poliaci	september 1935 – január 1936	1 850	cca 7 500	vých. oblasti Ukrajiny, Bielomorsko-baltský tábor NKVD
Ukrajina	Poliaci a Nemci	máj – september 1936	15 000	69 977	Kazachstan
Ďalekovýchodný kraj (RSFSR)	Kórejčania	september – október 1937	36 442	171 781	Kazachstan, Uzbekistan
Ďalekovýchodný kraj (RSFSR)	Číňania, „charbinci“, Poliaci a Nemci	september – október 1937	–	cca 8 000	Kazachstan, Uzbekistan
Stredná Ázia a Zakaukazsko*	Kurdi a Arméni	2. pol. 1937	– 1 121 (Kurdov a Arménov)	1325 (Kurdov) –	Kirgizsko, Kazachstan
Azerbajdžan	Iránci	1938	cca 2 000	cca 6 000	Kazachstan
Turkménsko	iránski (perzski) Židia	1938	–	–	severné Turkménsko

* Zo 40 pohraničných rajónov Gruzínska, Arménska, Azerbajdžanu, Turkménska, Uzbekistanu a Tadžikistanu.

Kapitola V
REPRESIE A DEPORTÁCIE V OBDOBÍ VEĽKÉHO TERORU (1937 – 1938)

Na konci 30. rokov sa celým ZSSR prehnali mohutné represálie nazývané v historiografii **Veľkým terorom**, resp. aj Veľkou čistkou. Išlo celkovo o najmasovejšie represie v rámci existencie Sovietskeho zväzu, ktorú iniciovalo komunistické vedenie a osobne Stalin.

Pod príčiny vzniku Veľkého teroru[39] (1937 – 1938) sa podpísali ako medzinárodné faktory, tak aj vnútropolitické aspekty pomerov v ZSSR. Z medzinárodného hľadiska Sovietsky zväz bol v tej dobe konfrontovaný s agresívnou politikou Japonska a Nemecka, Paktom proti Kominterne, občianskou vojnou v Španielsku a politikou appeasmentu. Európa stála na prahu novej vojny a tohto momentu sa stalinské vedenie obávalo. Totiž uvedomovalo si nestabilnú vnútropolitickú situáciu spojenú s reálnou a domnelou opozíciou nielen v straníckych radoch, ale aj v spoločnosti.

Bývalú stranícku opozíciu z 20. rokov Stalin síce neutralizoval, no nezlikvidoval, nebol dokončený ani proces generačnej výmeny straníckych kádrov (minimalizovanie vplyvu starej straníckej gardy), ktoré boli súčasťou budovania stalinského systému. Navyše v dôsledku expanzie strany (prostredníctvom tzv. leninských výziev – masových náborov do strany) ocitlo sa v nej množstvo nových nepreverených kádrov.

Napriek absolútnemu rastu počtu straníkov podiel robotníkov v strane (a to nie zamestnaním, ale svetonázorom) klesal. Spomedzi robotníkov, ktorí v rokoch 1926 – 1929 vstúpili do strany, takmer 45 % pochádzalo z roľníckych rodín. Počas prvých päťročníc proletariát intenzívne doplňovalo roľníctvo. Táto tendencia bola pozorovaná aj na ústredí strany. Noví robotníci vstupujúci do strany niesli so sebou roľnícku psychológiu a kultúru. Nízka bola aj vzdelanostná úroveň týchto posíl. Aj na konci 30. rokov počet negramotných v strane tvoril 3 % (podiel negramotného obyvateľstva krajiny bol v tom čase 20 %). Nízkou bola aj vzdelanostná úroveň straníckej elity. V 30. rokoch viac ako 70 % tajomníkov okresných a mestských straníckych

[39] Názory na príčiny Veľkého teroru sa v historiografii rôznia. Tradičná totalitná koncepcia zo 60. rokov 20. storočia kládla jeho počiatok do súvislosti s vraždou S. Kirova a Stalinovou snahou zbaviť sa svojich rivalov a všetkých bývalých lídrov straníckej opozície. Revizionistická historiografia začala od 70. rokov hľadať ďalšie príčiny a teror označila skôr za náhodný jav a dôsledok chaosu v strane a spoločnosti, než za akciu dôsledne riadenú z boľševického ústredia ovládaného Stalinom. V súčasnosti je Veľký teror najčastejšie chápaný ako kombinácia viacerých javov, resp. reťaz navzájom prepojených javov, z ktorých každý je možné vysvetliť vlastnými príčinami. Pritom sa berú do úvahy aj patologické rysy Stalinovej povahy.

výborov malo len základné vzdelanie a medzi tajomníkmi krajských, oblastných výborov a ÚV komunistických strán zväzových republík to bolo 40 %. V dôsledku toho mnohí nielen radoví straníci, ale aj značná časť členov vedenia strany nechápali podstatu teoretických sporov, ktoré sa viedli na mocenskom „vrchole“ strany. Zase pre vyššie stranícke vedenie to bola dobrá príležitosť na všetky druhy manipulácií v ich vlastných záujmoch.

S režimom boli nespokojné aj široké vrstvy spoločnosti – tí, ktorí boli vystavení administratívnemu tlaku a represiám v dôsledku kolektivizácie a rozkulačovania, útokov na cirkev, industrializácie atď.; tí, ktorí z existenčných dôvodov opustili prostredie vidieka v dôsledku hladomoru rokov 1932 – 1933 (vinili zaň sovietsku vládu) a migrovali po krajine; ako aj tí, ktorí boli násilne vysťahovaní zo sovietskych miest, pohraničných území, nútene nasadení na veľkých štátnych hospodárskych projektoch atď. Opozíciou k režimu boli nielen státisíce deportovaných kulakov, zavretých a postupne prepúšťaných v druhej polovici 30. rokov z miest špeciálnych osídlení, ale aj minimálne tretina tých perzekvovaných (600 – 700 tis.), ktorým sa podarilo z táborov a kolónií zutekať a prežívali v industrializujúcich sa mestách a na stavbách socializmu. Okrem toho tu bolo neprehliadnuteľné nebezpečenstvo „piatych kolón“.

Spojenie zložitej vnútropolitickej situácie s vonkajšou obavou z agresie teda vážne znepokojovalo vedenie strany a štátu. Sovietska propaganda prenášala tieto obavy a domnienky na ľudí. Všade sa „vyrojili“ nepriatelia režimu, špióni, sprisahanci, diverzanti a sabotéri, ktorí mali oslabovať krajinu znútra a vzbudzovali úzkosť vládnucich kruhov, že v prípade vonkajšej intervencie nastanú vnútorné masové povstania zamerané na povalenie boľševického režimu a opäť vzplanú separatistické tendencie. Teda zopakuje sa situácia, aká bola v revolučných rokoch 1917 – 1918 v cárskom Rusku.

Mnohých straníckych funkcionárov znepokojovali aj nadchádzajúce všeobecné, rovné a tajné voľby do Najvyššieho sovietu ZSSR, ktoré boli Stalinom vyhlásené na december 1937. V prvom rade sa obávali, že perzekvovaní „kulaci“, „cirkevníci“, „kontrarevolucionári“ a „spoločensky nebezpečné elementy“ sa spoja s ostatnými „nepriateľmi“ sovietskeho režimu a môžu tak ovplyvniť výsledky volieb. Obavy boli spôsobené aj tým, že „stalinska ústava“ z roku 1936 dávala státisícom prenasledovaných všetky práva. Stranícka elita v regiónoch sa obávala, že by sa mocenský balans mohol odkloniť od boľševikov.

Ako naznačujú predošlé riadky, vedenie boľševickej strany malo dostatok dôvodov na obavy a uskutočnenie masových čistiek. Ich cieľmi teda bolo odstránenie (izolácia a fyzická likvidácia) reálnych, domnelých a potenciálnych politických oponentov, pozostatkov kapitalistických tried, osôb nepriateľských sovietskemu zriadeniu, ale tiež zastrašenie obyvateľstva a

zmena národnostnej a sociálnej štruktúry spoločnosti. Téza „vykorenenia a porážky nepriateľov ľudu v záujme sovietskeho národa a budovania socializmu v ZSSR“ sa stala hlavným motívom činnosti všetkých orgánov vlády. Čistky zasiahli takmer všetky vrstvy sovietskej society – samotnú komunistickú stranu, dôstojnícky zbor, NKVD, úradníkov, inteligenciu, roľníctvo, etnické minority a náboženské skupiny.

Vertikála Veľkého teroru

Represie v straníckych radoch len nadviazali na „generálnu čistku VKS(b)“ (1933 – 1934) a čistky po atentáte na Kirova (1934 – 1936) sprevádzané masovým zatýkaním. V prvom rade sa zamerali na bývalých vedúcich predstaviteľov strany, odstavených od moci v 20. a 30. rokoch a spojených s tzv. ľavou a pravou opozíciou. V rokoch 1936 – 1938 sa uskutočnili tri veľké otvorené pojednávania nazývané ako „**moskovské procesy**“. Obvineným, ktorých súdilo Vojenské kolégium Najvyššieho súdu ZSSR, sa kládla za vinu spolupráca so západnými spravodajskými službami s cieľom zavraždenia Stalina a ďalších sovietskych lídrov, snaha o likvidáciu ZSSR a obnovenie kapitalizmu, antisovietske, kriminálne a sabotážne činy.

Prvý moskovský *monstrproces* sa konal v auguste 1936 proti „trockisticko-zinovievskemu teroristickému centru“. Obvinenými boli Zinoviev, Kamenev a 14 ďalších bývalých straníkov, ktorým sa okrem iného kládla za vinu vražda Kirova a sprisahanie proti Stalinovi. Všetci boli odsúdení na smrť a popravení.

V druhom moskovskom procese z januára 1937 bolo súdených 17 bývalých straníckych a štátnych funkcionárov – „trockistov“, medzi nimi boli Karl Radek, Georgij Piatakov, Grigorij Sokoľnikov. Trinásť osôb bolo popravených a traja smerovali do táborov (boli dodatočne popravení v rokoch 1939 a 1941). Proti tomuto procesu protestoval Sergo Ordžonikidze – jeden z mála, ktorý ešte dokázal Stalinovi protirečiť. V bezvýchodiskovej situácii ale napokon spáchal samovraždu.

Tretí moskovský proces sa uskutočnil v marci 1938. Súdených bolo 21 funkcionárov, trest smrti dostali vodcovia „pravicovej opozície“ vo VKS(b) Bucharin a Rykov a ďalších 14 osôb, medzi nimi niekoľko „trockistov“ a lekárov, ktorí údajne zapríčinili smrť spisovateľa Maxima Gorkého a člena Politbyra Valeriána Kujbyševa. Zvláštne postavenie medzi súdenými mal Genrich Jagoda – jeden z hlavných predstaviteľov sovietskych bezpečnostných orgánov (VČK, GPU, OGPU, NKVD) a do septembra 1936 ľudový komisár vnútra. Bol spoluorganizátorom prvého procesu a následne bol zatknutý a obvinený z nedbanlivosti a nedostatočnej aktivity pri odhaľovaní „nepriateľov ľudu“, z vraždy svojho predchodcu na čele OGPU Vjačeslava Menžinského,

protištátnych aktivít a trestných činov. Evidentne Stalin potreboval pre rozsiahle represie spoľahlivejšieho človeka, a tým sa stal **Nikolaj Ježov** – nový ľudový komisár vnútra a generálny komisár Štátnej bezpečnosti ZSSR (september 1936 – november 1938) pri súčasnom zastávaní funkcií tajomníka ÚV VKS(b) a predsedu Komisie straníckej kontroly pri ÚV VKS(b).

Evidentne poslaním moskovských procesov bolo dodanie obrazu legitímnosti Veľkému teroru a občanom Sovietskeho zväzu mali dokázať existenciu rozsiahlych sprisahaní proti štátu, pričom jediným spôsobom boja s nimi boli represie. Pozoruhodnou je aj tá skutočnosť, že väčšina „starých boľševikov“, ktorá zohrala kľúčové úlohy v roku 1917 alebo neskôr v sovietskej vláde, bola popravená. Jediným členom pôvodného 7-členného Politbyra z roku 1917, ktorý ostal nažive, bol samotný Stalin. Zo zostávajúcich 5 členov (t. j. nepočítajúc Lenina) boli štyria (A. Bubnov, G. Zinoviev, L. Kamenev, G. Sokoľnikov) popravení a Lev Trockij v roku 1940 v exile zavraždený.

Vcelku išlo o bezprecedentný útok do vlastných straníckych radov. Rozbehli sa masové vylúčenia zo strany a vyradení komunisti sa automaticky stávali objektami represií. Podľa niektorých údajov celkovo v rokoch 1937 – 1938 bolo popravených alebo uväznených takmer 117 tis. členov VKS(b). Zo 139 členov Ústredného výboru strany, zvoleného v roku 1934 na XVII. straníckom zjazde, bolo zatknutých a popravených takmer 70 % straníkov (97 zastrelených a 5 spáchali samovraždu), a dokonca aj takmer 57 % delegátov samotného zjazdu (z 1956 delegátov bolo 1 108 zatknutých a obvinených z kontrarevolučných zločinov).

Na pozadí moskovských procesov prebiehali **čistky v Červenej armáde**. V júni 1937 sa konal tajný súd nad skupinou ôsmich najvyšších vojenských veliteľov na čele s maršalom Michailom Tuchačevským, ktorí boli označení za „fašistických špiónov“, obvinení zo spolupráce s Trockým a obžalovaní z prípravy ozbrojeného prevratu. Všetci boli odsúdení na trest smrti a následne začali rozsiahle represálie voči významnej časti armádnych dôstojníkov. V rokoch 1937 – 1939 bolo z politických dôvodov zatknutých alebo zbavených hodnosti okolo 32 – 35 tis. vyšších, stredných a nižších dôstojníkov (približne 1/5 celého veliteľského zboru). Z takmer 800 zatknutých armádnych veliteľov (od veliteľa brigády vyššie) bolo vyše 400 popravených a okolo 100 uväznených.

Masové **čistky** prebiehali aj **v radoch NKVD**, keď sa velenia ujal Nikolaj Ježov – „režisér“ druhého a tretieho moskovského monstrprocesu, a to pod priamym dohľadom Stalina. Do augusta 1938 bolo zatknutých 2300 pracovníkov NKVD a z toho 1860 za „kontrarevolučné zločiny“. Celkovo do roku 1939 represie zasiahli asi 20 tis. príslušníkov orgánov štátnej bezpečnosti, vrátane bývalých vysokopostavených „čekistov“ a „spolubojovníkov Dzeržinského“.

Aj keď čistky v straníckych orgánoch, v armáde a bezpečnostných zložkách vyzerali navonok „pôsobivo“, jadrom Veľkého teroru sa stali ***masové operácie*** začaté v auguste 1937 (NKVD sa naň pripravoval takmer rok) s dopadom na celú sovietsku spoločnosť. V tomto období štátneho násilia boli sovietski občania prenasledovaní na základe **operačných rozkazov NKVD**, schválených Politbyrom ÚV VKS(b). Séria týchto rozkazov, ktoré sa zrealizovali v rokoch 1937 – 1938, sa stala v spoločnosti základom vyvolania atmosféry *totálneho strachu*, bezvýchodiskovosti, dvojtvárnej morálky, udávania a špiónománie. Hľadali sa všadeprítomní „nepriatelia ľudu“, „trockisti“, „diverzanti“ „špióni cudzích rozviedok“ a pod.

Realizácii masových represií napomohla aj dlhodobá registrácia „antisovietskych elementov“ orgánmi NKVD. Pod túto a ďalšie kategórie spadali osoby, ktoré už predtým boli perzekvované z politických dôvodov (napr. účastníci bieleho hnutia v čase občianskej vojny, alebo roľníci-kulaci počas kolektivizácie, ktorí sa postupne vracali do miest bydlísk po prepustení z lágrov), ďalej predstavitelia „starého režimu“ (od šľachty po podnikateľov a úradníkov), členovia bývalých nekomunistických strán, predstavitelia kléru (nielen pravoslávneho, ale aj luteránskeho, katolíckeho, islamského) a rôznych náboženských spoločenstiev (siekt), politickí emigranti a zahraniční komunisti usadení v ZSSR (napr. Béla Kun, Milan Gorkić, Julián Leszczyński-Lenski a mnohí iní), ako aj reemigranti, ktorí sa vrátili do ZSSR, resp. všetci s kontaktmi na zahraničie.

Uskutočnenie operačných rozkazov NKVD v regiónoch mali na starosti tzv. **trojky**, resp. **operatívne trojky** – orgány administratívnej (mimosúdnej) represie pri republikánskych, krajských a oblastných správach NKVD. Pozostávali z troch funkcionárov –náčelníka NKVD, prokurátora a tajomníka strany príslušnej oblasti (kraja, republiky). „Vyšetrovanie“ prebiehalo v urýchlenej a v zjednodušenej forme bez rešpektovania elementárnych zákonných práv. Konali sa za zatvorenými dverami a v neprítomnosti obvineného, takže nemal príležitosť brániť sa. Proti trojkou vzneseným obvineniam (a uplatňovali sa len dva typy trestov – poprava /kategória I/ a deportácia do lágrov GULAG, resp. väzenie /kategória II/ na 8 – 10 rokov) nebolo možnosti odvolania a verdikt sa vykonával maximálne zrýchlene. Popravy sa vykonávali hlavne v suterénoch väzníc NKVD alebo v prímestských lesoch. Mŕtvoly boli vhadzované do predtým vykopaných jám a masových hrobov. Podľa tajných inštrukcií NKVD – popravy mali prebehnúť v maximálnom utajení miesta a dátumu.

Pre každý región ZSSR a jednotlivé kategórie boli stanovené limity, ktoré sa neustále prehodnocovali – zvyšovali a určovali sa dodatočné limity. Nešlo ani tak o tlak Kremľa ako o horlivosť miestnych straníckych štruktúr a regionálnych správ NKVD, ktorí sa medzi sebou

predbiehali a „súťažili“ koľko „nepriateľov ľudu“ zaistiť a dodať. Prekročenie kvót a žiadostí o ich navýšenie spravidla moskovské ústredie akceptovalo. Rozhodujúce slovo mal Stalin, ale „krvavé rozsudky“ nad obžalovanými (celé spisy) podpisovalo celé Politbyro vrátane V. Molotova, A. Kaganoviča, K. Vorošilova, A. Mikojana, S. Kosiora, A. Ždanova a ďalších. Zároveň koncom júla 1937 Politbyro prijalo rozhodnutie o rozšírení systému lágrov GULAG.

„Kulacká operácia“ NKVD

Z hľadiska počtu obetí najväčšou bola tzv. *kulacká operácia* – realizovaná na základe **Operatívneho rozkazu NKVD ZSSR č. 00447** „O operácii po represiách bývalých kulakov, kriminálnikov a iných antisovietskych elementov“ z 30. júla 1937, ktorú rozpracoval ľudový komisár vnútra **Nikolaj Ježov** na pokyn a s odobrením Politbyra. Podľa jeho inštrukcií sa operácia mala zamerať na široký „sortiment“ antisovietskych elementov: „...bývalých kulakov, ktorí sa vrátili po výkone trestu alebo utiekli z táborov a miest špeciálnych osídlení, kulakov ukrývajúcich sa pred rozkulačením a usvedčených z protisovietskej činnosti; bývalých kulakov a spoločensky nebezpečné osoby, ktoré pôsobili v povstaleckých, fašistických, teroristických organizáciách a bandách; príslušníkov protisovietskych strán, reemigrantov skrývajúcich sa pred represiami, utekajúcich z miest zaistenia a vyvíjajúcich aktívnu protisovietsku činnosť; účastníkov kozáckych a bielogvardejských organizácií; najaktívnejšie antisovietske elementy z radov bývalých kulakov, banditov, „bielych“, sektárskych aktivistov, duchovných a iných, ktorí sú toho času vo väzniciach, lágroch, pracovných táboroch a kolóniách; kriminálnikov a zločincov, ktorí sú vo väzbe, ale ktorých osobné spisy ešte neboli preskúmané justičnými orgánmi; zločincov, ktorí sú v lágroch a pracovných osadách a ktorí tam vykonávajú trestnú činnosť“. So širokým „sortimentom“ perzekvovaných osôb – podľa Ježova „pokračujúcich v aktívnej protisovietskej rozvratnej činnosti“ – súviseli aj celkové výsledky „kulackej operácie“, ktorá trvala od augusta 1937 do novembra 1938. Celkovo bolo odsúdených najmenej 770 tis. ľudí, z ktorých viac ako 370 tis. (48 %) bolo odsúdených na smrť a viac ako 380 tisíc (49 %) na rôzne obdobia väzenia. Podľa iných novších údajov bolo odsúdených do 820 tis. osôb a okolo 440 tis. ľudí bolo popravených. Neprehliadnuteľnou je skutočnosť, že v sumári celkových výsledkov Veľkého teroru práve v rámci „kulackej operácie“ bola vykonaná zhruba polovica všetkých zatknutí a viac než polovica všetkých odsúdení a popráv z tohto obdobia.

Rozhodnutím Politbyra zo začiatku júla 1937 bol stanovený postup pri zatýkaní rodinných príslušníkov perzekvovaných. Následne bol vydaný príslušný **rozkaz NKVD č. 00486**

„O operácii po represiách žien a detí nepriateľov vlasti“ z augusta 1937. Nariadil zatýkanie a odsúdenie k trestu pobytu v lágroch (na 8 – 10 rokov) manželiek alebo družiek „zradcov vlasti a členov špionážnych a sabotérskych trockicko-pravicových organizácií“. Celkovo bolo zatknutých okolo 18 tis. žien. V prípade ich detí – mali byť odoberané z perzekvovaných rodín a posielané do pracovných táborov, prevýchovných zariadení či sirotincov, resp. odovzdávané príbuzným na opatrovníctvo (celkovo bolo odobraných najmenej 25 tis. detí, z ktorých 3 tis. bolo odovzdaných opatrovateľským rodinám alebo navráteným matkám). Okrem toho perzekúcia „sociálno-nebezpečných“ detí bola zjednodušená znížením trestnej zodpovednosti na 12 rokov v roku 1935. Táto právna úprava bola namierená jednak proti bezprizorným deťom, keďže ich počet výrazne stúpol v priebehu prvej päťročnice kvôli kolektivizácii a hladomoru, jednak umožňoval vydierať väznených zatýkaním ich detí, ak by sa nechceli priznať. Prakticky bolo možné uväzniť príbuzných každého zaisteného za antisovietsku činnosť. Napríklad 7. novembra 1937 pri večeri u Vorošilova po slávnostnej manifestácii na Červenom námestí Stalin poznamenal: „*Zlikvidujeme nielen všetkých nepriateľov, ale aj ich rodiny zničíme, celý ich rod do posledného kolena*“.

Súčasné výskumy jasne dokazujú, že začiatok „kulackej operácie“ a jej ukončenie sa uskutočňovalo pod dohľadom Politbyra, najmä jej „architekta“ Stalina. Identifikácia jednotlivých obetí a skupín teroru nebola náhodná, ale postupovalo sa systematicky. Kampaň sa realizovala podľa striktných oficiálnych inštrukcií.

„Národnostné operácie“ NKVD

Súbežne s „kulackou“ prebiehali aj ďalšie operácie. Operačným rozkazom NKVD ZSSR č. 00439 „O represívnej operácii nemeckých štátnych občanov podozrivých zo špionáže proti ZSSR“ z 25. júla 1937 bol spustený mechanizmus masových represií namierených proti národnostným menšinám (zväčša zahraničného pôvodu), obývajúcich ZSSR – tzv. operácia *poľská, nemecká, fínska, karelská, nórska, lotyšská, litovská, estónska, rumunská, grécka, macedónska, bulharská, mingrelská, lazská, kórejská, japonská, čínska, „charbinská“, kurdská, iránska (perzská), afganská (paštúnska)* atď. Oficiálne cieľom **„národnostných operácií“** bol boj s diverzantsko-povstaleckými a špionážnymi kádrami rozviedok kapitalistických krajín. Totiž v podmienkach vojnového ohrozenia ZSSR na konci 30. rokov boľševici uplatnili princíp kolektívnej viny na všetky národnosti cudzieho pôvodu, ktoré boli vnímané ako špionážno-sabotážna báza aktivít zahraničných spravodajských služieb a ako prostredie potenciálne nelojálne voči sovietskemu režimu (tzv. piata kolóna).

Na rozdiel od „kulackej operácie“ neboli stanovené žiadne limity ani vydané žiadne podrobnejšie inštrukcie uskutočnenia „národnostných operácií“ v regiónoch. Náčelníkom miestnych štruktúr NKVD bola poskytnutá voľnosť pri posudzovaní jednotlivých prípadov zatknutia a vedenie protokolov sa nevyžadovalo.

Podľa Operatívneho rozkazu NKVD č. 00485 „O represívnej operácii členov Poľskej vojenskej organizácie (POV) v ZSSR“ z 11. augusta 1937 bol stanovený tzv. ***albumový poriadok*** realizácie „národnostných operácií“. Zväzky („albumy“ – v žargóne NKVD), pozostávali z jednotlivých osvedčení (rus. *spravka*) na každú zaistenú osobu s konkrétnejším vysvetlením vyšetrovacích a agentúrnych materiálov, ktoré určovali mieru viny obvineného (vlastne odporúčali trest). Tieto sa z regiónov zasielali do Moskvy. Na ústredí NKVD boli posudzované (mechanicky, bez prešetrenia) na zasadnutiach Komisie NKVD a Prokuratúry ZSSR (tzv. dvojky) a v protokolárnej podobe sa predkladali na schválenie ľudovému komisárovi vnútra Ježovovi a generálnemu prokurátorovi ZSSR Andrejovi Vyšinskému. Definitívne schválenie vyžadovalo okamžité vykonanie trestu. Od septembra 1938, keď sa v Moskve nahromadili tisícky „albumov“ z oblastí, krajov a republík ZSSR, na ich preskúmanie boli zriadené tzv. špeciálne trojky.

Najväčšou spomedzi „národnostných operácií“ a súčasne akousi „vzorovou“ sa stala tzv. **poľská operácia**. Na rozdiel od ostatných operácií sa vyznačovala výnimočnou dimenziou represií, ako aj ich rozsahom a krutosťou. Poliakom jednoducho boľševici obzvlášť nedôverovali – boli považovaní za extrémne „nespoľahlivý prvok“, potenciálnu „piatu kolónu“ v prípade vojny medzi ZSSR a Poľskom, resp. krajinami Západu. Podľa operačného rozkazu NKVD č. 00485 mali byť zaistení: členovia Poľskej vojenskej organizácie, všetci bývali vojnoví zajatci poľskej armády, ktorí zostali v ZSSR, prebehlíci z Poľska bez ohľadu na čas ich prechodu do ZSSR, politickí emigranti a politicky vymenení z Poľska, bývalí členovia Poľskej socialistickej strany a ďalších poľských protisovietskych politických strán, najaktívnejšia časť miestnych protisovietskych nacionalistických prvkov z poľských národnostných rajónov Ukrajiny a Bieloruska. Celkovo na základe *„poľskej operácie“* bolo v celom ZSSR zatknutých 144 tis. Poliakov, z ktorých bolo 140 tis. odsúdených a z nich 29 tis. deportovaných do lágrov a 111 tis. popravených (t. j. každý šiesty Poliak žijúci v ZSSR). Tieto údaje svedčia o tom, že v rámci „národnostných operácií“ práve sovietski Poliaci okúsili najväčšiu trýzeň – ich podiel na celkovom počte odsúdených činil 42 % a na celkovom počte popravených predstavoval až 45 %.

Okrem „poľskej operácie“ sa stali Poliaci obeťami operácií zameraných proti kulakom a katolíckej cirkvi, ako aj obeťami čistiek v straníckom, armádnom a bezpečnostnom aparáte. Odhaduje sa, že v rokoch 1937 – 1938 bolo perzekvovaných najmenej 200 000 Poliakov v ZSSR.

V prípade **„nemeckej operácie“** – ktorá síce mala osobitný Operačný rozkaz NKVD č. 00439, ale realizovala sa mechanizmami „poľskej operácie“, pri istých svojich špecifikách. Nešlo ani tak o „miestnych“ Nemcov (t. j. „svojich“, prevažne povolžských Nemcov, medzi ktorými boli zatýkania menej rozsiahle), ale o tradičné „podozrivé“ kontingenty – nemeckých občanov zdržujúcich sa v ZSSR, politických emigrantov, prebehlíkov, bývalých vojnových zajatcov, príslušníkov emigrantského a kultúrno-národného hnutia, návštevníkov nemeckých konzulátov, príjemcov listov a zásielok z Nemecka atď. Samozrejme, v rámci navýšenia kvót boli zaisťovaní aj ľudia kvôli ich nemeckej národnosti či nemecky znejúcemu priezvisku. Všetko záviselo od horlivosti a osobnej krutosti náčelníkov miestnych oddielov NKVD. Celkovo v rámci „nemeckej operácie“ bolo zatknutých 65 – 68 tis. Nemcov, odsúdených bolo 55 tis., z ktorých bolo popravených 42 tis.; odsúdených na rôzne obdobia vyhnanstva a deportácie – vyše 13 tis. ľudí.

Pozornosť zasluhujú aj tzv. **čínska** a **charbinská operácia** NKVD, uskutočnené v rokoch 1937 – 1938 na sovietskom Ďalekom východe (popri tzv. kórejskej operácii, masovej totálnej deportácii Kórejčanov v roku 1937 – *pozri predošlú kapitolu*).

„**Čínska operácia**“ sa rozbehla hneď po kórejskej, pritom spolu s Kórejčanmi do Strednej Ázie bol deportovaný kontingent 7 tis. Číňanov. Na konci decembra 1937 poslal ľudový komisár Ježov dva telegramy adresované ďalekovýchodnej správe NKVD, v ktorých dôrazne žiadal naštartovať opatrenia proti všetkým čínskym kriminálnikom a Číňanom „prejavujúcim provokačnú činnosť alebo teroristické úmysly“. Prvá akcia sa uskutočnila v noci z 29. na 30. decembra 1937 a príslušníci NKVD spolu s milíciou zlikvidovali vo Vladivostoku ohniská čínskeho podsvetia. Zatkli okolo 850 Číňanov. Nasledovali ďalšie masové razie, po ktorých od zaistených násilím získavali priznanie spolupráce s japonskou rozviedkou. V dňoch 22. a 28. februára 1938 sa uskutočnili druhá a tretia „čínska operácia“ NKVD, počas ktorých bolo zatknutých 5,1 tis. osôb. Celkovo v roku 1938 bolo v Prímorí zatknutých viac než 11 tis. Číňanov, z ktorých do leta toho roku bolo podľa verdiktov „trojok“ popravených viac než 3 tis. ľudí.

Rozmach „čínskych operácií“ upútal pozornosť čínskeho veľvyslanectva v Moskve, ktoré oficiálne požiadalo sovietsku vládu o zmiernenie opatrení proti Číňanom. Sovietsky zväz v tom čase skryto, ale aktívne podporoval čínsku vládu vo vojne proti Japonsku – dodával zbrane a vojenských poradcov. Preto bolo žiadosti čínskej ambasády vyhovené. V júni 1938 dostal Ježov pokyn pribrzdiť „čínske operácie“ vo Vladivostoku, zastaviť popravy a vysťahovať všetkých Číňanov bez sovietskeho občianstva do Sin-ťiangu v severozápadnej Číne (Ujgurská autonómna oblasť) a presídliť všetkých so sovietskym občianstvom do Kazachstanu.

Z väzníc na Ďalekom východe bolo prepustených takmer 3 tis. Číňanov a 10. júna 1938 začalo presídlenie prostredníctvom vlakových súprav do Sin-ťiangu 7,9 tis. čínskych občanov. Zvyšok – okolo 3,3 tis. – bol premiestnený do Kazachstanu. Celkovo v lete 1938 viac ako 20 tis. Číňanov opustilo územie ruského Ďalekého východu proti svojej vôli.

Za súčasť „národnostných operácií" sa v 30. rokoch považovali aj represie proti takému špecifickému etnickému spoločenstvu, akým boli „charbinci"[40] – zväčša etnickí Rusi (príp. Ukrajinci, Bielorusi atď.), ktorí žili a pracovali v Mandžusku od cárskych čias. Boli to desaťtisíce ľudí a veľa z nich sa tam narodilo. Časť z nich bola tak neopatrná a dôverčivá, že po podpísaní dohody o odovzdaní Východočínskej železnice japonskému bábkovému štátu Mandžukuo (v severovýchodnej Číne) v roku 1935 – sa presťahovali do ZSSR. Takmer okamžite sa ocitli v objektíve záujmu NKVD.

Operačný rozkaz NKVD ZSSR č. 00595, podpísaný Ježovom 20. septembra 1937, umožnil spustiť **represie proti „charbincom"**. V ňom sa uvádzalo: „Z dostupných agentúrno-operatívnych materiálov vyplýva, že „charbinci" prisťahovaní do ZSSR, pozostávajú v drvivej väčšine z bývalých bielych dôstojníkov, policajtov, žandárov, členov rôznych emigrantských špionážno-fašistických organizácií atď. Väčšinou sú to agenti japonskej rozviedky, ktorá ich niekoľko rokov posielala do ZSSR s účelom teroristickej, sabotážnej a špionážnej činnosti". Ježov sa odvolával na údaje, že od roku 1936 bolo perzekvovaných 4 500 „charbincov" (prevažne zamestnaných v železničnej doprave a priemysle) a vyšetrovanie ich prípadov odhalilo „starostlivo pripravenú a systematicky vykonávanú činnosť japonskej rozviedky v rámci organizovania sabotážnych a špionážnych základní z radov charbincov na území ZSSR".

[40] Termíny **„charbinci"** alebo **„ruskí charbinci"** označujú niekoľko generácií prevažne etnických Rusov, ktorí žili v regióne čínskeho (severomandžuského) mesta Charbin, v hlavnom uzle Východočínskej železnice (predtým Mandžuská železnica, južná vetva Transsibírskej magistrály) približne od roku 1898 do 60. rokov 20. storočia. Prví charbinskí ruskojazyční obyvatelia boli najmä stavbári a zamestnanci železnice a presťahovali sa do Charbinu, ktorý vybudovali ako centrum železničnej dopravnej siete. Do roku 1917 Charbin bol fakticky ruskou kolóniou obsluhujúcou Východočínsku železnicu (VČŽ). V dôsledku revolúcie a občianskej vojny sa v Charbine usadilo niekoľko desiatok tisíc tzv. bielych emigrantov (vojaci a dôstojníci, účastníci protiboľševického bieleho hnutia, členovia a úradníci vlád Sibíri a Ďalekého východu, inteligencia a obyčajní ľudia). Ruské obyvateľstvo Charbinu (asi 100 tis. ľudí) sa tak stalo najväčšou emigrantskou komunitou mimo Ruska. V roku 1924 bola v Pekingu podpísaná čínsko-sovietska dohoda, ktorá ustanovila právny štatút VČŽ. Podľa neho pracovať na železnici mohli len sovietski a čínski štátni príslušníci. Časť „charbincov", aby neprišla o prácu, prijala sovietske občianstvo. Po japonskom obsadení Mandžuska začiatkom 30. rokov a vytvorení bábkového štátu Mandžukuo (1932) na jeho území, Sovietsky zväz predal Japoncom v roku 1935 svoj podiel vo VČŽ. Na jar a v lete 1935 asi 30 tisíc „charbincov" – občanov ZSSR – využilo možnosť presťahovania sa do ZSSR, kde bola veľká núdza o robotníkov v dôsledku masovej industrializácie. V nasledujúcom období mnohí z nich boli perzekvovaní. V roku 1945, po vstupe sovietskej armády do Charbinu, boli všetci identifikovaní ako bielogvardejci. Spolu s kolaborantmi s japonským režimom ich deportovali do táborov GULAG. Po roku 1952 iniciovala sovietska vláda druhú vlnu repatriácie „charbincov", ktorým bolo umožnené usadiť sa len v Kazachstane. V roku 1955 niekdajšie územie Mandžukuo a s ním aj Charbin bolo Chruščovom odovzdané Čínskej ľudovej republike. Koncom 60. rokov ruský Charbin prestal existovať (žilo v ňom len okolo 900 osôb ruského pôvodu).

Pri realizácii „charbinskej operácie“ boli použité rovnaké mechanizmy ako pri uskutočnení poľskej a iných „národných operácií“ („albumový postup“, „dvojky“, represie členov rodín a pod.). Po „charbinskej línii“ v rokoch 1937 – 1938 bolo odsúdených 46,3 tis. ľudí, z ktorých 31 tis. bolo odsúdených na smrť zastrelením. Okolo 1 tis. „charbincov“ bolo v roku 1937 deportovaných do stredoázijských republík v rámci „kórejskej operácie“ NKVD.

Ďalšie „národnostné operácie“ NKVD uskutočnené v rokoch 1937 – 1938 boli z hľadiska počtu perzekvovaných osôb menej početné, ale z hľadiska percentuálneho vyjadrenia obetí represií oveľa väčšie (pozri tab. 9). Napr. grécka, fínska, estónska operácia v percentuálnom vyjadrení popravených (82 – 83,9 %) prevyšovali také masové operácie ako poľská a nemecká (76,1 – 79,4 %). Relatívne menšie percento popravených vykazovali „národnostné operácie“, represívny mechanizmus ktorých sa roztáčal deportačnou formou ako tomu bolo v prípade „kórejskej operácie“. Napr. iránska (15 % obetí z počtu odsúdených), afgánska (23 %), kurdská, arménska (iránskych Arménov), židovská (iránskych, resp. perzských Židov) a iné „národnostné operácie“ boli predovšetkým lokálnymi deportačnými akciami (aj keď Iráncov, iránskych Arménov ako aj Kórejčanov vyhľadávali po celom ZSSR). Čínska operácia (28,4 % obetí) sa zmenila na deportačnú v dôsledku zásahu čínskej ambasády v Moskve.

Tab. 9. Výsledky niektorých „národnostných operácií“ NKVD uskutočnených v rokoch 1937 – 1938

„Národnostné operácie“ NKVD	**Dátum príkazu na operáciu**	**Počet odsúdených**	**Počet popravených**	**% popravených**
nemecká	25. 7. 1937	55 055	41 898	76,1
poľská	11. 8. 1937	139 835	111 091	79,4
rumunská	17. 8. 1937	8 292	5 439	65,6
„charbinská“	20. 9. 1937	46 317	30 992	66,9
lotyšská	30. 11. 1937	21 300	16 575	77,8
grécka	11. 12. 1937	12 557	10 545	83,9
estónska	14. 12. 1937	9 735	7 998	82,1
fínska	14. 12. 1937	11 066	9 078	82
čínska	22. 12. 1937	okolo 11 000	3 123	28,4
iránska	29. 1. 1938	13 297	2 046	15,4
afganská	16. 2. 1938	1 557	366	23,5

V medziach realizácií „národnostných operácií“ od augusta 1937 do novembra 1938 bolo zatknutých 347 tis. osôb a odsúdených vyše 335,5 tis. osôb, z ktorých bolo takmer 247,2 tis. osôb (73,7 %) odsúdených na popravu zastrelením. Z hľadiska celkového počtu popravených v období Veľkého teroru to predstavovalo 1/3 obetí.

Milicionárska operácia

V rokoch 1937 – 1938 vykonávali represie nielen orgány štátnej bezpečnosti. Vlastne *treťou masovou operáciou* v rámci Veľkého teroru bola kampaň uskutočnená orgánmi Robotnícko-roľníckej milície (štrukturálna jednotka NKVD ZSSR). Impulzom pre jej uskutočnenie bolo rozsiahle sprísnenie pasového režimu a všeobecnej sociálnej kontroly, najmä v mestách a pohraničných oblastiach, ako aj nárast trestnej činnosti v krajine (a to aj napriek hromadnému zatýkaniu „kriminálnych elementov" v rámci „kulackej operácie") a napokon aj odbremenenie štátnobezpečnostných zložiek NKVD vykonávajúcich iné masové operácie. Príkaz NKVD ZSSR č. 00319 z mája 1938 upravoval činnosť tzv. milicionárskych trojok, ktoré od roku 1935 mali právo v administratívnom poriadku odsúdiť na vyhostenie alebo na 3 až 5 rokov väzenia v táboroch „sociálno-škodlivé" alebo „sociálno-nebezpečné" osoby (t. j. ľudí nevykonávajúcich „spoločensko-prospešnú prácu", ľudí bez trvalého miesta pobytu alebo bez pasu). Na oblastných a krajských policajných oddeleniach boli stanovené limity pre zatýkania „záškodníkov", kriminálnikov, ako aj „zlomyseľných porušovateľov pasových predpisov". Milicionári vykonali razie na predtým odsúdených, bezdomovcov, žobrákov, ľudí bez pasu, nezamestnaných, „od práce ulievajúcich sa" kolchozníkov a robotníkov, kriminálnikov (špekulantov, chuligánov, zlodejov-recidivistov) a iných. Pre naplnenie kvót často zatýkali aj mnohé náhodné osoby na ulici. V období rokov 1937 – 1938 „milicionárske trojky", pôsobiace v každom regióne krajiny, odsúdili najmenej 400 tis. osôb, v administratívnom riešení deportovali najmenej 200 tis. ľudí.

Koniec Veľkého teroru a jeho výsledky

Doba „Veľkého teroru" skončila koncom novembra 1938. Už 15. novembra Politbyro ÚV VKS(b) prijalo riešenie o pozastavení činnosti „špeciálnych trojok" a 17. novembra uznesenie RĽK ZSSR a ÚV VKS(b) pozastavovalo všetky masové operácie vrátane „národnostných". Nasledujúci rozkaz NKVD č. 00762 od 26. novembra 1938 zrušil všetky operatívne rozkazy a direktívy ohľadom masových operácií z rokov 1937 – 1938, nariaďoval všetky k tomu času vyšetrované prípady postúpiť justičným orgánom a Špeciálnemu zasadnutiu, deklaroval návrat „k normám socialistickej zákonnosti".

Podľa zverejnených údajov Medzinárodnej historicko-vzdelávacej, ľudsko-právnej a charitatívnej spoločnosti „Memoriál" výsledky Veľkého teroru v Sovietskom zväze (1937 – 1938) boli viac než desivé – zaistených bolo najmenej 1,71 mil., odsúdených – najmenej 1,44 mil., z toho odsúdených na smrť okolo 724 tis. a odsúdených do väzenia a lágrov približne 716 tis.

ľudí (nepočítajúc odsúdených do väzenia či deportovaných na základe rozsudkov „milicionárskych trojok). V rokoch 1937 – 1938 v celej krajine bolo denne zastrelených 1200 – 1300 ľudí. Aj keď sa tieto zverejnené údaje opierajú o hlásenia Hlavnej správy Štátnej bezpečnosti NKVD ZSSR (pozri nižšie), evidentne nie sú úplné a k tejto „štatistike“ je potrebné prirátať ešte minimálne niekoľko tisíc vykázaných osôb zo ZSSR a niekoľko stotisíc ďalších obetí sovietskeho politického teroru. Pritom väčšinu obetí tvorilo radové obyvateľstvo krajiny.

„Štatistika“ Veľkého teroru

(október 1937 – november 1938)

V prípadoch vedených štátnymi bezpečnostnými orgánmi (orgánmi GUGB NKVD):

- Zaistených – najmenej 1,71 mil. ľudí,
- Odsúdených – najmenej1,44 mil. ľudí,
- Z toho odsúdených na smrť – najmenej 724 tis. ľudí
  Z nich:
  - na základe rozsudkov „trojok“ v rámci *„kulackej operácie“* – najmenej 436 tis. ľudí;
  - na základe rozsudkov Komisie NKVD a Prokuratúry ZSSR („dvojkami“) do septembra 1938 a „špeciálnymi trojkami“ v septembri – novembri 1938 v rámci *národnostných operácií* – najmenej 247 tis. ľudí;
  - na základe rozsudkov Vojenského kolégia Najvyššieho súdu ZSSR, špeciálnych kolégií oblastných súdov a vojenských tribunálov – najmenej 41 tis. ľudí.

Dodatočne v rovnakom období:

- Odsúdených „milicionárskymi trojkami“ ako „sociálne škodlivé elementy“ – najmenej 400 tis. ľudí;
- Vyhostených a deportovaných v administratívnom riešení – najmenej 200 tis. ľudí;
- Odsúdených súdmi všeobecnej jurisdikcie za všeobecno-kriminálne činy – najmenej 2 mil. ľudí, z toho 800 tis. smerovalo do lágrov GULAG.

Náhle zastavenie Veľkého teroru malo viacero príčin. Evidentne si Stalin uvedomil, že pokračovanie čistiek by značne destabilizovalo systém, nachádzajúci sa v atmosfére permanentného strachu. Bolo potrebné konsolidovať stranícke rady– nové stalinské kádre, ktoré nahradili perzekvovaných straníckych funkcionárov, potrebovali stabilizáciu. Nepochybne do hry vstupovali aj vonkajšie faktory. Politika kolektívnej bezpečnosti skončila v slepej uličke

a Mníchovská konferencia (1938) odhodila ZSSR na vedľajšiu geopolitickú koľaj. Demonštrovala pretrvávajúcu nedôveru medzi západnými demokraciami i Moskvou a tá, konfrontovaná s politikou appeasementu, už ani nemala záujem na doterajšom statuse quo. V podmienkach európskej krízy Stalin vycítil nové perspektívy posilnenia sovietskeho vplyvu na kontinente.

Stalin tak zastavil všetky masové operácie, skritizoval NKVD za „vážne nedostatky" a vrátil represiám ich „tradičnú" podobu integrálnej zložky režimu – viac predvídateľnú a menej extenzívnu. Navyše bolo potrebné po sebe aj „upratať", a preto došlo k výmene na čele NKVD. Politbyro vyslovilo nedôveru Ježovovi a vo funkcii ho vystriedal **Lavrentij Berija** (predtým ľudový komisár vnútra a prvý tajomník ÚV KS(b) Gruzínska).

Berija okamžite „vyčistil" NKVD od Ježovových ľudí. Od konca roku 1938 a v roku 1939 podľa príkazu Beriju bolo zatknutých takmer 2,3 tis. príslušníkov štátnej bezpečnosti a z toho 1,86 tis. za „kontrarevolučné činy"; zo služby bolo prepustených okolo 5 tis. príslušníkov (23 % celkového počtu). Bolo vymenené takmer celé vedenie republikovej, krajskej a oblastnej úrovne NKVD (z 322 vedúcich operatívnych pracovníkov bolo zatknutých 241, t. j. takmer 75 %). Michail Frinovskij a Lev Beľskij (zástupcovia Ježova a spoluorganizátori Veľkého teroru), Boris Berman (šéf NKVD Bieloruska), Vsevolod Balickij a Alexandr Uspenskij (ľudoví komisári NKVD Ukrajiny), Zinovij Kacneľson (zástupca náčelníka GULAG) a niektorí ďalší vysokopostavení funkcionári NKVD boli zatknutí a v rokoch 1939 – 1940 popravení. Niektoré obete „ježovčiny" Berija rehabilitoval (bolo prepustených okolo 100 – 150 tis. zatknutých, ale do polovice novembra 1938 neodsúdených osôb). Boj proti „sabotérom", „buričom" a „nepriateľom ľudu" však pokračoval ďalej, pričom sa používali rovnaké metódy, z ktorých boli obviňovaní odstránení príslušníci NKVD. Rozsah prenasledovania sa dočasne znížil, pretože sa zmenili úlohy diktované politickým ústredím.

„Stalinov kat" – Nikolaj Ježov – skončil tak ako jeho obete odsúdené na smrť. Nepomohol mu ani „tradičný rituál kajania sa", ktorými priznal svoje chyby. V apríli 1939 bol zatknutý a obvinený z vedenia kontrarevolučnej fašistickej organizácie v NKVD, prípravy štátneho prevratu, teroristických činov, špionáže, vrážd jemu nepohodlných osôb a dokonca z homosexuality. Vo februári 1940 bol v tichosti popravený.

Aj samotné Politbyro po roku 1936 prešlo zmenou. Stalinovo kvarteto Molotov – Mikojan – Voroši lov – Kaganovič doplnili Lavrentij Berija, Andrej Ždanov, Grigorij Malenkov a Nikita Chruščov. Pozícia Stalina na straníckom tróne bola nateraz pevná, jeho rozhodnutia nespochybniteľné a všetci členovia Politbyra akceptovali, že „červený cár" je iba jeden.

Masové represie v rokoch 1937 – 1938, podľa úmyslov Stalina, mali dokončiť **dvadsaťročný revolučný boj** so „spoločensko-nepriateľským elementom“, podrobiť obyvateľstvo cestou hromadného teroru, upevniť autoritársky štýl vedenia a vykonať „kádrovú revolúciu“. Výsledkom stalinského „jakobínskeho teroru“ v Sovietskom zväze bolo zničenie politických, umeleckých a vedeckých elít, deformácia spoločenských vzťahov, likvidácia tradičných hodnotových orientácií, šírenie sociálnej depresie a denacionalizácie. „Dvadsaťročný revolučný boj“ (a v ňom Červený teror, kolektivizácia a rozkulačovanie, hladomor, masové deportácie a napokon Veľký teror) zanechal v sovietskej spoločnosti trvalé následky – násilie sa stalo bežným, represie (aj keď desili) boli považované za samozrejmosť, ako súčasť každodenného života. Aj keď Veľký teror bol pre mnohých apatiou infikovaných sovietskych občanov len ďalšou udalosťou spomedzi radu iných (dokonca časť spoločnosti čistky schvaľovala a niektorí na nich aj profitovali), hlavnou odlišnosťou sovietskeho politického násilia koncom 30. rokov bola jeho genocídna povaha, principiálna iracionalita a nepredvídateľnosť.

Kapitola VI
DEPORTÁCIE V ZSSR V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY A V POVOJNOVÝCH ROKOCH (1939 – 1953)

Začiatok politickej krízy v roku 1939 v Európe zintenzívnil medzinárodnú politiku všetkých veľmocí a prudko rozšíril možnosti zahraničnopolitického manévrovania Sovietskeho zväzu. Prebiehali oficiálne i tajné britsko-francúzsko-sovietske, britsko-nemecké a sovietsko-nemecké rokovania, dochádzalo k formovaniu britsko-francúzsko-poľskej a nemecko-talianskej koalície.

Keďže Británia, Francúzsko a Nemecko mali záujem o dohodu zo ZSSR, Kremeľ dostal jedinečnú možnosť vybrať si – s kým a hlavne za akých podmienok bude rokovať. Sovietske vedenie pri svojich kalkuláciách vychádzalo zo skutočnosti, že vypuknutie vojny v Európe – tak s účasťou Sovietskeho zväzu v britsko-francúzskom bloku, ako aj s jeho zachovaním neutrality – otvorí nové vyhliadky na posilnenie sovietskeho vplyvu na kontinente. Spojenectvo s Londýnom a Parížom by urobilo z Moskvy rovnocenného partnera so všetkými z toho plynúcimi dôsledkami a zachovanie neutrality ZSSR v podmienkach oslabenia oboch bojujúcich strán by mu umožnilo zaujať pozíciu akéhosi arbitra, na ktorom by bol závislý výsledok vojny.

Sovietska diplomacia, na čelo ktorej sa v máji 1939 postavil Molotov (pri súčasnom vykonávaní funkcie predsedu sovietskej vlády), tajne vyjednávala ako s Veľkou Britániou a Francúzskom, tak aj s Nemeckom. Rokovania so západnými demokraciami narazili na nesúhlas so sovietskymi podmienkami revízie západných hraníc ZSSR a nezáujem Poľska na garanciách jeho nezávislosti za účasti sovietskej strany. Londýn sa pritom sovietskej expanzie na západ obával viac ako Nemecko. V európskej politike sa vytvoril akýsi „začarovaný kruh“ – ZSSR vyjednával s Britániou a Francúzskom, ktoré uprednostňovali dohodu s Nemeckom, a to sa zasa snažilo o dohodu s Moskvou. Hitler bol ochotný prijať sovietske požiadavky, keďže potreboval zaistiť východné hranice Tretej ríše pre prípadnú vojnu so Západom, resp. po dobu budúcich výbojov na západe.

Nemecký minister zahraničia Joachim von Ribbentrop pricestoval do Moskvy a 23. augusta 1939 v Kremli bol uzatvorený **nemecko-sovietsky pakt o neútočení**. Hitlerovi otvoril cestu k rozpútaniu vojny proti Poľsku, Stalinovi umožnil naplniť túžbu obnovenia niekdajších západných hraníc Ruského impéria. Tajný dodatok **paktu Molotov-Ribbentrop** rozdeľoval

sféry vplyvu vo východnej Európe. Nemecká strana uznala Fínsko, Lotyšsko a Estónsko, územie východného Poľska a časť rumunských území (Besarábiu a severnú Bukovinu) za sovietsku „sféru záujmov“. Teda Sovietskemu zväzu sa podarilo na istý čas zostať mimo európskej vojny, získať voľné ruky na revíziu hraníc vo východnej Európe a zároveň priestor na manévrovanie vo vlastných záujmoch medzi bojujúcimi stranami.

Sovietske anexie v rokoch 1939 – 1940

Po vypuknutí 2. svetovej vojny – prepadnutí Poľska nacistickým Nemeckom 1. septembra 1939 – Sovietsky zväz, vykonávajúc tajnú časť paktu Molotov-Ribbentrop, sa zapojil do nej vtrhnutím do Poľska **17. septembra 1939**. Propagandisticky tento krok zdôvodnil potrebou ochrániť Ukrajincov a Bielorusov žijúcich v Poľsku pred nacistami a naplniť ich odvekú túžbu – „zjednotiť“ ich v jednotných (sovietskych) štátoch. Takéto zdôvodnenie dokonca prekvapilo aj Nemcov.

Na územiach bývalého východného Poľska, okupovaných Červenou armádou, okamžite sa začalo s vytváraním dočasných administrácií a 22. októbra 1939 sa uskutočnili voľby do ľudových zhromaždení západnej Ukrajiny a západného Bieloruska. Tieto voľby, uskutočnené podľa sovietskeho vzoru (v každom volebnom obvode jeden kandidát) a pod dohľadom armády a NKVD, museli samozrejme dopadnúť ako všetky podobné „divadlá“. Podľa oficiálnych údajov až 91 % voličov hlasovalo za navrhnutých kandidátov. Scenár ďalšieho vývoja bol vopred vypracovaný v Moskve. V dňoch 27. – 29. októbra 1939 prijali ľudové zhromaždenia západného Bieloruska a západnej Ukrajiny rezolúcie o spojení týchto regiónov s Bieloruskou a Ukrajinskou SSR. Príslušné žiadosti predložili ich delegácie Najvyššiemu sovietu ZSSR v Moskve, ktorý bol kvôli tomu zvolaný na mimoriadne zasadnutie. Ako inak, v dňoch 1. – 2. novembra 1939 Najvyšší soviet ZSSR týmto žiadostiam vyhovel.

Po likvidácii poľského štátu ZSSR uzavrel s Nemeckom **dohodu o priateľstve a hraniciach** (28. septembra 1939). Dohodli sa aj na jednej zmene – Litva sa dostala do sovietskej záujmovej sféry výmenou za niekdajšie Ľublinské vojvodstvo a časť Varšavského vojvodstva, ktoré zase získalo Nemecko. Následne sa Moskva sústredila na dosiahnutie svojej vojensko-politickej prítomnosti vo Fínsku a pobaltských krajinách. V septembri – októbri 1939 boli Estónsko, Lotyšsko a Litva donútené uzavrieť dohody o vzájomnej pomoci so ZSSR a súhlasiť s rozmiestnením sovietskych vojenských základní na svojich územiach. Ďalšie požiadavky boli smerované na Fínsko. Helsinki odmietli obchodovať so svojím územím a 30. novembra 1939 začal **sovietsky vojenský útok** (ZSSR ako agresor bol následne vylúčený zo

Spoločnosti národov). Červená armáda sa v tejto **„Zimnej vojne“** nevyznamenala – bola podcenená húževnatosť Fínov, operácie boli plánované diletantsky a zreteľne sa prejavil dopad čistiek v dôstojníckom zbore. Až vo februári 1940 sa podarilo prelomiť fínske obranné línie a 13. marca 1940 bola v Moskve podpísaná sovietsko-fínska mierová dohoda. Na základe nej ZSSR získal polostrov Hanko, časť juhovýchodného Fínska (Karelskú šiju, západné a severné pobrežie Ladožského jazera), územie v oblasti Salle, časť polostrova Rybačij a Srednij a niekoľko drobných ostrovov (približne územie získané Petrom I. na základe Nystadského mieru z roku 1721). Územia získané Sovietskym zväzom od Fínska boli čiastočne začlenené do Murmanskej a Leningradskej oblasti a z väčšej časti sa stali súčasťou Karelskej ASSR, ktorá sa 31. marca 1940 pretransformovala na Karelsko-fínsku SSR.

Nepresvedčivý postup proti Fínom si Stalin vykompenzoval **anexiou pobaltských republík**. Začiatkom júna 1940 dostali jednotky Červenej armády rozkaz na koncentráciu na hraniciach Estónska, Lotyšska a Litvy. Začali sa prípravy na vojenskú operáciu proti pobaltským krajinám. Nasledovali ultimáta – zmeniť zloženie svojich vlád a umožniť vstup na svoje územie ďalším kontingentom Červenej armády – ktoré krajiny Pobaltia pod tvrdým nátlakom prijali. Dňa 15. júna 1940 bola okupovaná Litva a 17. júna 1940 Estónsko a Lotyšsko. Potom sa uskutočnili rýchle „zjednocovacie“ procesy (podobné tým aké boli na západnej Ukrajine a v západnom Bielorusku) a, samozrejme, žiadosti o vstup do ZSSR. Najvyšší soviet ZSSR schválil 3., 5. a 6. augusta 1940 zákony o prijatí Litovskej, Lotyšskej a Estónskej SSR do Sovietskeho zväzu.

Medzitým 26. júna 1940 Molotov odovzdal **ultimátum Bukurešti**, po koordinácii tejto otázky s Talianskom a Nemeckom. Sovietska vláda požadovala bezodkladné odstúpenie Besarábie a severnej Bukoviny v prospech ZSSR. Vzhľadom na vtedajšiu geopolitickú situáciu rumunská vláda 28. júna 1940 súhlasila s požiadavkami Moskvy. Dňa 30. júna 1940 sovietske jednotky obsadili novú sovietsko-rumunskú hranicu pozdĺž riek Prut a Dunaj (hranica ustanovená Berlínskym kongresom v roku 1878). Následne 2. augusta 1940 na VII. zasadnutí Najvyššieho sovietu ZSSR bol prijatý zákon o vytvorení Moldavskej SSR (vznikla z Moldavskej ASSR a pripojenej Besarábie) a začlenení severnej Bukoviny a troch besarábskych okresov na čiernomorskom pobreží do Ukrajinskej SSR.

Na území pripojenom k Sovietskemu zväzu v rokoch 1939 – 1940 sa urýchlene realizovala **sovietizácia** štátnej a verejnej správy a **unifikácia** celkového spoločenského a hospodárskeho života. Zmeny, ktoré boli uskutočňované na týchto územiach, boli kópiou opatrení realizovaných v ZSSR na konci 20. a začiatkom 30. rokov – znárodnenie bánk a priemyselných

podnikov, pozemková reforma, nútená kolektivizácia (začala na jar 1940). Tentokrát však boli uskutočňované oveľa rýchlejšie. Pre obyvateľov týchto – zjednotených zo ZSSR – regiónov, to znamenalo prvé skúsenosti so stalinskou totalitou a pre státisíce z nich aj takpovediac „zjednotenie s Kazachstanom a Sibírou“.

Represie a deportácie z pripojených území v rokoch 1939 – 1941

Nástrojmi sovietizačnej politiky v nových „zjednotených“ regiónoch sa stali aj zaužívané mechanizmy stalinských represií, deportácií, resp. čistiek. V prvom rade ich museli odskúšať na sebe poľskí, ukrajinskí, bieloruskí, židovskí a iní „nacionalisti“ z územia bývalého východného Poľska, resp. všetci, ktorí mohli „prekážať“ sovietizácii a unifikácii nových teritórií bez ohľadu na ich národnostné alebo politické zafarbenie.

Teda ďalšou arénou čistiek po 17. septembri 1939 a prakticky do 22. júna 1941 (do prepadnutia ZSSR nacistickým Nemeckom) sa stalo opätovne západné sovietske pohraničie a v tom najskôr západné kraje Ukrajiny a Bieloruska a neskôr aj ďalšie „novoprijaté“ regióny západnej časti ZSSR.

Represie voči Poliakom na Ukrajine a v Bielorusku (1939)

Už počas okupácie východného Poľska Červenou armádou v septembri 1939 bolo zajatých asi štvrť milióna poľských občanov – poľských vojakov a ďalších členov ozbrojeného odporu. Na základe uznesenia Politbyro z 3. októbra 1939 boli najmä radoví vojaci, ktorí pochádzali z územia pripojeného k ZSSR, prepustení a vyše 40 tis. obyvateľov centrálneho a západného Poľska bolo odovzdaných Nemecku. Zvyšok poľských zajatcov – okolo 42 tis. osôb vrátane vyšších dôstojníkov (medzi nimi množstvo inteligencie zmobilizovanej do armády), žandárov, policajtov atď. bolo „distribuovaných“ do zajateckých lágrov NKVD a väzníc Ukrajiny a Bieloruska (okolo 15 tis. osôb). Nižší dôstojníci a poddôstojníci boli nasadení do táborov nútených prác.

Začiatkom marca 1940 Berija predložil Politbyru správu, v ktorej upozornil, že v táboroch a väzniciach sa nachádza okolo 25 tis. bývalých poľských dôstojníkov a vojakov a všetci sú „zaprisahanými nepriateľmi sovietskej vlády, plní nenávisti k sovietskemu systému“. Navrhol ich spisy urýchlene posúdiť v osobitnom poriadku s uplatnením najvyššieho trestu. Politbyro schválilo Berijov návrh 5. marca 1940 a v nasledujúcom období (apríl – do polovice mája 1940) bolo okolo 22 tis. poľských zajatcov popravených. Aj keď táto epizóda zločinu sovietskeho režimu je známa hlavne ako **Katyňský masaker**, nebol však jediným. V skutočnosti

okrem Katyňského lesa (v Smolenskej oblasti), kde bolo zastrelených takmer 4,5 tis. poľských zajatcov, popravy prebiehali aj v Starobilskom tábore pri Charkove – 3,8 tis., v Ostaškovskom tábore v Kalininskej oblasti – 6,3 tis. a v ďalších táboroch a väzniciach Ukrajiny, Bieloruska a Ruska – 7,3 tis. osôb. Týmto sa zlikvidovala poľská elita, ktorá sa dostala do rúk boľševikom, a mohla vážne prekážať upevneniu stalinského režimu na pripojených územiach.

Zatýkania na bývalých poľských územiach začali okamžite po „oslobodeneckej misii" Červenej armády. Hlavný dôraz bol kladený na zaistenie úplnej kontroly nad pripojeným územím. NKVD naplno využila svoje skúsenosti získané v predchádzajúcich obdobiach na celom území ZSSR. Obeťami represií sa stali predovšetkým príslušníci „nepriateľských tried": majitelia tovární, statkári, podnikatelia a obchodníci, majetní roľníci, úradníci, policajti, žandári, špióni, diverzanti, prebehlíci, predstavitelia politických, hospodárskych a kultúrnych organizácií atď. Súdili ich „trojky" a vynášali rozsudky na 8 až 20 rokov väzenia podľa § 54 alebo § 58 (kontrarevolučná činnosť) ukrajinského či sovietskeho trestného zákona. Od septembra 1939 do mája 1941 bolo na západnej Ukrajine zatknutých viac ako 45 tis. osôb.

Podľa niektorých zdrojov bolo od septembra 1939 do polovice júna 1941 vysťahovaných zo západného Bieloruska a západnej Ukrajiny do iných regiónov ZSSR celkom asi 1 mil. ľudí (vrátane vojnových zajatcov). Medzi nimi boli v prvom rade Poliaci (700 tis), ďalej nasledovali Ukrajinci (217 tis.), Bielorusi a tzv. Polesania (91 tis.), Židia (83 tis.), Rusi a Litovčania (20 tis.). Komunistická moc sa snažila zmeniť etnické zloženie pripojených regiónov a zároveň znemožniť akékoľvek poľské nároky na „kresy wschodnie".

Deportačné operácie kvôli vyčisteniu pohraničnej zóny novej sovietsko-nemeckej hranice sa začali pripravovať už v septembri. Od novembra 1939 sa šírili zvesti o blížiacich sa deportáciách Poliakov. Avšak k ich uskutočneniu došlo až začiatkom roku 1940. Evidentne prekážkou rýchlejšej realizácie deportácií sa stala sovietsko-fínska vojna (november 1939 – marec 1940).

Deportácie zo západnej Ukrajiny (1939 – 1941)

Deportačným akciám na západnej Ukrajine predchádzalo rozhodnutie Politbyra ÚV VKS(b) z konca januára 1940 o zavedení 800-metrového pohraničného pásma v sovietsko-nemeckom pohraničí a uznesenie RĽK Ukrajinskej SSR a ÚV KS(b)U o presídlení obyvateľstva z tohto pohraničného pásma a vyčistenia od „zavadzajúcich" budov. Takéto presídlenie malo byť ukončené v máji 1940 a plánovalo sa vysídliť a presídliť z 229 sídel 22,2 tis. rodín – sumárne 103 tis. osôb. Vysídlených (23 tis. osôb) bolo potrebné umiestniť v tylových častiach

sídel a presídlených (80 tis. osôb) vo vnútorných okresoch krajiny (napr. v obydliach deportovaných Poliakov, Nemcov atď.).

Sovietske orgány naplánovali päť nadväzujúcich a starostlivo pripravených operácií na západnej Ukrajine, z ktorých každá sa prakticky uskutočnila v jeden deň: štyri v roku 1940 a jedna v roku 1941.

Začiatkom decembra 1939 Berija navrhol Stalinovi vysídliť do 15. februára 1940 zo západných oblastí Ukrajiny a Bieloruska všetkých poľských „osadníkov" a ich rodinných príslušníkov. „Osadníci", podľa oficiálnej sovietskej rétoriky – „najhorší nepriatelia pracujúceho ľudu" – boli bývalí vojaci poľskej armády, ktorí sa vyznamenali v poľsko-sovietskej vojne v rokoch 1919 – 1920 a od vďačnej vlasti dostali v 20. rokoch pozemky vo východných vojvodstvách, obývaných prevažne Bielorusmi a Ukrajincami (85 % „osadníkov" tvorili Poliaci, ale bolo medzi nimi aj veľa Ukrajincov a Bielorusov). Na návrh bieloruských komunistov ku kontingentu osadníkov pridali aj lesníkov. Dňa 29. decembra 1939 sovietska vláda schválila „Nariadenia o osobitnom usporiadaní osídlenia a práce pre osadníkov vysťahovaných zo západných oblastí Ukrajinskej SSR a Bieloruskej SSR". Pre ich pracovné využitie sa naplánovalo vytvorenie špeciálnych miest osídlenia v oblastiach ťažby lesa (podriadených ľudovému komisariátu lesníctva) a tiež v oblastiach ťažby zlata a medenej rudy (v pôsobnosti ľudového komisariátu farebnej metalurgie) – najmä na severe európskej časti RSFSR, na Urale a na Sibíri.

Deportáciu tzv. poľských osadníkov a lesníkov uskutočnili v noci z 10. na 11. februára 1940 špeciálne organizované operatívno-čekistické oddiely NKVD. Zo západnej Ukrajiny bolo v tú noc zaistených 17,2 tis rodín – takmer 9,1 tis. osôb, ktorých následne deportovali.

Po tejto operácii NKVD nasledovala v noci z 8. na 9. apríla 1940 ďalšia – deportácia 737 prostitútok ako „sociálne nebezpečného elementu" do Kazachstanu a Uzbekistanu.

Tretia deportačná operácia bola oveľa rozsiahlejšia a zacielená na spoločensko-politickú elitu regiónu. Tento kontingent nazvali „administratívni vysídlenci" a napĺňali ho rodiny perzekvovaných poľských dôstojníkov, politikov a štátnych úradníkov, statkárov a fabrikantov, účastníkov odbojových organizácií atď. Zaistenie takmer 10,5 tis. rodín (okolo 32 tis. osôb) určených na deportáciu uskutočnilo 4 058 operatívnych skupín NKVD v priebehu jednej noci 13. apríla 1940. Podľa štatistiky NKVD išlo o nasledujúce nepriateľské kategórie:

- členovia poľských a ukrajinských strán (1566 rodín – 4651 osôb),
- dôstojníci poľskej armády (3191 rodín – 9733 osôb),
- policajti (3039 rodín – 9308 osôb),

- špehúni a agenti (1228 rodín – 4002 osôb),
- žandári (194 rodín – 603 osôb),
- činovníci (638 rodín – 1848 osôb),
- majitelia tovární a šľachtici-vlastníci pôdy (396 rodín – 1259 osôb),
- predstavitelia poľskej väzenskej administratívy (223 rodín – 627 osôb).

Z hľadiska národnostnej štruktúry až 75 % deportovaných tvorili Poliaci, 19,5 % Ukrajinci a 4,1 % Židia. Presídľovali ich do severných oblastí Kazachstanu – spravidla na 10 rokov „pobytu". Ako sa vyjadril jeden z príslušníkov NKVD v Akťubinsku (Kazachstan): „Z Poliaka nikdy neurobíš komunistu, aspoň nie v tejto generácii. Všetci sú naši nepriatelia, bez ohľadu na to, koľko ich je!"

Objektom štvrtej deportácie sa stali utečenci, ktorí v septembri 1939 utiekli pred postupujúcou nemeckou armádou do východného Poľska, ktoré sa stalo súčasťou Sovietskeho zväzu. Neskôr prejavili záujem vrátiť sa na poľské územie okupované Nemeckom. Registrácia utečencov, ktorí chceli odísť zo ZSSR, ale nemecká strana ich odmietla prijať, sa uskutočňovala paralelne s registráciou rodinných príslušníkov perzekvovaných osôb. Operácia koncentrácie a deportácie poľských utečencov (tento kontingent sa nazýval „špeciálni presídlenci-utečenci") prebiehala 28. – 30. júna 1940, t. j. po skončení činnosti **sovietsko-nemeckej komisie pre výmenu obyvateľstva**.[41] V Ľvovskej oblasti, v ktorej sa sústredilo najviac poľských utečencov, sa uskutočnila 25. júna – 1. júla 1940. Celkovým výsledkom bola deportácia 24,7 tis. rodín a jednotlivcov – 57,8 tis. osôb, z toho väčšinou (83 %) Židov. Paradoxne ich deportácia do vnútrozemia ZSSR (prevažne na sever Ruska) zachránila im život počas holokaustu na nacistami okupovanom sovietskom území.

[41] Dňa 28. septembra 1939 v Moskve v rámci rokovaní o štátnej hranici medzi Nemeckom a ZSSR bol Molotovom a Ribbentropom podpísaný **Dôverný protokol o vzájomnej výmene obyvateľstva**. Obidve strany sa dohodli, že dôjde k presídleniu Nemcov do Tretej ríše z regiónov, ktoré mali odísť do sovietskej záujmovej sféry, t. j. z pobaltských štátov, Besarábie, severnej a južnej Bukoviny, Haliče a Volyne. Analogické opatrenia boli prijaté v súvislosti s presídlením ukrajinského, bieloruského a litovského obyvateľstva, ktoré sa ocitlo v medziach nemeckého vplyvu a ktorému sa ponúkala možnosť presídliť sa do ZSSR. Neskôr k výmene obyvateľstva medzi dvoma štátmi bolo podpísaných viacero bilaterálnych dokumentov. 15. októbra 1939 bol podpísaný Protokol o presídlení Nemcov z Estónska do Nemeckej ríše a 30. novembra 1939 podobný protokol o presídlení lotyšských Nemcov. V decembri 1939 – februári 1940 prebiehali rokovania a následne aj presídlenia Ukrajincov a Bielorusov z územia bývalého Poľska do ZSSR.V júli 1940 prebiehali rokovania oboch strán ohľadom presídlenia Nemcov z Besarábie, Bukoviny a Volyne. Ako posledné, podľa dohody z 22. septembra 1940, začalo vzájomné presídlenie litovských Nemcov do Tretej ríše a poľských Litovčanov na územie ZSSR (skončilo tri mesiace pred nemeckou agresiou do ZSSR).V prvej etape presídlení v roku 1939 Estónsko opustilo okolo 144 tis. Nemcov (65 %), Lotyšsko – 52,5 tis. Nemcov (80 %). Podľa iných zdrojov v rokoch 1939 – 1940 pobaltské štáty opustilo asi (ďalších) 120 tis. osôb, Volyň a Halič – 128 tis., Besarábiu 107 tis., severnú Bukovinu – 45 tis. (časť nemeckého obyvateľstva bola ešte dodatočne presídľovaná na prelome rokov1940 – 1941), Litvu – 35 tis. a Narevskú oblasť – 8 tis. Nemcov. Počet Ukrajincov, Bielorusov a Litovčanov ktorí sa presídlili do ZSSR, bol zanedbateľný. Išlo o približne 12 – 15 tis. osôb, predovšetkým tých, ktorí sa obávali nemeckých represálií v okupovanom Poľsku, tiež prívržencov komunizmu, rusofilov atď. (po vypuknutí nemecko-sovietskej vojny v roku 1941 sa časť z nich vrátila späť).

Napokon piata deportácia sa zamerala na likvidáciu „základne“ **Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN)**[42] na západnej Ukrajine. Bola cielená na rodiny účastníkov ukrajinského podzemia, kulakov a rodinných príslušníkov perzekvovaných osôb. Bola to jednodňová akcia 22. mája 1941, počas ktorej bolo zaistených a následne deportovaných vyše 11,3 tis. ľudí prevažne na Sibír. Ďalšie deportácie sa plánovali uskutočňovať vo forme systematickej činnosti. V súlade s tým odhalenia a deportácie „OUN-ovských rodín“ pokračovali až do začiatku nemecko-sovietskej vojny 22. júna 1941.

Celkovo v rokoch 1940 – 1941 bolo z územia západnej Ukrajiny deportovaných najmenej 68 689 rodín – 216 428 osôb (pozri tab. 10).

Deportácie zo západného pohraničia ZSSR (1940 – 1941)

V lete 1940 tieň Paktu Molotov-Ribbentrop zasiahla najsevernejší a najjužnejší sektor západného sovietskeho pohraničia. Po sovietsko-fínskej vojne, anexiách pobaltských štátov a časti územia Rumunska – Besarábie a severnej Bukoviny, potiekol ďalší deportačný tok.

Už na konci júna 1940 ľudový komisár vnútra Berija vydal príkaz na deportovanie občanov „nesovietskych“ národností – Fínov, Švédov, Nórov (2 540 rodín – takmer 7 tis. osôb) z Murmanska a Murmanskej oblasti do Karelsko-fínskej ASSR a tiež Číňanov, Nemcov, Poliakov, Grékov, Kórejčanov a iných (675 rodín – 1 743 osôb) na Altaj. Tieto presídlenia sa uskutočnili medzi 5. a 10. júlom 1940.

Deportácie z pobaltských štátov a Moldavska potrebovali viac času na prípravu, preto sa uskutočnili neskôr – fakticky pár dní pred začiatkom nemecko-sovietskej vojny v roku 1941.

V polovici mája 1941 Berija konzultoval so Stalinom návrh uznesenia RĽK a ÚV VKS(b) „O opatreniach na očistenie Litovskej SSR od protisovietskych, zločineckých a sociálne

[42] **Organizácia ukrajinských nacionalistov (OUN) –** ukrajinské spoločensko-politické hnutie, ktoré sa hlásilo k ideám revolučnej ukrajinskej štátnosti z rokov 1917 – 1919 (tá zanikla po vypuknutí poľsko-boľševickej vojny /1919 – 1921/ a rozdelení ukrajinského územie medzi Poľskom a sovietskym Ruskom). Organizácia vznikla v roku 1929 na báze ukrajinskej emigrácie v Európe s cieľom bojovať za zvrchovaný, nezávislý a slobodný Ukrajinský štát. Na I. kongrese ukrajinských nacionalistov vo Viedni bol na čelo OUN zvolený Jevhen Konovalec. V medzivojnovom období sa OUN stala najaktívnejšou ilegálnou silou v Haliči a na Volyni (vtedajšie východné Poľsko) a teroristickými metódami bojovala proti násilnej polonizácii a katolizácii ukrajinských etnických území. V 30. rokoch a na začiatku 2. svetovej vojny spolupracovala s Nemeckom. Po obsadení v septembri 1939 a pripojení východného Poľska k ZSSR sa štruktúry OUN ocitli na sovietskom území.
Po zavraždení J. Konovalca (sovietskym agentom v roku 1938) vo vnútri OUN došlo k rozkolu (1940). Revolučná (mladá a radikálna) frakcia pod vedením Stepana Banderu – OUN(b) hlásala boj vlastnými silami a postupne sa od pronemeckej politiky dištancovala (po neúspešnom pokuse vyhlásiť v Ľvove v júni 1941 nezávislý Ukrajinský štát a zatnutí Banderu a iných prominentov OUN Gestapom). Na území Volyne a Haliči založila OUN(b) v roku 1942 vlastné ozbrojené sily – **Ukrajinskú povstaleckú armádu (UPA)**, ktorá sa mala stať treťou bojujúcou silou na Ukrajine (bojujúcou proti Nemecku a proti ZSSR).

nebezpečných elementov“ (v štádiu konzultácií boli k Litovskej SSR pridané Lotyšská a Estónska SSR). Tentoraz sa navrhovalo „podrobiť pogromu“ bývalých členov rôznych nacionalistických strán, policajtov, žandárov, statkárov, fabrikantov, vysokých úradníkov, dôstojníkov a zločincov, ktorí vykonávali protisovietsku činnosť a využívali ich zahraničné spravodajské služby na špionážne účely. Takéto osoby mali byť zatknuté (s konfiškáciou majetku) a poslané do táborov na obdobie 5 – 8 rokov, po ktorých by nasledovalo ich usídlenie (vyhnanstvo) na 20 rokov v odľahlých oblastiach ZSSR. Tam by na nich už čakali deportovaní členovia ich rodín (okrem zločincov), ako aj rodinní príslušníci tých, ktorí budú odsúdení na trest smrti, alebo ujdú pred spravodlivosťou. Pre internovaných sa mali pripraviť špeciálne tábory, kde by sa vykonávala stalinská spravodlivosť – „formalizovanie rozsudkov Osobitného kolégia pri NKVD“.

Následne 14. júna 1941 Berija vypracoval direktívu pod názvom „Plán opatrení pre etapizáciu, osídlenie a pracovné nasadenie špeciálnych kontingentov vysídľovaných z Litovskej, Lotyšskej, Estónskej a Moldavskej SSR“, ktorý predpokladal zatknutie a vysťahovanie okolo 31 tis. bývalých „fabrikantov, statkárov a členov buržoáznych vlád“ z uvedených sovietskych republík, ako aj 46,5 tis. členov ich rodín. Berijova smernica vlastne len urobila hrubú čiaru za udalosťami, ktoré sa už odohrávali.

V noci z 12. na 13. júna 1941 prebiehali zatýkania a deportácie obyvateľov Moldavska, Černiveckej a Izmailskej oblasti Ukrajiny. Okolo 8 tis. „aktívnych moldavských kontrarevolucionárov“ bolo zaistených, najmenej 30 tis. osôb presídlili do Kazachstanu, na európsky sever Ruska a Sibír.

14. júna 1941 sa represie uskutočnili v pobaltských štátoch. Podľa neúplných údajov bolo z Litvy deportovaných asi 17,5 tis. osôb, z Lotyšska okolo 17. tis. a z Estónska najmenej 6 tis. Vlaky s deportovanými smerovali do Komijskej ASSR, juhozápadných oblastí Sibíri a do Kazachstanu. Celkový počet obetí všetkých druhov sovietskych represií (všeobecná situácia sa v jednotlivých krajinách v detailoch líšila) sa v rokoch 1940 – 1941 odhaduje na 34 tis. v Lotyšsku, 60 tis. v Estónsku a 75 tis. v Litve.

V noci z 19. na 20. júna 1941 na území západného Bieloruska zatýkali „kontrarevolucionárov a nacionalistov“. Dovedna 21 tis. osôb deportovali do juhozápadných oblastí Sibíri.

Sumárny počet deportovaných z nového západného pohraničia ZSSR (február 1940 – jún 1941) tak predstavoval 400 tis. ľudí (pozri tab. 10), z ktorých vyše polovica (54 %) pochádzala z územia západnej Ukrajiny. Z etnického hľadiska najväčšiu masu deportovaných tvorili Poliaci (v tom asi aj časť poľských Židov) – celkovo 309 až 321 tis. ľudí, t. j. 77 – 80 % z celkového počtu, pochádzajúcich hlavne zo západnej Ukrajiny, západného Bieloruska

a Litvy. Nezanedbateľným bol aj celkový počet deportovaných Židov. Regiónmi osídlenia deportovaných sa stali sever európskej časti RSFSR, Ural, západná a východná Sibír, Kazachstan a Uzbekistan.

Tab. 10. Deportácie zo sovietskeho západného pohraničia v rokoch 1940 – 1941

Regióny ZSSR	**Deportačné akcie**	**Dátum realizácie**	**Počet deportovaných**	
			rodín	**osôb**
Ukrajina	Vysídlenie poľských osadníkov a lesníkov	10. – 11. 2. 1940	17 203	89 079
	Vysídlenie prostitútok	8. – 9. 4. 1940	–	737
	Vysídlenie rodín perzekvovaných osôb	13. 4. 1940	10 475	32 076
	Vysídlenie utečencov	28. – 30. 6. 1940	37 932	83 207
Murmanská oblasť RSFSR	Fínov, Švédov, Nórov, Číňanov, Nemcov, Poliakov, Grékov, Kórejčanov a i.	5. – 10. 7. 1941	3 215	8 716
Ukrajina	Vysídlenie rodín „OUN-ovcov“	22. 5. 1941	3 079	11 329
Moldavsko a Ukrajina*	„Kontrarevolučný, antisovietsky a nacionalistický element“	12. – 13. 6. 1941	–	30 000**
Litva		14. 6. 1941	–	17 500
Lotyšsko			–	17 000
Estónsko			–	6 000
Bielorusko		19. – 20. 6. 1941	–	21 000

* Černivecká a Izmailská oblasť Ukrajiny.
** Údaje o počte deportovaných rodín z Moldavska, Ukrajiny, pobaltských štátov a Bieloruska (jún 1941) sú približné, resp. neúplné.

Deportačné plány sovietskeho vedenia sa v západných zväzových republikách týmto ani zďaleka nevyčerpali. Ich plnú realizáciu prekazila vojna. Na úsvite 22. júna 1941 nemecké jednotky prekročili západné hranice ZSSR – začala sovietsko-nemecká vojna. Pre Sovietsky zväz – Veľká vlastenecká vojna.

Vojnové deportácie v ZSSR v rokoch 1941 – 1944

Sovietsky režim aktívne využíval deportácie nielen počas prvej etapy 2. svetovej vojny (1939 – 1941), keď bol spojencom nacistov, ale aj v priebehu tejto vojny (1942 – 1944), kedy už bol ich nepriateľom. Samotné roky Veľkej vlasteneckej vojny boli v ZSSR poznačené nielen bezprecedentným vypätím všetkých štátnych a národných síl v smrteľnom boji s agresorom, ale aj sériou činov nespravodlivosti, diskriminácie, zla a represií voči vlastnému obyvateľstvu pod taktovkou NKVD na čele s L. Berijom. Deportácie v ZSSR teda vojna nezastavila, ba naopak sa rozšírili do **mohutnej etnickej podoby**.

Nepochybne motívmi tak mohutných deportácií s vysokým počtom obetí boli v mnohých prípadoch konflikty medzi predstaviteľmi deportovaných národov a štátu v predvojnových rokoch, geopolitické úvahy, intrigy miestnych straníckych orgánov, osobné rozmary Stalina, etnické predsudky sovietskych vysokých hodnostárov a až potom protisovietske aktivity v rokoch vojny.

Vo výnose **Prezídia Najvyššieho sovietu (PNS) ZSSR** „O stannom práve“ vydanom 22. júna 1941 dostali vojenské orgány v oblastiach, kde bolo vyhlásené stanné právo, možnosť administratívnym spôsobom vysťahovať z nich všetky osoby uznané za spoločensky nebezpečné. Berija rozoslal zodpovedajúcu direktívu NKVD 4. júla 1941. V nej nabádal pri vysídľovaní osôb k ostražitosti a preverovaniu dostupných údajov a nevysídľovať práceneschopných. Napriek tomu samotná myšlienka stanovená vo výnose – odstránenie všetkých, ktorých sa bojíme, alebo ktorým neveríme – ukázala sa počas vojnových rokov ako veľmi žiaduca a účinná.

V prvých mesiacoch vojny sa tak zrodili tzv. *preventívne deportácie*. Boli zacielené na etniká, ktoré boli klasifikované ako zdroj potenciálnych „kolaborantov“ len kvôli svojej príslušnosti k národu, s ktorým Sovietsky zväz viedol vojnu. Pritom išlo o domáce etnikum – dlhodobo žijúce na území štátu, nešlo o cudzích štátnych príslušníkov (ako to bolo v časoch Veľkej vojny).[43] Napokon už samotné pripisovanie kolektívnej viny a uplatňovanie kolektívneho trestu na základe etnickej príslušnosti bolo vážnym a nepopierateľným zločinom.

Preventívne deportácie (1941 – 1942)

V rámci tzv. *preventívnych deportácií* prvý úder zasiahol na jeseň 1941 sovietskych Nemcov a Fínov, pokladaných za potenciálnych kolaborantov, a v roku 1942 aj Grékov, Rumunov a Krymských Tatárov, ktorých sovietske vedenie a štruktúry NKVD považovali za rovnako „nespoľahlivých“.

Podľa cenzu z roku 1939 žilo v Sovietskom zväze vyše 1,4 mil. Nemcov. Boli osídlení po celej krajine pomerne rozptýlene. Veľké nemecké kolónie sa nachádzali v Rusku (862,5 tis.), na Ukrajine (393 tis.), v Kazachstane (93 tis.), v Azerbajdžane (23 tis.) a Gruzínsku (20,5 tis.).

[43] Sovietsky zväz nebol prvým a ani jediným štátom, ktorý uplatňoval takéto praktiky. Tie sa už vyskytovali v časoch 1. svetovej vojny, ale sa týkali hlavne cudzích štátnych príslušníkov. Napr. Británia internovala štátnych príslušníkov Nemecka a Rakúsko-Uhorska, cárske Rusko deportovala za Ural nemeckých a rakúsko-uhorských cudzincov, Nemecko internovalo okolo 110 tis. civilných osôb rôznych národností (celkovo bolo v Európe internovaných okolo 400 tis. „nepriateľských cudzincov“). V období 2. svetovej vojny došlo k preventívnym deportáciám v USA po útoku Japonska na Pearl Harbor. Od roku 1942 bolo zo západného tichooceánskeho pobrežia a z iných regiónov do internačných táborov vo vnútrozemí USA presunutých okolo 120 tis. Američanov japonského pôvodu (60 % z nich malo americké občianstvo).

V rámci RSFSR boli sústredení v ASSR povolžských Nemcov (367 tis.), v Omskej oblasti (60 tis.), v meste Ordžonikidze (dnes Stavropol) – 46 tis. a v Krasnodare – okolo 34 tis. atď.

Dňa 28. augusta 1941 bolo vydané nariadenie PNS ZSSR „O presídlení Nemcov žijúcich v rajónoch Povolžia“, ktoré vysvetľovalo podstatu chystanej akcie: „Podľa spoľahlivých údajov, ktoré získali sovietske vojenské orgány, sú medzi nemeckým obyvateľstvom žijúcim v regióne Povolža tisíce a desaťtisíce diverzantov a špiónov, ktoré po signáloch z Nemecka majú spôsobiť diverzie v oblastiach obývaných povolžskými Nemcami. (...) Aby sa predišlo takýmto nežiaducim javom a vážnemu krviprelievaniu, Prezídium Najvyššieho sovietu ZSSR uznalo za potrebné presídliť celú nemeckú populáciu žijúcu v Povolží do iných oblastí ZSSR.“ V ten istý deň sa v rámci ústredného aparátu NKVD sformovalo Oddelenie špeciálnych presídlení, vytvorené výlučne na transfer a rozmiestnenie deportovaných Nemcov.

V dňoch 6. – 7. septembra 1941 bola nemecká autonómia na Volge zrušená. Územie bývalej ASSR povolžských Nemcov bolo rozdelené medzi Saratovskú a Stalingradskú oblasť. Rozbehli sa deportácie, v rámci ktorých bolo deportovaných 439 tis. ľudí, z toho 366 tis. z ASSR povolžských Nemcov a 73 tis. zo Saratovskej a Stalingradskej oblasti. Presídľovali ich najmä do Kazachstanu, ako aj na územia Krasnojarského a Altajského kraja, do Novosibírskej a Omskej oblasti.

Takmer okamžite po nariadení PNS ZSSR z 28. augusta začali úrady s podobnými represiami voči Nemcom aj v iných regiónoch krajiny. Sovietskych Nemcov deportovali prakticky zovšadiaľ, odkiaľ to – vzhľadom na vojnové okolnosti – bolo možné. Mali sa sústrediť na východ od Uralu. V septembri 1941 najskôr deportovali Nemcov z Leningradskej (spolu s Fínmi), Moskovskej a Rostovskej oblasti a následne zo všetkých oblastí a krajov RSFSR, Severného Kaukazu, východnej Ukrajiny, Kalmyckej ASSR, Krymu atď. Do 25. októbra 1941 bolo z 873,5 tis. Nemcov, ktorí mali byť deportovaní podľa „štátneho rozkazu“, skutočne presídlených 856 tis. (98 %). Začiatkom roku 1942 sa v miestach špeciálnych osídlení v Kazachstane a na Sibíri nachádzalo vyše 1 mil. Nemcov.

Okrem Nemcov absolvovali prax preventívnych deportácií aj Ingrijskí Fíni/Ižorci (potom ako Fínsko prešlo na stranu Osi), transportovali ich najmä do odľahlých oblastí Ruska – do Irkutskej oblasti, Krasnojarského kraja a Jakutska, mnohých využili v rybárskych kolchozoch na rieke Lena a jej prítokoch.

Medzi preventívne deportované národy boli zaradení aj Gréci. Direktíva NKVD zo 4. apríla 1942 nariaďovala vyčistiť od cudzích štátnych príslušníkov a „antisovietskych a pochybných živlov“ mestá a oblasti tradičného gréckeho osídlenia na Kryme a na Kaukaze. Koncom

mája 1942 sa zoznam deportovaných Grékov rozšíril o ďalšie oblasti ZSSR a pribudli k nim aj Rumuni a Krymskí Tatári.

Celkový počet preventívne deportovaných v septembri 1941 – apríli 1942 sa odhaduje na 1,2 milióna ľudí, z toho okolo 900 tis. sovietskych Nemcov (z celkového počtu 1,4 mil.), približne 100 tis. Fínov a 200 tis. Grékov, Rumunov a Krymských Tatárov, ktorí boli deportovaní do oblastí východne od Uralu a nasadení v rámci „**pracovného frontu**“.[44]

Totálne deportácie (1943 – 1944)

Následné deportácie z rokov 1943 – 1944 už nemali **preventívny charakter**, ale boli akousi „odplatou“ za zločiny spáchané či (v realite) nespáchané počas vojnových rokov proti sovietskemu štátu. Zasiahli malé národy Sovietskeho zväzu ako Karačajevcov (podľa cenzu z roku 1939 – 75,7 tis.), Kalmykov (134,4 tis.), Čečencov, Ingušov, Balkarov a opäť Krymských Tatárov. Nadobudli názov „totálne deportácie“, t. j. ich úlohou bolo totálne (v najväčšej možnej miere) presídlenie obyvateľstva z jeho sídelných oblastí do vopred určených regiónov ZSSR.

Totálne deportácie v prvom rade doľahli na Karačajevcov a Kalmykov v novembri – decembri 1943. Podľa uznesenia PNS ZSSR vina Karačajevcov bola v tom, že „zradne sa pripojili k oddielom, ktoré boli organizované Nemcami na boj proti sovietskemu režimu, zrádzali čestných sovietskych občanov Nemcom, sprevádzali a ukazovali cestu nemeckým jednotkám postupujúcim cez priesmyky v Zakaukazsku a po vyhnaní agresorov sa postavili proti prijatým opatreniam sovietskej vlády, skrývali pred úradmi banditov a Nemcami zanechaných agentov a poskytovali im aktívnu pomoc“. Kalmykom, okrem podobných previnení, sa vytýkalo, že „zradili svoju vlasť vstupom do vojenských jednotiek, organizovaných Nemcami na boj proti Červenej armáde“ a „po vyhnaní okupantov Červenou armádou organizujú bandy a aktívne vystupujú proti sovietskym úradom, ktoré obnovujú Nemcami zničenú ekonomiku, podnikajú banditské prepady kolchozov a terorizujú okolité obyvateľstvo“.

V polovici októbra 1943 vyšlo nariadenie PNS a uznesenie RĽK ZSSR o totálnych deportáciách Karačajevcov, likvidácii Karačajevského AO a administratívnom pretransformovaní jeho územia. Väčšina Karačajevcov bola presídlená do Kazachstanu (45,5 tis. ľudí), asi 23 tis.

[44] **Pracovný front**, resp. **pracovná armáda** (rus. *trudovaja armija*) – systém povinnej pracovnej služby obyvateľstva Sovietskeho zväzu, mobilizovaného do pracovných útvarov organizovaných na vojenskom základe počas vojnových rokov 1942 – 1945. Vystavení nútenému zamestnávaniu vo forme robotníckych práporov zahrnutých do systému NKVD boli predovšetkým sovietski Nemci, Fíni, Rumuni, Maďari, Taliani atď. Neskôr aj Kalmykovia, Baškirci, Krymskí Tatári, Kórejčania a predstavitelia iných národov a etnických skupín ZSSR. Sovietski etnickí Nemci tvorili väčšinu nasadených v „pracovnej armáde“. Tá spájala prvky vojenských útvarov, pracovnej povinnosti a táborového režimu. Kontrolou a zabezpečením mobilizovaných bol poverený NKVD ZSSR.

bolo presídlených do Kirgizska a malé skupiny (dovedna okolo tisíc osôb) – do Tadžikistanu, Irkutskej oblasti a na Ďaleký východ. Neskôr – koncom decembra 1943 bolo vydané rovnaké nariadenie a uznesenie o likvidácii Kalmyckej ASSR a deportáciách Kalmykov zo všetkých oblastí ZSSR do Altajského a Krasnojarského kraja, do Omskej a Novosibirskej oblasti RSFSR. V tejto etape bolo deportovaných okolo 93 tis. Kalmykov. Keďže k presídleniu došlo uprostred zimy, ich úmrtnosť počas prepravy bola mimoriadne vysoká.

V októbri a novembri 1943 sa začali prípravy na deportácie Čečencov a Ingušov. Oficiálnym obžalobným motívom bola ich „aktívna, takmer všeobecná účasť v teroristickom hnutí namierenom proti sovietskej vláde a Červenej armáde“. Bolo rozhodnuté o likvidácii Čečensko-ingušskej ASSR a presídlení Čečencov a Ingušov do Kazachstanu a Kirgizska. Lavrentij Berija pricestoval do Grozného a osobne riadil deportačnú operáciu, do ktorej bola zapojená bezprecedentne veľká sila – okolo 19 000 operatívnych príslušníkov NKVD a asi 100 tis. dôstojníkov a vojakov jednotiek NKVD, ktorí sa stiahli z celého ZSSR. Od 23. februára do 1. marca 1944 bolo deportovaných viac než 478 tis. ľudí, z toho 387 tis. Čečencov a 91 tis. Ingušov (a to v čase, keď na fronte boli akútne potrebné tak vozidlá, ako aj živá sila).

Vo februári – marci 1944 bolo vydané uznesenie **Štátneho výboru pre obranu**[45] (rus. *Gosudarsvennyj Komitet Oborony* – GKO) a direktíva NKVD o opatreniach na vysťahovanie balkarského obyvateľstva z Kabardsko-balkarskej ASSR. Na základe nariadenia PNS ZSSR zo začiatku apríla 1944 došlo k premenovaniu Kabardsko-balkarskej ASSR na Kabardskú ASSR. Celkový počet deportovaných Balkarov predstavoval vyše 37 tis. osôb, ktoré „poslali“ do Kirgizska (asi 60 %) a do Kazachstanu. V máji – júni 1944 sa násilné presídlenie dotklo okolo 2,5 tis. Kabardov – členov rodín „aktívnych nemeckých stúpencov a zradcov“. K masovému presídleniu Kabardov nedošlo.

Po oslobodení Krymu v apríli 1944 orgány NKVD začali „čistiť“ územie polostrova od „protisovietskych elementov“. Berija sa obrátil na Stalina s písomným návrhom na deportáciu Krymských Tatárov ako páchateľov „zradných činov proti sovietskemu ľudu“ a ich pobyt „na pohraničnom okraji Sovietskeho zväzu“ označil za nežiaduci. Rezolúcie GKO o vysťahovaní

[45] **Štátny výboru pre obranu** (rus. *Gosudarsvennyj Komitet Oborony* – GKO) – mimoriadny najvyšší politický riadiaci orgán, existujúci v období vojny (1941 – 1945), ktorý mal plnú vojenskú, politickú a ekonomickú moc v ZSSR. Rozhodnutie politického vedenia o vytvorení GKO bolo predbežne formalizované ako uznesenie Politbyra ÚV VKS(b) č. 136 „O vytvorení Výboru obrany štátu“. GKO vznikol 30. júna 1941 spoločným uznesením Prezídia Najvyššieho sovietu ZSSR, Rady ľudových komisárov ZSSR a Ústredného výboru VKS(b). Potreba vytvorenia GKO ako najvyššieho riadiaceho orgánu bola motivovaná zložitou situáciou na fronte, ktorá si vyžadovala maximálnu centralizáciu vedenia krajiny. Zloženie GKO: predseda – J. Stalin, zástupca predsedu – V. Molotov (neskôr L. Berija), členovia – K. Vorošilov, G. Malenkov, L. Berija (neskôr aj N. Voznesenskij, A. Mikojan, L. Kaganovič, N. Bulganin).

krymsko-tatárskeho obyvateľstva z Krymu a ďalších regiónov ZSSR boli prijaté v apríli – máji 1944. Hlavná deportačná akcia začala na úsvite 18. mája a do 20. mája bolo vysťahovaných 180 tis. ľudí. Podľa sumárnych údajov bolo z Krymu deportovaných viac ako 47 tis. rodín – okolo 191 tis. Krymských Tatárov. Väčšina z nich (79 %) bola presunutá do Uzbekistanu a zvyšok smeroval na Ural, do Udmurtska a do viacerých oblastí európskej časti ZSSR. Dňa 30. júna 1945 sa nariadením GKO Krymská ASSR pretransformovala na Krymskú oblasť RSFSR.

V rámci ***totálnych deportácií*** národov severného Kaukazu a Krymu, uskutočnených v rokoch 1943 – 1944, bolo celkovo presídlených vyše 652 tis. ľudí. Akt „odplaty“ za skutočné alebo domnelé zločiny proti sovietskemu štátu počas vojny doľahol na 70 tis. Karačajevcov, 100 tis. Kalmykov, 390 tis. Čečencov, 92 tis. Ingušov, 38 tis. Balkarov a 191 tis. Krymských Tatárov. Neboli to však jediné obete „vysokej“ sovietskej politiky.

Deportácie z Krymu, Kaukazu a Zakaukazska (1944 – 1945)

V poslednej etape vojny (1944 – 1945) deportačné praktiky boľševikov postihli ďalšie etniká Kaukazu a Krymu – Kabardov, Arménov, Turkov, Bulharov a opäť Grékov, Nemcov, Rumunov a ďalších. Dovedna v máji – júni 1944 bolo deportovaných približne 66 tis. ľudí, z toho až 70 % obyvateľov Krymského polostrova.

Na jar 1944 sa začali nútené presídlenia v Gruzínsku. Vyše 600 rodín Kurdov a Azerbajdžancov (okolo 3,3 tis. osôb) bolo presídlených v rámci Gruzínska. Následne sa obeťami deportácií stali „moslimské národy“ Gruzínska, ktoré žili blízko sovietsko-tureckých hraníc. V liste Stalinovi z 28. novembra 1944 Berija tvrdil, že obyvateľstvo gruzínskeho Meschetska je príbuzensky spojené „s obyvateľmi Turecka, prevádza pašovanie, prejavuje emigračné nálady a slúži pre turecké spravodajské agentúry ako zdroj verbovania špionážnych elementov a vytvárania skupín banditov“. Deportácie Meschetských Turkov, Kurdov a Hemšinov (subetnikum Arménov čiernomorského pobrežia) z gruzínskeho pohraničia do Uzbekistanu, Kazachstanu a Kirgizska sa uskutočnilo v druhej polovici novembra 1944. Celkovo bolo za tri dni deportovaných okolo 90 – 115 tis. osôb.

Politické vedenie štátu si nepochybne uvedomovalo, že v dôsledku tzv. preventívnych a totálnych deportácií národov a národnostných skupín veľké oblasti ich doterajšieho osídlenia sa vyľudnili a tieto regióny vypadli z hospodárskeho chodu krajiny. Totiž prakticky všetky deportované národy boli z hľadiska charakteru osídlenia prevažne vidiecke a podľa štruktúry zamestnania agrárne. Opätovné „naštartovanie“ takých regiónov v podmienkach vojnovej a povojnovej devastácie bolo o to ťažšie.

Vládne orgány museli osídliť opustené oblasti – zväčša v administratívnom režime – iným obyvateľstvom, ktoré bolo spravidla v susedstve. Nástrojmi zaľudnenia sa tak stali plánované presídlenie, evakuácie a vnútrooblastné presídlenie. Inými slovami, boli opätovne uskutočnené tzv. **kompenzačné presídlenia**, známe z rokov 1934 – 1935 po veľkom hladomore v ZSSR. Novými presídlencami sa vláda pokúšala zaplniť najprv veľké vyľudnené oblasti po deportovaných Nemcoch, Karačajevcoch, Krymských Tatároch, Čečencoch a ďalších. Napr. v prípade posledných na územie bývalej Čečensko-ingušskej ASSR boli presídľovaní najmä susedia – teda hlavne Oseti, Dagestanci, Avari, Rusi atď. V konečnom dôsledku tieto kompenzačne presídlenia z rokov 1944 – 1945 dopadli rovnako ako v polovici 30. rokov. Napríklad zo 65 tis. rodín, ktoré boli v roku 1944 presídlené na Krymský polostrov, do polovice roku 1948 zutekalo okolo 52 % nových presídlencov. Tak isto alebo podobne to dopadlo aj v iných prípadoch, keď sa v oblastiach deportovaných veľkých alebo malých etník vytvorilo hospodárske vákuum. Zložitú povojnovú situáciu ZSSR to len prehlbovalo.

Po vyhnaní nemeckého agresora z územia ZSSR pred krajinou vystala neľahká úloha povojnovej obnovy. Východiská však boli nelichotivé. Vojna si vyžiadala okolo 26,6 mil. vojenských a civilných obetí, vrátane skutočných či domnelých kolaborantov. Mimo územia ZSSR sa ocitlo okolo 5 mil. sovietskych občanov (väčšinou „ostarbeiterov“ – civilistov odvlečených na nútené práce do Tretej ríše, okolo 1,7 mil. vojnových zajatcov v Nemecku, a ostatok bol tvorený sovietskymi emigrantmi a utečencami všetkých druhov). Celé oblasti európskej časti ZSSR boli načisto spustošené a 25 mil. sovietskych občanov ostalo bez strechy nad hlavou. Zničených bolo 1,7 tis. miest a mestečiek, 70 tis. dedín, 32 tis. priemyselných podnikov, 100 tis. kolchozov a sovchozov, 84,5 tis. všetkých druhov škôl, 40 tis. nemocničných a iných medicínskych zariadení, 217 tis. obchodov, jedální a iných obchodných podnikov atď. Materiálne straty činili – podľa povojnových odhadov – okolo 2 biliónov 600 miliárd rubľov (485 miliárd dolárov USA), t. j. 30 % národného bohatstva ZSSR (v hodnotách z roku 1945). Vojna výrazne zmenila štruktúru spoločnosti a podstatne narušila demografickú rovnováhu. Obrovské masy obyvateľstva (zo 60 % roľníci) žili na hranici chudoby a ich situáciu vyostril ďalší sovietsky **hladomor**[46] v rokoch 1946 – 1947. Navyše sovietska moc musela čeliť ozbrojenému protisovietskomu odporu na západných perifériách „Stalinovej ríše“,

[46] **Hladomor v rokoch 1946 – 1947** – tretí a posledný sovietsky hladomor, ktorý sa rozmohol v Sovietskom zväze v lete roku 1946 a dosiahol svoj vrchol v zime a na jar 1947. Hladomor zasiahol väčšinou južnú a juhovýchodnú Ukrajinu, Moldavsko a juh európskej časti Ruska. Situáciu spôsobilo silné sucho, ktorého účinky boli umocnené devastáciou územia v období 2. svetovej vojny (pokles práceschopnej sily, nedostatok poľnohospodárskych strojov a zvierat, zničenie mnohých dedín a kolchozov) a politikou sovietskej vlády v rámci exportu obilia do zahraničia (socialistického tábora). Tentokrát vláda ZSSR požiadala o pomoc Organizáciu spojených národov a pomoc prišla aj s USA. Celkový počet obetí hladomoru sa odhaduje na 1,5 – 2 mil. ľudí.

kde v dôsledku vojny nebola dokončená unifikácia spoločensko-hospodárskeho systému regiónov. Represie tak nepoľavili, len sa presunuli do sovietskeho západného pohraničia.

Povojnové represie a deportácie v ZSSR v rokoch 1944 – 1953

Opäť prišiel rad na oslobodené západné sovietske republiky. Obyvateľstvo území, ktoré v rokoch 1939 – 1940 bolo anektované ZSSR, sa po vojne postavilo proti politike sovietizácie. Navyše vojna tieto povstania dobre vyzbrojila. Boj proti ozbrojenému odporu proti sovietskej moci v povojnových rokoch sa, samozrejme, nezaobišiel bez tak osvedčeného prostriedku, akými boli deportácie rodinných príslušníkov povstalcov. Prirodzene, začali na západnej Ukrajine, kde hneď po prechode frontu zvádzala boj s oddielmi Červenej armády a NKVD **Ukrajinská povstalecká armáda (UPA)**[47] a civilné podzemie OUN, a v pobaltských sovietskych republikách (obzvlášť v Litve), kde proti sovietskej vláde sa vytvoril masívny ozbrojený odpor tzv. **lesných bratov**.[48] Ozbrojené antisovietske povstalecké organizácie pôsobili v rokoch 1944 – 1948 aj v západnom Bielorusku a Moldavsku. Ich potlačenie vyžadovalo mohutné nasadenie oddielov Červenej armády a vojsk NKVD. Boli to skutočné vojenské operácie s víťazstvami a neúspechmi, s tisíckami zabitých, nezvestných a zranených.

Po prechode frontu a s návratom sovietskej moci do západných sovietskych republík sa represie a nútené presídlenia okamžite obnovili. Najskôr sa v roku 1944 rozbehla kampaň na vyčistenie krajiny od tzv. fašistických pomáhačov a kolaborantov – policajtov, členov okupačnej administratívy, tzv. **vlasovovcov**[49], príslušníkov pomocných oddielov Wehrmachtu (HiWi)

---

[47] **Ukrajinská povstalecká armáda (UPA)** – bola založená v roku 1942 Organizáciou ukrajinských nacionalistov – revolučnou frakciou Stepana Banderu (OUN(b); od toho – „banderovci"; *pozri pozn. 42*). Táto partizánska podzemná armáda v rokoch vojny (1942 – 1944) bojovala na západnej Ukrajine proti boľševikom – sovietskym partizánom a Červenej armáde, proti poľskému podzemiu (neslávne známy Volyňský masaker) a napokon aj proti nemeckej okupačnej správe. Po prechode frontu a skončení vojny aj naďalej pôsobila v ilegalite, tentoraz aktívne bojujúc na západoukrajinskom území (a čiastočne aj juhovýchodného Poľska) proti sovietskej moci (do pol. 50. rokov 20. storočia). Celkový počet povstalcov, ktorí v rokoch 1942 – 1956 prešli radmi UPA, sa odhaduje na 100 až 260 tis. osôb.

[48] **Lesní bratia** – všeobecný názov partizánskeho antisovietskeho odbojového hnutia v pobaltských štátoch a na území Pskovskej oblasti RSFSR v rokoch 1944 – 1953 (v súčasných historiografiách pobaltských krajín sa označuje aj ako národno-osloboditeľské hnutie). Názov „lesní bratia" údajne bol prebratý od lotyšských partizánov-revolucionároch, ktorí pôsobili počas prvej ruskej revolúcie (1905 – 1906). Etapou najaktívnejšieho ozbrojeného boja proti sovietskej moci boli roky 1944 – 1947. V januári 1946 pôsobilo v celom Pobaltí 419 protisovietskych oddielov a skupín v celkovej sile okolo 65 tis. osôb. V Litve bol ozbrojený odpor najsilnejší spomedzi pobaltských štátov a v krajine začiatkom roku 1946 pôsobilo 300 oddielov (okolo 30 tis. povstalcov), pričom niektoré regióny ovládali povstalci do roku 1949. V Lotyšsku – 64 oddielov (20 tis. ľudí) a v Estónsku – 55 oddielov a skupín (asi 15 tis. partizánov). Celkový počet osôb, ktorí v 40. – 50. rokoch pôsobili v hnutí odporu v Pobaltí, sa odhaduje na 100 – 170 tis. ľudí, z ktorých 50 tis. zahynulo.

[49] **Vlasovovci** – neformálne označenie príslušníkov Ruskej oslobodzovacej armády (ROA) pod velením generála Andreja Vlasova. ROA bola sformovaná v období 2. svetovej vojny (1944 – 1945) v nacistickom Nemecku zo sovietskych vojnových zajatcov, emigrantov a dobrovoľníkov. Nemecké vojenské velenie ju nikdy nepoužilo na fronte. Bola zväčša nasadzovaná do protipartizánskych akcií. Na jar 1945 ju tvorili tri pešie divízie a rad ďalších jednotiek (okolo 120 – 130 tis. vojakov). Oddiely 1. divízie ROA podporili českých antifašistov počas Pražského

atď. Zasiahla aj Volksdeutsche a tiež gréckokatolícku cirkev. Aj keď v neskorších rokoch sa represie rozšírili na ďalšie „antisovietske elementy“ (a ich rodiny), v najagresívnejšej podobe sa prejavili práve na západnej Ukrajine.

Represie a deportácie zo západnej Ukrajiny a Bieloruska (1944 – 1953)

Politiku sovietskej vlády v západných oblastiach Ukrajiny v povojnových rokoch nemožno nazvať inak, než ďalším „krkolomným experimentom“. Postavila si za cieľ urýchlene dokončiť proces začlenenia západoukrajinskej oblasti do celorepublikového a celozväzového prúdu hospodárskeho a spoločenského života, a to bez najmenšieho rešpektovania špecifík kraja. Pritom sa mocenské orgány vydali cestou typických stalinských metód riešenia sociálno-ekonomických úloh, uplatňovaných hrubým až represívnym, veliteľsko-nátlakovým spôsobom.

Za masový odpor proti sovietskej moci v regióne, ktorú aktívne podporovalo podzemie OUN a UPA, príliš draho zaplatilo obyvateľstvo západoukrajinského regiónu. Navyše rezistencia a činnosť ozbrojeného podzemia na západnej Ukrajine poskytovali perfektnej mašinérii sovietskych trestných orgánov zámienku na plné využitie svojich neobmedzených možností. Do chodu bol uvedený celý arzenál „tajnej vojny“ orgánov sovietskeho NKVD, resp. (od roku 1946) **Ministerstva štátnej bezpečnosti** (**MGB**).[50]

Akcie proti príslušníkom UPA sa bezdôvodne rozšírili na značnú časť obyvateľstva. S „Berijovým požehnaním“ sa uskutočňovali čekisticko-vojenské operácie, rozsiahle čistky kádrov v podnikoch a inštitúciách a masové deportácie na Sibír „účastníkov a pomocníkov bánd“. Neraz boli na západnej Ukrajine celé dediny vyhlasované za „banditské“ a na dennom poriadku boli verejnosti demonštrované popravy ukrajinských povstalcov. Súčasne sa odstraňovala aj gréckokatolícka cirkev, ktorá bola označená za buržoáznu, nacionalistickú a probanderovskú.

Samozrejme, nemenej vynachádzaví boli aj príslušníci ukrajinského podzemia, ktorí kládli neľútostný odpor sovietskej moci, ČA a NKVD, resp. MGB. Zo dňa na deň v priebehu rokov 1944 – 1951 prichádzali z týchto končín správy o vraždách straníckych a sovietskych

---

povstania v máji 1945 a významne prispeli k oslobodeniu Prahy. Na konci vojny sa jednotky ROA ocitli v americkom zajatí a okolo 2/3 jej príslušníkov bolo v rokoch 1945 – 1946 vydaných do ZSSR.

[50] V období sovietsko-nemeckej vojny došlo k niekoľkým reorganizáciám Ľudového komisariátu vnútra (NKVD) ZSSR. V marci 1941 bol NKVD rozdelený na dva samostatné orgány – NKVD a Ľudový komisariát štátnej bezpečnosti (rus. *Narodnyj Komitet Gosudarsvennoj Bezopasnosti* – NKGB) ZSSR. V lete roku 1941 sa opäť spojili (ako NKVD) a v apríli 1943 sa opätovne rozdelili (na NKVD a NKGB). V marci 1946 bol NKVD premenovaný na **Ministerstvo štátnej bezpečnosti** (rus. *Ministerstvo Gosudarstvennoj Bezopasnosti* – MGB). V marci 1953 MGB prestalo existovať, po zlúčení s Ministerstvom vnútra (rus. *Ministerstvo Vnutrenich Del* – MVD) ZSSR. V marci 1954 bol vytvorený **Výbor pre štátnu bezpečnosť** (rus. *Komitet Gosudarsvennoj Bezopasnosti* – **KGB**) pri Rade ministrov ZSSR. V júli 1978 bol premenovaný na KGB ZSSR. Pod týmto názvom fungoval až do rozpadu ZSSR v roku 1991.

pracovníkov, ktorí prišli z východných oblastí Ukrajiny alebo aj z Ruska, o útokoch na miestne milície, o požiaroch kolchozov, dedinských budov, obilných skladov, maštalí s dobytkom, marenia mobilizácie do Červenej armády, ničení a poškodzovaní kolchozného inventáru, techniky, telefónneho spojenia atď. Podľa oficiálnych štatistík v boji proti sovietskemu režimu povstalci vykonali v tomto období 14,5 tis. diverzných a likvidačných akcií, počas ktorých zahynulo najmenej 30 tis. predstaviteľov sovietskej a straníckej moci a doposiaľ nespočítané tisíce obyvateľov.

Neuveriteľná nenávisť a zákernosť v tomto zápase boli z obidvoch strán a zodpovedali mimoriadnym podmienkam. Moc orgánov sovietskej bezpečnosti v druhej polovici 40. rokov nadobudla v západných oblastiach Ukrajiny neobmedzený charakter. Nepodliehali fakticky ani straníckym orgánom a „súdili i trestali“ podľa vlastného uváženia – premenili západnú Ukrajinu na „zónu odcudzenia“.

Mimoriadnej situácii na západnej Ukrajine zodpovedalo aj niekoľko deportačných operácií osobitného významu, ktoré bezpečnostné orgány uskutočnili v rokoch 1944 – 1948.

Najprv sa zo západnej Ukrajiny deportovali *rodiny ukrajinských povstalcov* (t. j. rodiny aktívnych príslušníkov UPA i podzemia OUN a rodiny už zabitých povstalcov, zajatých či odsúdených) a tiež „pomáhačov UPA a kulakov-nacionalistov“. V priebehu roku 1944 zo západných oblastí Ukrajiny bolo deportovaných vyše 4,7 tis. rodín – viac než 12,7 tis. osôb.[51] „Hĺbková čistka“ západoukrajinského územia od sympatizantov OUN a UPA a „antisovietskych živlov“ pokračovala aj v nasledujúcich rokoch 1945 – 1946 deportáciou 10 tis. rodín – takmer 18 tis. osôb zväčša na Sibír. Avšak stranícke vedenie Ukrajinskej SSR žiadalo od represívnych štruktúr neuspokojiť sa s dosiahnutými výsledkami.

Najväčšia deportačná operácia na západnej Ukrajine – **operácia „Západ“** – sa realizovala v októbri 1947. Jej cieľom bolo zlikvidovanie ukrajinského hnutia odporu a urýchlená (do)kolektivizácia západoukrajinského poľnohospodárstva (prerušená v dôsledku vojny). V priebehu operácie bolo zo západných oblastí Ukrajiny deportovaných 26,3 tis. rodín – 77,8 tis. osôb (z toho 76 % žien a detí). Transportovali ich do Kazachstanu, Molotovskej oblasti a južnej Sibíri (od Čeľabinska po Čitu).

Aj keď operácia „Západ“ zjavne zmenšila podporu ukrajinského antisovietskeho ozbrojeného hnutia, zlikvidovať ho však nedokázala. Preto sa vysídlenie rodín malo v nasledujúcom

[51] Napriek uvedeným počtom existujú tiež údaje, že prvá súprava s 200 rodinami OUN-ovcov smerovala na Sibír už v apríli 1944, t. j. ešte skôr než začali deportácie Krymských Tatárov. Pritom celkovo v roku 1944 počet deportovaných zo západnej Ukrajiny presiahol 100 tis. ľudí. Podľa ďalších zdrojov od februára do októbra 1944 bolo z „oslobodenej“ Ukrajiny deportovaných vyše 100 tis. civilistov (žien, detí a starcov) a 37 tis. zajatých povstalcov.

období uskutočňovať vo forme sústavnej činnosti čekistov (napr. ako odpoveď na teroristické alebo diverzné akcie podzemia) a mala sa viesť systematická registrácia rodín podporujúcich boj UPA a aj kulackých rodín. V rámci tejto kampane bolo v rokoch 1948 – 1952 deportovaných vyše 22 tis. rodín – najmenej 80 tis. osôb, z ktorých viac ako 2/3 tvorili ženy a deti.

Osobitnou kategóriou v rámci vysídlení obyvateľstva boli opäť tzv. kulaci. Otázka deportácií kulakov zo západnej Ukrajiny sa stala v roku 1950 jedným z kľúčových problémov Kremľa. Do roku 1948 ich deportovali v rámci presídlení rodín podporovateľov UPA a od roku 1948 sa začala viesť ich osobitná registrácia. Do apríla 1951 štatistiky orgánov KGB evidovali vyše 8 tis. kulackých rodín, z ktorých bolo vysídlených 4,5 tis. a bolo potrebné deportovať ešte okolo 3,5 tis. rodín. Stalo sa tak v rámci ďalšej, v zásade poslednej deportačnej operácie uskutočnenej na západnej Ukrajine v povojnovom období. Bola to operácia „Trojka“, ktorá sa zrealizovala začiatkom apríla 1951 a zahrňovala deportáciu troch kontingentov – 413 kulackých rodín, takmer 1,8 tis. rodín jehovistov a 298 rodín **andersovcov**[52]. Celkovo išlo o deportáciu takmer 2,5 tis. rodín – okolo 9 tis. osôb, z toho 70 % žien a detí.

Dovedna v rokoch 1944 – 1952 bolo zo západnej Ukrajiny deportovaných najmenej 70,4 tis. rodín – okolo 203 až 212 tis. osôb (pozri tab. 11). Okrem toho v rokoch 1944 – 1953 bolo za účasť v antisovietskom hnutí odporu (OUN a UPA) odsúdených asi 87 tis. osôb. Podľa niektorých údajov – v priebehu rokov 1944 – 1946 sa percento Ukrajincov v táboroch GULAG zvýšilo o 140 % a na konci roku 1946 tvorili Ukrajinci 23 % táborových väzňov.

Deportácie obyvateľov západných oblastí Ukrajiny pokračovali až do začiatku 60. rokov. V období rokov 1953 – 1962 bolo presídlených viac než 25 tis. osôb podozrivých z antisovietskej nacionalistickej činnosti. K 1. januáru 1956 sa na miestach špeciálnych presídlení nachádzalo okolo 136 tis. členov OUN, partizánov UPA a členov ich rodín, ako aj iných „vykázaných“ zo západnej Ukrajiny v rokoch 1944 – 1952. Ďalšie desiatky tisíc boli z kategórií: „rodinní príslušníci kulakov“, „podporovatelia banditských skupín“ a „antisovietske elementy“.

[52] **Andersovci**, resp. príslušníci Andersovej armády – neformálny názov poľských ozbrojených síl vytvorených v ZSSR v rokoch 1941 – 1942 z Poliakov, prepustených z táborov a miest špeciálnych osídlení. Stalo sa tak po dohode sovietskej vlády s poľskou exilovou vládou v lete 1941. Na čele tejto vojenskej formácie stál generál Władysław Anders. Na jar a v lete 1942 bola Andersova armáda (75,5 tis. vojakov a 38 tis. ich rodinných príslušníkov) presunutá zo ZSSR cez Irán a Irak (tzv. Perzský koridor) na Blízky Východ (do Palestíny), kde prešla pod britské vojenské velenie a stala sa základom 2. poľského armádneho zboru. Po boku britských vojsk bojoval zbor v rokoch 1944 – 1945 na talianskom fronte. Po vojne sa niektorí andersovci vrátili za svojimi rodinami do ZSSR. V roku 1951 bolo z Ukrajiny, Bieloruska a Litvy deportovaných na východnú Sibír (Irkutskej oblasti) okolo 4,5 tis. andersovcov (t. j. vrátane ich rodinných príslušníkov). V podmienkach „špeciálneho osídlenia“ zotrvali do augusta 1958.

Tab. 11. Deportácie zo západných sovietskych republík (1944 – 1952)

Regióny ZSSR	Deportačné akcie	Dátum realizácie	Počet deportovaných	
			rodín	osôb
Ukrajina	Kampaň vysídlenia rodín „OUN-ovcov“	1944 – 1946	14 729	36 609
	Operácia „Západ“	21. – 23. 10. 1947	26 332	77 791
	Pokračovanie kampane vysídlenia rodín „OUN-ovcov“	1948 – 1952	22 308	80 209
	Kampaň vysídlenia kulakov	1947 – 1951	4 529	–
	Operácia „Trojka“	8. 4. 1951	2 487	8 984
Litva	Operácia „Jar“	22. – 23. 5. 1948	12 100	49 331
Litva	Operácia „Príliv“	25. – 28. 3. 1949	30 630	94 779
Lotyšsko				
Estónsko				
Moldavsko	Operácia „Juh“	6. – 7. 7. 1949	11 253	35 796
Bielorusko	–	1944 – 1950	17 974	60 869

V prvých povojnových rokoch aj územie západného Bieloruska bolo poznačené zápasom sovietskej vlády s hnutím odporu. Desiatky tisíc ľudí žilo v ilegalite v očakávaní sovietsko-amerického konfliktu. Moskovský režim bol považovaný za okupačný a proti nemu v krajine pôsobilo viacero odbojových skupín a partizánskych oddielov, nazývajúcich sami seba Bieloruskou oslobodzovacou armádou. Do začiatku roku 1947 zlikvidovali bezpečnostné orgány Bieloruskej SSR 814 podzemných organizácií a ozbrojených oddielov, z toho 667 označených ako poľských, 97 bieloruských, 23 ukrajinských a 27 ostatných. Protisovietsky odboj sa udržoval vďaka tichej podpore miestneho obyvateľstva a ilegálne ozbrojené hnutie sa udržalo do začiatku 50. rokov. Podľa niektorých údajov v rokoch 1944 – 1953 postihli represie v krajine okolo 50 tis. ľudí. Podľa iných údajov – v decembri 1944 bolo do táborov GULAG deportovaných 6 tisíc ľudí – členov protisovietskych organizácií v Bielorusku. Ďalšie kontingentov sa presídľovali z krajiny od roku 1946. Celkovo bolo z Bieloruska deportovaných 17 974 rodín – 60 869 osôb.

Deportácie z ostatných regiónov ZSSR v rokoch 1948 – 1953

Deportačná operácia „Západ“, ktorú v októbri 1947 uskutočnili represívne orgány na západnej Ukrajine, stala sa prototypom neskorších operácií, uskutočnených v pobaltských štátoch a Moldavsku v rokoch 1948 – 1949. Rovnako boli zamerané na likvidáciu ohnísk ozbrojeného odporu (tzv. lesných bratov v pobaltských štátoch), dokončenie kolektivizácie a celkovú sovietizáciu týchto – v roku 1940 anektovaných a do ZSSR začlenených území.

V rámci likvidácie hnutia odporu pobaltských národov prvoradý úder smeroval na Litvu. Počas operácie „Jar“, zameranej na „rodiny litovských „banditov“ a nacionalistov a taktiež ich podporovateľov a kulakov“, 22. – 23. mája 1948 prebehli na viacerých miestach Litvy zatýkania a následná deportácia okolo 50 tis. osôb. Po tejto akcii nasledovala operácia s názvom „Príliv“, realizovaná súčasne v troch pobaltských republikách 25. – 28. marca 1949. Zatknutých a deportovaných bolo najmenej 95 tis. osôb. Podobne ako v prípade „ukrajinských nacionalistov a kulakov“ – deportovaných rozmiestňovali na širokých planinách Sibíri a Ďalekého východu. Celkovo v rokoch 1940 – 1953 z pobaltských krajín bolo deportovaných okolo 203,6 tis. ľudí, z toho 118,6 tis. z Litvy, 52,5 tis. z Lotyšska a 32,5 tis. z Estónska.

Začiatkom roku 1948 sa začali pripravovať represie v Moldavsku. Miestna komunistická centrála v Kišiňove v marci 1948 požiadala Kremeľ o uskutočnenie vysťahovania „kulakov, bývalých statkárov, veľkoobchodníkov, aktívnych komplicov nemeckých okupantov a vodcov profašistických strán“ v počte vyše 39 tis. osôb. Ako to bolo vo zvyku Politbyra – nielenže akciu povolilo, ale aj navýšilo počty na takmer 11,3 tis. rodín – 41 tis. osôb. Deportačná operácia pomenovaná ako „Juh“ sa zrealizovala 6. – 7. júla 1949. Zapojilo sa do nej vyše 21 tis. príslušníkov bezpečnostných orgánov a výsledkom bolo zatknutie 11,3 tis. rodín – takmer 36 tis. osôb, ktorých z Moldavska deportovali do Kuganskej, Ťumeňskej a Kemerovskej oblasti, ďalej do Altajského a Chabarovského kraja, ako aj do Buriatsko-mongolskej ASSR. Dovedna bolo z Moldavska v rokoch 1944 – 1950 deportovaných okolo 46,5 tis. osôb.

Celkovo v rokoch 1944 – 1949 bolo zo západných sovietskych republík deportovaných najmenej 464 tis. ľudí.

V lete 1949 si boľševické ústredie v Moskve opäť spomenulo na Grékov a Arménov (tzv. dašnakov[53]) v rámci „čistky“ čiernomorského pobrežia RSFSR a Ukrajiny a taktiež Gruzínska a Azerbajdžanu od „politicky nespoľahlivého elementu“. Okolo 57,7 tis Grékov a 15,5 tis. tzv. dašnakov deportovali v júli 1949 do Kazachstanu. O niečo neskôr ďalšie neveľké skupiny Arménov-dašnakov, Turkov a Grékov presídlili do Uzbekistanu, do Kazachstanu a Kirgizska.

Deportácie v ZSSR pokračovali aj na začiatku 50. rokov. V marci 1951 bolo z Tadžikistanu deportovaných takmer 3 tis. tzv. basmačov a členov ich rodín. Pokračovali čistky Gruzínska od Iráncov (Peržanov) a Asýrčanov (Ajsorov) a ďalších „nepriateľských elementov“. Kulacké a andersovské rodiny sa deportovali zo západného Bieloruska a Litvy a „sektárske

[53] **Dašnaci** (oficiálne *Arménska revolučná federácia – Dašnakcyťun*) – najväčšia politická organizácia arménskej diaspóry, výrazne odlišná od ostatných arménskych organizácií, ktoré sa angažovali najmä v kultúrnych, vzdelávacích a humanitárnych projektoch. Tradične sa považuje za baštu arménskeho nacionalizmu a antikomunistickej ideológie, ktorá je podľa jej odporcov v rozpore s deklarovanou socialistickou orientáciou.

elementy“ – jehovisti z Moldavska (1. apríla 1951) v rámci operácie „Sever“ (okolo 2,6 tis. osôb). Po celom ZSSR vyvážali do „vzdialených krajov“ za Ural tzv. kolchozných parazitov, resp. darmožráčov (rus. *tunejadci*), t. j. kolchozníkov, ktorí neodrobili povinné minimum pracovných dní (rus. *trudodni*), čo sa interpretovalo ako bojkotovanie pracovnej činnosti v poľnohospodárstve. V rokoch 1948 – 1953 to bolo okolo 33 tis. ľudí.

Napokon deportácie zasiahli najvýchodnejšiu oblasť ZSSR – ostrov Sachalin (a Kurily), presnejšie jeho južnú časť, ktorú po skončení 2. svetovej vojny na jej tichooceánskych bojiskách opäť získala Moskva od Japoncov. Sovietska vláda istý čas váhala, čo robiť s touto novou ázijskou enklávou na Ďalekom východe ZSSR (okolo 274,5 tis. Japoncov). Najprv v Kremli prijali riešenie ponechať ich na mieste, avšak neskôr sa rozhodli neexperimentovať s novou nacionálnou autonómiou na ďalekovýchodných hraniciach. V roku 1947, po dohode s USA, padlo definitívne rozhodnutie o ich vysídlení do Japonska (s pomocou amerických plavidiel). Presídlenie prebehlo v rokoch 1947 – 1948 a celkovo bolo z ostrova odsunutých 272,3 tis. Japoncov a príslušníkov domorodých menšín Ainuov a Nivchov (pritom viacerí nechceli odísť a žiadali o sovietske občianstvo). V roku 1949 sa Sachalin stal čisto ruským.

Evidentne začiatkom 50. rokov začal Stalin snovať plány na elimináciu židovskej menšiny v ZSSR prostredníctvom politiky deportácií. Po 2. svetovej vojne v krajine vzrástol ľudový antisemitizmus, ktorý po vzniku Izraela (15. mája 1948) a jeho príklone k USA, prerástol v ZSSR do politiky štátneho antisemitizmu a boja so sionizmom. V rokoch 1948 – 1949 bol zlikvidovaný Židovský antifašistický výbor (obvinený z buržoázneho nacionalizmu), začal boj s tzv. kozmopolitizmom a v rokoch 1951 – 1952 prebiehali viaceré procesy so židovskými verejnými činiteľmi, ako aj čistky straníckych a bezpečnostných orgánov od Židov. Začiatkom roku 1953 sa šírili zvesti o chystaných deportáciách Židov. Nečakaná smrť Stalina (5. marca 1953) prekazila tieto plány.

Výsledok stalinských deportácií k momentu smrti „vodcu svetového proletariátu“ bol desivý. K 1. januáru 1953 v táboroch, kolóniách a väzniciach sa nachádzalo 2 mil. 625 tis. osôb a v špeciálnych osadách 2 mil. 753 tis. osôb. Okrem toho 65 tis. deportovaných žilo v bežných osadách. Celkovo žilo pod dozorom viac ako 5,4 milióna sovietskych občanov.

NA ZÁVER

Východisko z ťažkých ekonomických problémov Sovietskeho zväzu v 30. – 40. rokoch, a tým aj udržaní sa boľševikov pri moci videl Stalin práve v represiách, t. j. *„v pochovaní existujúcich vnútorných a potenciálnych nepriateľov socializmu buď pod zemou, alebo v hlbokom tyle“*. Pričom, pokiaľ ide o hlboký tyl, išlo aj o vyriešenie dlhodobých problémov nedostatku pracovných síl vo vzdialených a ľudoprázdnych regiónoch, ako aj „získanie“ tohto „sovietskeho priestoru“ a prírodného bohatstva ZSSR. Cieľom tejto politiky bolo aj masové nútenie k železnej disciplíne, drsnej výchove novej sovietskej generácie zbavenej prvkov nacionalizmu so zapojením neprestajnej kontroly represívnych štruktúr OGPU-NKVD-KGB. Nepochybne, Stalin sa bál nacionalizmu a zrejme správne predpokladal, že sám o sebe dokáže rozložiť ZSSR. Z toho je vidieť aj posun represívnej politiky ZSSR z triednej, resp. sociálnej (na konci 20. – začiatkom 30. rokov) do mohutnej etnickej podoby v priebehu 30. a 40. rokov, resp. do jeho smrti v roku 1953. Pritom boľševickí lídri nedokázali jasne konkretizovať črty „nepriateľa“, ktoré sa v priebehu 30. rokov neustále menili a doslova prispôsobovali taktickým politickým a ekonomickým pohnútkam.

Deportácie sa stali charakteristickým znakom stalinského režimu v ZSSR. Ako veľmi trefne poznamenal ruský historik P. Polian: *„Nútené presídlenia sa v Sovietskom zväze praktizovali v období rokov 1919/20 – 1952/53, t. j. v priebehu tretiny storočia, resp. polovice celej historickej existencie ZSSR, a natrvalo sa mu prisúdili pochybné vavríny svetového lídra v oblasti deportačných technológií a aj rezultátov dosiahnutých s ich pomocou.“* A tie boli skutočne hrôzostrašné. Predstavovali vyše 6 mil. deportovaných osôb. Pričom vrcholnými obdobiami deportácií v Sovietskom zväze boli roky 1930 – 1931 a 1941 – 1944 (pozri graf 3), t. j. obdobia takpovediac vojnového stavu. V prvom prípade to bola Stalinova vojna („revolúcia zhora“) s roľníctvom a v druhom „vlastenecká vojna“ s vonkajším nepriateľom a – dodajme – neruskými etnikami ZSSR, nehovoriac o bezprecedentných obetiach hladomoru v rokoch 1932 – 1933 a celkových výsledkoch represií v období stalinizmu (pozri tab. 12). Logicky vyvstávajú dve otázky – aké to malo následky a prečo politické vedenie ZSSR tak postupovalo?

Nepochybne deportácie obyvateľstva spôsobovali krajine vážne škody, a to predovšetkým na úrovni hospodárstva regiónov, z ktorých bolo obyvateľstvo bezohľadným spôsobom vysídľované, na ich kultúre a tradíciách. Spôsobovali aj nenahraditeľné demografické škody.

Graf. 3. Rozsah sovietskych deportácií v rokoch 1920 – 1952

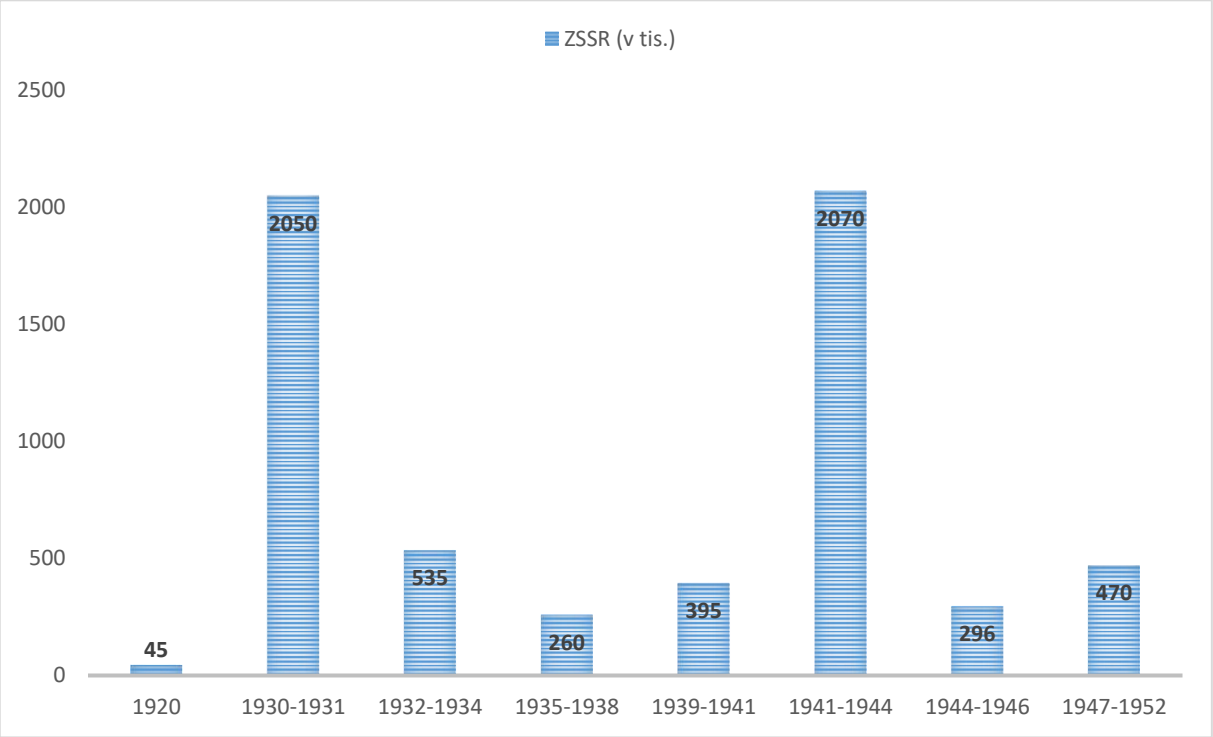

Pretrhávali sa existujúce hospodárske, spoločenské a kultúrne väzby, nielen vo vnútri národov a národnostných spoločenstiev, ale aj so susednými národmi. Deformovalo sa národné/etnokultúrne povedomie. Podkopávala sa aj samotná autorita štátnej moci, keďže základný zákon štátu – Ústava ZSSR – bol hrubo porušovaný. Odopierali sa nielen základné ľudské práva obyvateľstva, ale aj právo národov na štátnosť. Na rany spôsobené etnikám sa nemohlo len tak zabudnúť. Bola to skutočne len hrubá chyba sovietskeho vedenia, ktorá viedla k ekonomickým, demografickým a kultúrnym stratám?

Všetky opatrenia na deportácie tej či inej skupiny obyvateľstva alebo národov a národností mali v ZSSR spravidla právny základ: rozhodnutia ústredia boľševickej strany, dekréty sovietskej vlády či uznesenia ÚVV ZSSR, resp. Prezídia Najvyššieho sovietu ZSSR, Štátneho výboru pre obranu a iných štátnych štruktúr. A tie im pridávali zákonný charakter v krajine neprávostí.

Deportácie sa „vysvetľovali“ celým radom dôvodov: príslušnosť k poriadkom a inštitúciám zastaraného systému, odpor k revolučným (reformným) opatreniam, prekážka budovania novej socialistickej spoločnosti, „nespoľahlivosť“, preventívne opatrenia, nacionálny a konfesionálny faktor, protištátna činnosť, terorizmus a špionáž, obranné dôvody a ďalšie. To všetko spôsobovalo, že sa štát ponoril do stavu otvorenej bifurkácie. Jedna časť, ktorá nadobúdala výhody, podporovala existujúci režim a tá druhá predstavovala alternatívnu silu. V tejto situácii

Tab. 12. Dynamika politických represií v ZSSR v rokoch 1921 – 1953

Roky	Počet zatknutých	Počet odsúdených	Z toho odsúdených na trest smrti
1921	200 270	89 530	12 200
1922	119 330	50 540	2 410
1923	104 280	41 850	880
1924	92 850	40 740	2 830
1925	72 660	39 250	2 660
1926	62 820	43 940	1 250
1927	76 980	54 840	2 690
1928	111 880	95 620	1 490
1929	219 860	147 210	3 020
1930	378 540	285 820	20 980
1931	479 070	272 960	11 290
1932	499 250	263 210	5 120
1933	634 430	422 140	5 790
1934	336 000	224 410	3 500
1935	293 680	267 080	1 230
1936	324 190	274 670	1 120
1937	940 850	860 160	392 380
1938	641 760	625 680	372 210
1939	47 420	66 630	2 600
1940	158 880	101 980	23 720
1941	214 020	130 000	28 800
1942	405 540	226 000	55 790
1943	420 750	165 000	20 500
1944	279 020	150 000	19 700
1945	221 090	126 000	10 600
1946	117 030	105 580	2 270
1947	93 740	67 590	900
1948	81 820	68 380	*
1949	80 280	72 520	*
1950	65 750	59 350	470
1951	54 810	54 160	1 800
1952	21 690	28 650	1 610
1953	16 490	12 080	300
Spolu	7 867 030	5 533 570	1 012 110

* Absencia údajov o odsúdených na trest smrti v rokoch 1948 – 1949 je spôsobená tým, že od 26. mája 1947 do 12. januára 1950 bol v ZSSR zákonom zrušený trest smrti.

vláda učinila všetko pre to, aby jej pozícia nebola otrasená, aby neboli vôbec podkopané jej základy. Sprísnila opatrenia vzťahujúce sa na jednotlivé národy a skupiny obyvateľstva, ktoré otvorenou či skrytou formou, skutočne alebo domnelo vystupovali proti režimu. Aj toto bolo odôvodnením vzniknutej zložitej situácie a taktiež personifikujúcim charakterom štátnej (nielen) národnostnej politiky.

Nepochybne motívmi mohutných deportácií v ZSSR v 30. – 40. rokoch s vysokým počtom obetí boli v mnohých prípadoch konflikty medzi predstaviteľmi deložovaných národov a autoritárskym režimom, často kontradikčné geopolitické reflexie, intrigy miestnych straníckych orgánov, osobné rozmary samotného Stalina a jeho povahové patologické črty, etnické predsudky (i osobná zlovôľa) sovietskych najvyšších funkcionárov, ako aj straníckych hodnostárov regionálnej úrovne.

Po smrti Stalina a následnom boji o moc sa režim liberalizoval. Nasledovali amnestie, rehabilitácie, likvidácia sústavy GULAG (do roku 1960) a odsúdenie „Stalinovho kultu“ a „odklonu od leninskej cesty k socializmu“. Aj keď od druhej polovice 50. rokov 20. storočia represie v ZSSR už nemali masovo-etnický rozmer, nadobudli cielený politický charakter a ich obeťami boli účastníci opozičných disidentských organizácií a „inak“ zmýšľajúci jednotlivci. Celkovo v rokoch 1965 – 1985 bolo v ZSSR uväznených do 1 tis. osôb obvinených z antisovietskej činnosti, avšak desiatky tisíc ľudí sa nachádzali pod neprestajným dohľadom KGB a časť disentu (70. – 80. rokov) bola z krajiny sovietov vykázaná.

POUŽITÁ LITERATÚRA A ZDROJE

BABEROWSKI, J.: *Rudý teror. Dějiny stalinismu*. Praha: Brána, 2004.

BADE, K. J.: *Evropa v pohybu. Europské migrace dvou staletí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.

BERDINSKIKH, V. A. – MENKOVSKIY, V. I. – ZHEREBTSOV, I. L.: *GULAG: Ideology and Economy of Forced Labour in the XX century*. Banska Bystrica: Belianum, 2017.

BOJKO, O. – GONĚC, V.: *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno: Jota, 1997.

CAMERON, S.: Голод в Казахстане в 1930-33-е гг.: современные исследования и новые направления в изучении вопроса. In: *Central Asian Analytical Network*. Online: https://www.caa-network.org/archives/6126

COURTOIS, S. – WERTH, N. – PANNÉ, J.-L. – PACZKOWSKI, A. – BARTOŠEK, K. – MARGOLIN, J.-L.: *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*. Bratislava: Agora, 1999.

DZWONKOWSKI, R.: Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie (1932–1933, 1946–1947). In: *Teka Komisji Historycznej – OL PAN*, 2012, IX, s. 203-223.

HARBUĽOVÁ, Ľ.: Hladomor na Ukrajine v rokoch 1932 – 1933 z pohľadu československej diplomacie. In: *Hladomor na Ukrajine v rokoch 1932 – 1933: genocída ukrajinského národa : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej 75-výročiu hladomoru v Ukrajine, konanej v Prešove 23. novembra 2007*. Ed. M. Roman. Prešov: Polygraf, 2008, s. 28-37.

Holokaust a jiné genocidy. Rozšířené české vydaní. Eds. M. Šmok, M. Horsáková. Ostrava: Občanské sdružení PANT, 2015.

KOVAĽ, M.: Úloha a miesto Organizácie ukrajinských nacionalistov v rokoch 1939 – 1945. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 4, s. 668-687.

KULCHYTSKY, S.: *The Famine of 1932-1933 in Ukraine: An Anatomy of Holodomor*. Edmonton – Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2018.

KUŚNIERZ, R.: *Czystki i terror na Ukrainie (1934-1938)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2016.

KUŚNIERZ, R.: Deportácie na sovietskej Ukrajine v medzivojnovom období v kontexte sovietskej represívnej politiky. In: *Lemkovia, Bojkovia, Rusíni: dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra. Tom. VII, časť 1.*Eds.: M. Šmigeľ et al. Banská Bystrica: Belianum, 2018, s. 83-95.

KUŚNIERZ, R.: *Pomór w „raju bolszewickim". Głód na Ukrainie w latach 1932–1933 w świetle polskich dokumentów dyplomatycznych i dokumentów wywiadu*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008.

KUŚNIERZ, R.: Przesiedlenia ludności na Ukrainie w latach 1933-1934. In: *Dzieje Najnowsze*, 2018, nr 1, s. 51-68.

KUŚNIERZ, R.: *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929-1933)*. Toruń: Grado, 2005.

LITERA, B.: *„Druhá revoluce“. Stalinská transformace v Sovětském svazu 1928-1934*. Praha: Dokořán, 2013.

MENKOUSKI, V. – ŠMIGEĽ, M. – DUBINKA-HUSHCHA, L.: *“The Hunger Games”: Ukrainian Famine of 1932–1933 in History, Historiography and Historical policy*. Banská Bystrica: Belianum, 2020.

NAIMARK, N. M.: *Plameny nenávisti. Etnické čistky v Europě 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

REIMAN, M. – LITERA, B. – SVOBODA, K. – KOLENOVSKÁ, D.: *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*. Praha: Karolinum, 2013.

RYCHLÍK, J. – ZILINSKYJ, B. – MAGOCSI, P. R.: *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z.: Dějiny Běloruska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

SNYDER, T.: *Krvavé územie. Európa medzi Hitlerom a Stalinom*. Bratislava: Premedia, 2013.

ŠMIGEĽ, M. – BIRČAK, V.: Deportačná politika sovietskej vlády na Ukrajine v rokoch 1929/30 – 1952/53 v kontexte stalinskej represívnej politiky v ZSSR. In: *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej Európy (1944 – 1953)*. Zost. Michal Šmigeľ. Banská Bystrica: Belianum, 2019, s. 248-291.

ŠMIGEĽ, M. – KMEŤ, M.: Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte druhej svetovej vojny (na pozadí percepcie a názorov). In *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Eds. Z. Sáposová, Š. Šutaj. – Prešov: Universum, 2010, s. 50-65.

ŠMIGEĽ, M.: Sovietska repatriačná akcia a jej špecifiká na Slovensku (1944 – 1952). In: ŠMIGEĽ, M. – TIŠLIR, P. a kol. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 452-471.

ŠVANKMAJER, M. – VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – MOULIS, V.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.

ŠVEC, L. – MACURA, V. – ŠTOLL, P.: *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996.

VEBER, V.: *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991 aneb Malé dějiny SSSR*. Praha: Nakladatelství Roman Míšek, 2001.

VEBER, V.: *Stalinovo impérium. (Rusko 1924-1953)*. Praha: Triton, 2003.

VYDRA, Z. – ŘOUTIL, M. – KOMENDOVÁ, J. – HLOUŠKOVÁ, K. – TÉRA, M.: *Dějiny Ruska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017.

БАЖАН, О.: "...нам дорікнули у ЦК КП(б)У, що ми мало беремо…": До 70-річчя масової депортації населення Західної України під кодовою назвою "Захід" /Вступна стаття та публ. О. Бажана/. In: *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*, 2012, № 2, с. 182-240.

БЕРДИНСКИХ, В.А., БЕРДИНСКИХ, И.В., ВЕРЕМЬЕВ, В.И.: *Система спецпоселений в Советском Союзе 1930–1950-х годов*. Сыктывкар: ИЯЛИ Коми НЦ УрО РАН, 2015.

БЕРДИНСКИХ, В.А.: *История России. Курс лекций и практикум*. Киров: Вятский Государственный Гуманитарный Университет, 2000.

БУГАЙ, Н. Ф.: 20—50-е годы: Переселения и депортации еврейского населения в СССР. In: *Отечественная история*, 1993, № 4, с. 175-185.

БУГАЙ, Н. Ф.: Депортация народов. In: *Война и общество. 1941–1945: в 2 кн.* Кн. 2. Москва: Наука, 2004. Online: https://scepsis.net/library/id_1237.html

БУГАЙ, Н. Ф.: *Л. Берия — И. Сталину: «Согласно Вашему указанию...».* Москва: АИРО-XX, 1995.

БУГАЙ, Н. Ф.: *Народы Украины в «Особой папке Сталина»*. Москва: Наука, 2006.

ВАСИЛЬЕВ, В.: Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.). In: *Історія України: Мало відомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип. 31.* Київ: Інститут історії України, 2005, с. 140-150.

ВЄДЄНЄЄВ, Д.: Аналітичний огляд «Незаконні політичні репресії 1920–1950-х років в Україні та проблеми формування національної пам’яті». In: *Український інститут національної пам'яті*. Online:
http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1650.htm

ВОЛЫНЕЦ, А.: Зачистка Дальнего Востока от азиатов. In: *Русская планета*. Online: https://rusplt.ru/society/primorie-11833.html

ВОЛЫНЕЦ, А.: *Сталинизм по-японски. Часть вторая. Как японцы строили социализм на Южном Сахалине в 1945−49 годах*. In: https://dv.land/history/stalinizm-po-yaponski-2

ВРОНСЬКА, Т.: *Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.)*. Київ: Інститут історії України, 2009.

Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки. Т. 10. Москва: Изд. ЦСУ Союза ССР, 1927-1929.

Всесоюзная перепись населения 1937 года: общие итоги. In: *Сборник документов и материалов*. Москва: РОССПЭН, 2007.

Голодомор 1932 – 1933 років в Україні за документами ГДА СБУ. Анотований довідник. Упор. В. М. Даниленко, Л. Л. Аулова, В. В. Лавринюк. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010.

Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. Упор. Р. Я. Пиріг. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007.

ГРИЩЕНКО, Ю.: Болгарська «національна операція» під час Великого терору в УРСР. In: *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*, 2018, № 2, с. 5-24.

ДАНИЛЕНКО, В.: Проекти єврейської автономії в радянському Криму. In: *Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції «Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР»*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004.

ДЁННИНГХАУС, В. А.: *В тени «Большого Брата». Западные национальные меньшинства в СССР 1917–1938 гг.* Москва: РОССПЭН, 2011.

ДЖУЛАЙ, Д. – КРИЛЕВСЬКИЙ, В: Убиті Голодомором: реальна кількість жертв та докази штучності. In: *Радіо Слобода*, 30. 11. 2018. Online: https://www.radiosvoboda.org/a/29621454.html

ЄФІМЕНКО, Г.: Переселення та депортації в постголодоморні роки (1933–1936): порайонний зріз. In: *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 2013, 22, s. 136-165.

ЖИРОМСКАЯ, В. Б.: Голод 1932–1933 годов в России и современные международные отношения. In: *Вестник РГГУ*, 2009, № 14, с. 92-101.

ЗАЛЕССКИЙ, К. А.: Цена Победы. In: *Энциклопедия Всемирная история*. Online: https://w.histrf.ru/articles/article/show/tsiena_pobiedy

ЗАНДАНОВА, Л. В.: Основные этапы складывания советской переселенческой политики и формирования переселенческих органов. In: *Известия Иркутского государственного университета. Серия: Политология. Религиоведение*, 2007, no. 1, с. 27-45.

ЗАРЕЦЬКА, Т.: Політика радянської влади щодо створення польських національних районів в УСРР // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 2007, 16, с. 203-219.

ЗЕЙНАЛОВ, Э.: *«Иранская операция» НКВД: как это было?* In: https://resistance.today/history/10671-002-864.html

ЗЕМСКОВ, В. Н.: *Спецпоселенцы в СССР. 1930–1960*. Москва: Наука, 2005.

ЗЕМСКОВ, В.: *Сталин и народ. Почему не было восстания.* Москва: Родина, 2018.

ИВНИЦКИЙ, Н. А.: *Голод 1932-1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал*. Москва: Собрание, 2009.

ИВНИЦКИЙ, Н. А.: Коллективизация и раскулачивание в начале 30-х годов. По материалам Политбюро ЦК ВКП(б) и ОГПУ. In: *Судьбы российского крестьянства*. Отв. ред. Ю.Н. Афанасьев. Москва: РГГУ, 1996, с. 249-297.

ИВНИЦКИЙ, Н. А.: *Судьба раскулаченных в СССР*. Москва: Собрание, 2004.

Інформаційні матеріали до 80-х роковин "Великого терору" в Україні. In: *Український інститут національної пам'яті*. Online: https://old.uinp.gov.ua/publication/informatsiini-materiali-do-80-kh-rokovin-velikogo-teroru-v-ukraini

КАЛІНКІНА, С.А. – КОРНОВЕНКО, С. В. – МАРКОВА, С. В. – РОМАНЕЦЬ, Н. Р.: *«Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929 – 1933 рр.).* Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017.

КОГУТ, А.: Воєнні та повоєнні совєцькі депортації з Західної України: мета, контингенти, наслідки. In: *Український альманах 2020*. Варшава: Тирса, 2020.

КОГУТ, А.: Депортаційна операція «Захід» у жовтні 1947 року (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). In: *Архіви України*, 2019, № 4 (321), с. 118-128.

КОГУТ, А.: Операція «Захід» у контексті радянських депортацій із Західної України 1940-1950-ті рр. In: *Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення*. Київ: Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України, 2020, с. 51-68.

Колективізація і голод 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. Упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; Відп. ред.: С. В. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 1992.

КОНДРАШИН, В. В.: *Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни*. Москва: РОССПЭН, 2008.

КОНДРАШИН, В.: Голод 1932 – 1933 гг. в Российской Федерации (РСФСР). In: *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*, 2010, № 1, с. 6-20.

КОСТЫРЧЕНКО, Г. В.: *Тайная политика Сталина: власть и антисемитизм*. Москва: Международные отношения, 2003.

КОТЕЛЬНИКОВ, В. А.: Повседневная жизнь саратовской деревни в ходе хлебозаготовительной кампании 1929 гг.: накануне «Великого перелома». In: *Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. Сер. История. Международные отношения*, 2020. Т. 20, вып. 1, с. 115-118.

КРОПАЧЕВ, С. А. – КРИНКО, Е. Ф.: *Потери населения СССР в 1937–1945 гг.: масштабы и формы. Отечественная историография*. Москва – Берлин: Директ-Медия, 2019.

ЛЕВЧУК, Н., БОРЯК, Т., ВОЛОВИНА, О., РУДНИЦЬКИЙ, О., КОВБАСЮК, А.Б.: Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки. In: *Український історичний журнал*, 2015, № 4, с. 84-112.

ЛИТВИН, В. М.: *Історія України*. Київ: Наукова думка, 2009.

ЛІБАНОВА, Е.: Оцінка демографічних втрат України внаслідок голодомору 1932-1933 років. In: *Голод 1932-1933 років в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. Матеріали наукової конференції, Київ, 25-26 вересня 2008 року.* Ред. І. Юхновський. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009, с. 266-277.

ЛОБАЧ, К.: Сільськогосподарські переселення в Україну (1933–1934 рр.). In: *Український селянин*, 2010, вип. 12, с. 271-274.

МЕЛЬТЮХОВ, М.: Изменение западных границ Советского Союза во время Второй мировой войны. In: *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*, 2018, № 4 (15), с. 85-106.

МЕНЬКОВСКИЙ, В. И.: Годы первых пятилеток (1928-1941 гг.) // *История России. XX век: Учебное пособие для вузов*. Под ред. В. И. Меньковского и О. А. Яновского. Минск: РИВШ, 2005.

МОЗГОВАЯ, О. С.: Немецкое население СССР в советско-германских отношениях (1939 – 1941 гг.). In: *Новейшая история Отечества XX – XXI вв.: Сборник научных трудов*. Саратов: ИЗД. «ТЕХНО-ДЕКОР», 2007, с. 34-40.

МОЗОХИН, О. Б.: *Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918–1953)*. Москва: Кучково поле, 2006.

МУСАЕВ, В. И.: *Политическая история Ингерманландии в конце XIX – XX веке*. Санкт-Петербург: «Нестор-История», 2004.

Науковці уточнили кількість жертв голодомору. In: *«Історична правда»*, 27. 11. 2015. Online: http://www.istpravda.com.ua/short/2015/11/27/148762/

НІКОЛЬСЬКИЙ, В.: *Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.).: Історико-статистичне дослідження*. Донецьк: Донец. нац. ун-т., 2003.

НІКОЛЬСЬКИЙ, В.: Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР. In: *З Архівів ВУЧВК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 2000, № 2-4, с. 103-112.

ОХОТИН, Н. Г. – РОГИНСКИЙ, А. Б.: «Большой террор»: 1937–1938. Краткая хроника. In: *Мемориал*. Online: http://old.memo.ru/history/y1937/hronika1936_1939/xronika.html

ОХОТИН, Н. Г. – РОГИНСКИЙ, А. Б.: О масштабе политических репрессий в СССР при Сталине: 1921 – 1953. In: *Демоскоп Weekly*, № 313 – 314, 10 – 31 декабря 2007. Online: www.demoscope.ru/weekly/2007/0313/analit01.php

ПАК, С. Ы.: Проблемы сахалинских корейцев: история и нерешённые вопросы. In: *Ариран.ру*. Online: https://www.arirang.ru/news/2014/14023.htm

Политбюро и крестьянство: Высылка, спецпоселение. 1930—1940 гг. Кн. I. Москва: РОССПЭН, 2005.

Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР. Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013.

Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках XX століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Том 8. (Великий Терор. Польська операція 1937–1938). Частина перша. Варшава – Київ: Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2010.

ПОЛЯН, П.: Депортации и этничность. In: *Сталинские депортации (1928-1953). Документы*. Под ред.: М. Л. Поболь, П. М. Полян. Москва: МФД Материк, 2005.

ПОЛЯН, П.: *Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР*. Москва: ОГИ – Мемориал, 2001.

Принудительное переселение (депортация) народов в СССР. In: *РИА Новости*. Online: https://ria.ru/20140421/1004857138.html

ПЫХАЛОВ, И. В.: «Закон о пяти колосках» In: *Terra Humana: Научно-теоретический журнал*, 2011, № 4, с. 100-104.

РОМАНЕЦЬ, Н.: Репресивні акції в контексті сільськогосподарського переселення в Україну (1933–1934 рр.). In: *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*, 2012, № 2, с. 165-182.

РУДНИЦЬКИЙ, О. П. – САВЧУК, А. Б.: Голод 1932–1933 рр. в Україні у демографічному вимірі. In: *Голод в Україні у першій половині XX століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947). Матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, 20–21 листопада 2013 р*. Ред. кол.: М. Антонович, Г. Боряк, О. Гладун, С. Кульчицький. Київ: НАН України, 2013, с. 281-288.

Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий: В 2 ч. Ч. I. Под ред. Г.Ф. Весновской. Курск: ГУИПП "Курск", 1999.

Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. Т. 3 (1930 – 1934). Кн. 1 (1930 – 1931). Под ред. А. Береловича, Л. В. Данилова. Москва: РОССПЭН, 2000.

Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. Т. 3 (1930 – 1934). Кн. 2 (1932 – 1934). Под ред. А. Береловича, Л. В. Данилова. Москва: РОССПЭН, 2005.

Советско-германские документы 1939 – 1945. Из архива ЦК КПСС. In: Новая и новейшая история, 1993, č. 1, s. 83-95.

СОРОКА, Ю.: Насильницьке виселення населення західноукраїнських земель у 1940–1950-х роках. In: *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 91-92/2007, с. 122-126.

Сталинские депортации (1928-1953). Документы. Под ред.: М. Л. Поболь, П. М. Полян. Москва: МФД Материк, 2005.

Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927-1939. В 5 томах. Том 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930. Ред. В. Данилов и др. Москва: РОССПЭН, 2000.

Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927-1939. В 5 томах. Том 4. 1934-1936. Ред. Ю. Мошков, В. Виноградов, В. Даниловидр. Москва: РОССПЭН, 2002.

Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927-1939. В 5 томах. Том 5. 1937-1939. Книга 2 1938 – 1939. Ред. Ю. Мошков, В. Виноградов, В. Даниловидр. Москва: РОССПЭН, 2006.

Україна в добу «Великого терору». 1936–1938 рр. Авт-упор.: С. Богунов та ін. Київ: Либідь, 2009.

ХАРИНГТОН, М.: Революция сверху. In: *«ОНС» – Обществ. науки и современность*, 1991, № 4, с. 109-113.

ХЛЕВНЮК, О.В.: *Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры*. Москва: РОССПЭН, 2010.

«Через трупы врага на благо народа». «Кулацкая операция» в Украинской ССР 1937 –

1941 гг. В 2 т. Т. 1: 1937 г. Подготовка приказа № 00047, первый этап «кулацкой операции». Сост. М. Юнге и др. Москва: РОССПЭН, 2010.

ЮНГЕ, М. – БИННЕР, Р.: *Как террор стал большим. Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения.* Москва: АИРО-XX, 2003.

KAPITOLY Z DEJÍN SOVIETSKEHO ZVÄZU

Deportácie a štátne násilie v období stalinizmu (1929 – 1953)

Vysokoškolské skriptá

Autor:
© doc. PhDr. Michal Šmigeľ, PhD.

Recenzenti:
prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.
doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.

Jazyková korektúra:
prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Formát: A4; Počet strán: 118; Počet AH: 8,44
Všetky práva vyhradené
1. vydanie
Banská Bystrica 2021

Vydavateľ:
Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Edícia: Filozofická fakulta

ISBN 978-80-557-1918-4

https://doi.org/10.24040/2021.9788055719184